

**II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE
AFGANİSTAN'DA İNGİLTERE-RUSYA
REKABETİ VE OSMANLI SİYASETİ
(1876-1909)**

Mohammad HUSSAİNİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2016

**II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE AFGANİSTAN'DA İNGİLTERE-
RUSYA REKABETİ VE OSMANLI SİYASETİ (1876-1909)**

Mohammad HUSSAİNİ

T.C

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir

2016

T.C.
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Mohammad HUSSAİNİ tarafından hazırlanan, II. Abdülhamid Döneminde Afganistan'da İngiltere ve Rusya Rekabeti ve Osmanlı Siyaseti (1876-1909) başlıklı bu çalışma (20/07/2016) tarihinde Eskişehir Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından Tarih Anabilim, Yakınça Tarih Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan
Doç. Dr. Mehmet Topal

Üye
Yrd. Doç. Dr. Musa Kılıç
(Danışman)

Üye
Doç. Dr. Hayrettin Pınar

Üye
Doç. Dr. Soner Akpınar

Üye
Yrd. Doç. Dr. Sedat Bingöl

ONAY
27.10.2016
(İmza)
Prof. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU
Enstitü Müdürü

27.7.2016

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin projenin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Mohammad HUSSAİNİ

ÖZET

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE AFGANİSTAN'DA İNGİLTERE-RUSYA REKABETİ VE OSMANLI SİYASETİ (1876-1909)

HUSSAİNİ, Mohammad

Yüksek Lisans-2016

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Musa Kılıç

Bu tezde Afganistan'ın Ahmed Şah Dürrani ile birlikte kuruluşu ve sınırlarının çizilişi konu edildi ve Ahmed Şah'ın haleflerinin de Afganistan'ın başına gelişleri, siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarda etki ve katkıları ele alındı. Özellikle İngiltere ve Rusya'nın Afganistan üzerindeki emelleri, hedefleri 1876-1909'a kadar devam eden süreç gözden geçirildi.

Afganistan'da ve diğer Orta Asya devletlerinde emelleri olanlardan ilki İngiltere idi. Bu politikasının temel amacı sömürgesi olan Hindistan'ı korumak ve diğer Avrupa ülkelerinin Hindistan'a ulaşmasını engelleyecek yolları kapatmaktı, hem Afganistan'ın içişlerinde hem de diğer Orta Asya devletlerinde aktif rol oynamakta ve bu bölgelerde yaşayan birçok Müslüman halkı hâkimiyetinde tutmaktaydı. Müslüman halkların siyasi özgürlüklerini ve yaşam haklarını kısıtlamaktaydı. Diğer yandan Rusya, Afganistan'dan Hindistan'a ulaşabilmek için Afganistan'ın içişlerinde rol almaya çalışmıştı.

Birinci bölümde Muhammedzayi Hanedanlığının, Emir Dost Muhammed Han ile ortaya çıkışını ve Dost Muhammed'in İngiltere ile münasebetlerini soğuk tutmasından dolayı Rusya kışkırtmalarına açık hale gelmesine ve 1838 yılında I. Afgan-İngiliz savaşının çıkmasına sebep olduğundan bahsedilmiştir.

İkinci bölümde Türk-Afgan ilişkileri, II. Abdülhamid'in, Panislamizm politikası gereği Afganistan'a gönderdiği heyet ve Rusya karşı, Afganistan'ı İngiltere'ye yakınlaştırma isteği ele alınmıştır. Afganistan'daki iç savaşların sonucunda Şir Ali Han'ın tahta çıkması, Rusya'nın Afgan sınırı olan Buhara'yı işgali ve İngiltere'nin bu olaydan tedirgin olması dolayısıyla 1879'da II. Afgan-İngiliz savaşının çıkması ele alındı. Nihayetinde Afganistan üzerindeki İngiltere ve Rusya baskısına genel bir bakış yapılmıştır. Bu siyasi duruma Osmanlı Devleti'nin tutumu da bu bölümün içeriğinde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Afgan-İngiliz Savaşı, İngiliz-Rus Rekabeti, Panislamizm, Osmanlı.

ABSTRACT

Russia And Britain's Race İn Afghanistan During The Reing of Abdulhamid The Second And Ottoman Empire's Politics. (1876-1909)

HUSSAINI, Mohammad

Master Degree -2016

Department of History

Adviser: Asst.Prof.Dr. Musa Kılıç

This study is concerned with the establishment of Afghanistan and the determination of its borders by Ahmed Şah Dürrani. It also discusses Ahmed Şah's successors as well as the political, economic, cultural and social developments in Afghanistan. The study also reviews the aims and objectives especially of Britain and Russian on Afghanistan in the continuous period between 1876 and 1909.

Britain was the first to target in Afghanistan and other middle Asia governments. The main purpose of this policy by Britain was to protect its colony in India and to block the other European countries from reaching India; Britain played an active role in both domestic affairs of Afghanistan and the other middle Asian nations as well as hold control over a number of Muslim communities living around that territory. It was curtailed the political liberties and rights of freedom of the Muslim communities. On the other hand, Russia was trying to play a role in the internal affairs of Afghanistan with the intent of reaching India through Afghanistan.

The first chapter discusses the rise of Muhammedzay Dynasty and Emir Dost Muhammed Han, and Russia's role in the First Anglo-Afghan War in 1838 by

exploiting the cold relationship between Dost Muhammed and the Britain and inciting them to war.

The second chapter looks at the Turk- Afghan relations, the necessity of the delegation sent to Afghanistan by Abdulhamid II to his Pan Islamism policy, and his desire to initiate a relationship between Afghanistan and Britain against Russia, describes the ascent to the throne by Ali Şir Han as a result of the civil wars in Afghanistan, the invasion Afghan border-town of Buhara by Russia, and the resulting **nervousness** of the Britain that brought about the second Anglo- Afghan War of 1879. Ultimately, this chapter comes to conclusion with an overview of the oppression of Afghanistan by both Russia and Britain, and the attitude of the Ottoman Empire towards this political situation.

Key Words: Afghanistan, Anglo-Afghan War, British - Russian competition, Panislamism, Ottoman .

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
EKLER LİSTESİ	ix
ÖNSÖZ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1818 - 1868 DÖNEMİ AFGANİSTAN SİYASİ TARİHİ

1.1. Mohammedzay Hanedanının Afganistan’da Ortaya Çıkması	20
1.2 Emir Dost Muhammed Han’ın Hakimiyet Dönemi (1834-1839)	24
1.2.1. Birinci İngiliz - Afgan Savaşı’na Giden Sürecin Gelişimi	28
1.2.2. Birinci İngiltere - Afganistan Savaşı ve Şah Şuca’nın Yeniden Tahta Gelişi	31
1.2.3. Kabil’de Milli Birlik Hareketleri ve İngiliz Mağlubiyeti	37
1.3. Dost Muhammed Han’ın İkinci Saltanat Dönemi (1843-1863)	43
1.4. Emir Şir Ali Han (1863-1866)	47
1.5. Emir Muhammed Afzal Han (1866-1867)	49
1.6. Emir Şir Ali Han’ın İkinci Defa Tahta Çıkışı (1868 – 1879)	51

İKİNCİ BÖLÜM

II. AFGAN-İNGİLİZ SAVAŞI VE SONRASINDA AFGANİSTAN'DAKİ GELİŞMELER VE II. ABDÜLHAMİD'İN TARAFSIZLIK SİYASETİ

2.1. 93 Harbinde İttifak Arayışı Kapsamında Ahmed Hulusi'nin Afganistan Seyahati	57
2.2. İkinci Afgan-İngiliz Savaşı (1878-1880)	65
2.2.1. İkinci Afgan-İngiliz Savaşı'na Giden Süreç.....	65
2.2.2. İkinci Afgan-İngiliz Savaşı'nın Başlaması	67
2.3. Emir Mohammed Yakup Han İktidar Dönemi (1879 – 1880) ve Gandabak Anlaşması	69
2.3.1. Afgan Halkının İngilizlere Karşı Direnişi	71
2.4. Abdurrahman Han'ın İktidara Gelişi ve İkinci Afgan-İngiliz Savaşı'nın Sona Ermesi	74
2.5. Afganistan'da İngiltere-Rusya Nüfuz Mücadelesinin Şiddetlenmesi (1880-1907)	77
2.5.1. Emir Abdurrahman Han Dönemi (1880 – 1901)	77
2.5.2. Durand Hattı Anlaşması	80
2.6. Habibullah Han Dönemi	82
2.7. II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti'nin Afgan Siyaseti	85
SONUÇ	90
KAYNAKÇA	92
EKLER	96

EKLER LİSTESİ

Ek 1: Emir Şir Ali Han	96
Ek 2: 1865'deki Mülki Taksimat	97
Ek 3: II. İngiliz-Afgan Savaşı	98
Ek 4: 1934 II. İngiliz-Afgan Savaşında Kullanılan Ağır Silahlar	99
Ek5: Bala Hisar, Afganistan'ın Birinci ve İkinci Afgan-İngiliz Savaşların Sırasında Afganistan'nın Askeri Merkezi.	100
Ek 6: II. Afgan- İngiliz Savaşın Afganistan Halkın Kullandığı Silahlar	101
Ek 7: Emir Amanullah Han Dönemindeki Mülki Taksimatı	102
Ek 8 : Emir Yakup Han	103

ÖNSÖZ

Afganistan, stratejik bir konuma ve öneme sahip olan bir ülke olduğundan dolayı tarih boyunca büyük devlet ve devlet adamlarının dikkatini çekmiştir.

Bugünkü Afganistan, 1747 yılında Ahmed Şah Dürrani tarafından kurulmuştur. Belirli bir süre boyunca komşu ülke olan İran ve Hindistan üzerinde etkisi bulunmaktaydı. Fakat bu durum çok uzun bir süreç değildi. İngilizler, Hindistan'da gücü ele aldıktan sonra, Ahmed Şah'ın yerine gelen diğer devlet adamları, zor durumlarda kalmış ve İngiltere'nin bazı istismarlarına maruz kalmışlardır. İngiltere, hiçbir zaman Hindistan'ın hâkimiyetini kaybetmek istememiş, ne zaman Rusya, Türkistan bölgesine ilerlerse İngiltere de Afgan şahlarına baskı uygulamakta gecikmemiştir. Bu baskıcı siyaset, Afganistan'da hem iç mücadelelere hem de savaşlara sebep olarak, Afganistan halkını zor durumda bırakmış ve kültürel, sosyal, sanat alanlarında geri kalmalarında etkili oldu.

Afganistan şahlarının pek çoğu, İngiltere yardımı ile tahta geçer ve bu durumda Afganistan şahları, şah olmaktan çok İngiliz destekçisi konumunda görünür. Hem İngiliz-Rus istismarları hem de Afgan şahlarının tek isteklerinin tahta kalabilmek olması sebebiyle pek çok Afgan genç, Cihat savaşlarında hayatlarını kaybetmişlerdir. Bu savaşlarda kaybedilen gençler Afganistan şahları tarafından önemsenmiyor ve İngiltere-Rusya ile tahtta kalabilmek için bazı anlaşmalar imzalıyorlardı. Örneğin, Gandmak ve Durand anlaşmalarıyla, Afganistan'ın en merkezi ve önemli bölgeleri Afganistan'ın hâkimiyetinden çıkmıştır.

Bazı Afganistan şahları, ülke için ıslahat yapsa da bu genellikle İngiliz baskısıyla sonucunda ve bazı feodallerin faaliyetleri ile son buluyordu. Doğal olarak İngiltere, Afganistan'ın bekasını istememekteydi. Ancak Afganistan'da yaşayan bazı feodaller, İngilizlerin mali gücünün büyüklüğüne kanarak onlara yardım eder duruma geliyorlardı. Bu istismarı siyaset bugüne kadar devam etmekte ve yine Afganistan halkı farklı bahaneler (mezhep, kavim) ile iç karışıklıklara sürükleniyordu. Bu kışkırtmalar Afganistan'da iç savaşlara sebep olurken, istismar eden devletlere sömürge için zemin hazırlıyordu.

Bu tezde Afganistan'ın iki ülke arasındaki politikanın arasında kalışı ve sonuçlarından bahsedilmektedir.

Son olarak, çalışmalarım sırasında desteklerini esirgemeyen sayın hocam Yrd. Doç. Dr. Musa Kılıç'a Őukranlarımı sunar ve sabrı, emeği, hoşgörüsü için teşekkür ederim.

GİRİŞ

Timur İmparatorluğu yıkıldıktan sonra Afganistan topraklarını Maverâünnehir Özbekleri, Hint Babürileri ve Fars Safevileri ele geçirmişlerdir. Bölgedeki istikrarsız durum ve yabancı istilaları halkın ayaklanma girişimlerine sebep olmuş ve Gılzayların hanedanından olan Mirvays Hoteki önderliğinde direniş hareketleri başlamıştır. Fars Safevi kumandanı Gorgin, Kandehar'da yirmi bin kişilik ordusuyla bölgeyi kontrol etmek istemişse de Mirvays Hoteki direnişi karşısında yenilgiye uğramış ve Kandehar'da Hoteki Devleti kurulmuştur.

Mirvays Hoteki, devleti kurduktan sonra 1715 yılında 41 yaşındayken hayatını kaybetmiş yerine barışçıl politika yanlısı olan kardeşi Abdülaziz geçmiştir. Politikası gereği Şah Hüseyin ile anlaşma yoluna giderek vergi muafiyeti karşılığında Safevi Devleti'nin hâkimiyetini kabul etmiş olsa da halkın Safevi düşmanlığından dolayı bu anlaşma gerçekleşmemiş ve halk Mirvays Hoteki'nin oğlu Mahmud'u destekleyerek yönetimin başına getirmişlerdir. Böylece Abdülaziz öldürülmüş ve Mahmud kendini yeni Hoteki şahı ilan etmiştir.¹

1716 yılında Hoteki Devleti'nin başına geçen Şah Mahmud, devletin istikrarını sağlayarak askeri gücünü toplamış ve 1721'de Safevi Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Kirman şehrini kuşattıktan sonra 1722'de Safevi Devleti'nin başkenti olan İsfahan'ı ele geçirmiştir. Böylece Şah Hüseyin kendi eliyle tacını Mahmud'a devrederek, Mahmud'un tabiiyetine girmiştir. Bunun yanı sıra Şah Hüseyin'in oğlu II. Tahmasb, Kazvin şehrine kaçarak orada kendini şah ilan etmiştir. Fakat buradaki şahlığı uzun sürmemiş Afgan askerleri tarafından yenilgiye uğraması sonucu Mazenderan'a kaçmıştır. Osmanlı ve Rusya'dan yardım isteyen II. Tahmasb bu iki devletin desteği karşılığında İran'ın Batı bölgesini vermeyi teklif etmiştir. Bunun üzerine Osmanlı ve Rusya işbirliğiyle Mahmud'u hedef alan bir politika izlenmeye başlanmış ve her iki devlet bu durumu fırsat bilerek İran'da bazı toprakları ele geçirmişlerdir.²

1725 yılında Şah Mahmud, sefelinin oğlu ve aynı zamanda komutanlarından biri olan yeğeni Eşref tarafından öldürülmüştür. Mahmmud'dan sonra başa gelen Şah

¹ Alame Abdulhak Mucaddedi, Fezlullah Mucaddedi, *Hakikatü't Tevarih*, Kabil 2003, s. 49-50.

² Mir Gulam Muhammed Gobar, *Afghanistan Der Mesir-e Tarih*, C.I., Kabil 2015, s. 413-414.

Eşref yeniden II. Tahmasb ile Tahran'da savaşa başlamış ve Tahmasb'ın yenilgisi sonucunda Şah Eşref hem Tahran'ı hem de Kum şehrini kendi Hâkimiyetine almıştır. Osmanlı batı sınırlarına dayanan Hoteki Devleti, Osmanlı Devleti'ne elçi göndererek İran'ın batı bölgesinden çekilmesini talep etmiştir. Fakat Osmanlı Devleti bu isteği reddetmekle birlikte Hoteki Devleti'nin İran'ı terk etmesini ve tacı yeniden Safevi Hanedanına devretmesi uyarısında bulunmuştur. Ayrıca 1727 yılında Hoteki Devleti üzerine Bağdat valisi Ahmet Paşa, Musul valisi Hüseyin Paşa ve Abdurrahman Paşa önderliğinde 66 bin kişilik ordu Şah Eşref'i İran'dan çıkarmak için İsfahan'a göndermiştir. İki ordu İsfahan ve Yazd şehirleri arasında savaşa başlamış ve Osmanlılar bu savaşı kaybedince geride bıraktıkları 50 adet top Afgan Devleti'ne ganimet olarak kalmıştır. Elde edilen ganimetler, silahlar hariç, elçi aracılığıyla Şah Eşref tarafından geri gönderilmiştir. Bu durum Şah Eşref'in Osmanlı Devleti ile ilişkilerinde barış yanlısı bir politika izleme taraftarı olduğu şeklinde yorumlanabilir. Nitekim Şah Eşref'in politikası sonuç vermiş ve 1728'de Osmanlı Devleti ile Hoteki Devleti karşılıklı elçi göndererek her iki devlet de birbirlerini resmi olarak kabul etmişlerdir.

Osmanlı Devleti ile yapılan barıştan bir yıl sonra, Rusya ile başlayan savaşı Hoteki Devleti'nin kazanması sonucunda iki devlet arasında barış anlaşması imzalamışlardır. Tam bu dönemde Afganistan Şah Eşref refah dönemini yaşarken İran'da Nadir Afşar'ın³ ortaya çıkışıyla bölgedeki dengeler değişmeye başlamıştır.⁴

Nadir Afşar, 1726'da Tahmasb'ın başkomutanı oldukça Feth Ali Kaçar'ın yardımı ile Horasan'ın tamamını ele geçirmiştir. Birçok savaşın ardından 1729'a gelindiğinde Şah Eşref ile yaptığı savaşları kazanan Nadir Afşar, Afganları İran'dan çıkarmayı başarmıştır.

Şah Eşref'in İran'ı terkenden sonra gittikçe güçlenen Nadir Afşar, İran şahı II. Tahmasb'ı tahttan indirip 1732'de yerine küçük oğlu III. Abbas getirerek onun Nabiliğini üstlenmiş ve üç sene sonra ülkedeki hanlıklar bir araya gelerek Nadir'i "şah" ilan etmişlerdir.

³ Gerçek adı Nadir Kuli olan Nadir Şah 1688 yılında Afşar Aşiretinin Kuzey Horasan bölgesinin Kirmanc eyaletinde dünyaya gelmiştir.

⁴ Mucadeddi, *a.g.e.*, s. 53.

İran tahtına oturmasıyla birlikte yönünü Afgan topraklarına çeviren Nadir Şah önce İran-Afgan sınırı olan Herat şehrini alıp daha sonra Kandehar'a hareket etmiştir. Kandehar Valisi Hüseyin Gılzayi şehri savunmadan anahtarlarını Nadir Şah'a teslim etmiştir. Nadir Şah, Gılzai hanedanının esiri olan ve ilerleyen dönemlerde Afgan Devleti'ni kuracak olan Ahmed Abdali'yi ve abisi Zülfikar Han'ı serbest bırakmış ve Mazenderan'a göndererek kendi kontrolü altında tutmayı amaçlamıştır.⁵

Afgan topraklarını ele geçiren Nadir Şah, ikinci hedef olarak 1739'da Hindistan'a yönelmiş Lahor ile Delhi şehirlerini yağmalayarak orada yaşayan yerli halkı katletmiştir. Bu yağmalama hareketlerinin sonucunda, Nadir Şah Hindistan'da Kuh-i Nur adıyla bilinen meşhur elması da dâhil yüklü miktarda ganimet elde etmiştir.⁶ Nadir Şah'ın işgal faaliyetleri Hindistan'ın ekonomik ve siyasi çöküşüne sebep olurken, diğer yandan İngiltere'nin bölgedeki sömürge planlarına olanak sağlamıştır. Nadir Şah'ın 1747'de Feth-i Abad'da öldürülmesi Afganistan tarihi için de bir dönüm noktası olmuştur.

Nadir Şah tarafından tutsak edilen ve onun güvenini kazanarak 1754'de Mazenderan valisi tayin edilen Ahmed Şah⁷, İran hükümdarı Nadir Şah'ın öldürülmesinden sonra Afgan soydaşları ile birlikte Afganistan'a geri dönmeyi başarmıştır.⁸ Kandahar'a giderek Hacı Cemal liderliğindeki Barekzayi, Şah Veli Han liderliğindeki Bamizayi ve Cihan Han liderliğindeki Popelzayi gibi bütün Afgan kabilelerini toplayarak Loye Cirge olarak bilinen Büyük Meclis'i oluşturmuştur. Burada yapılan dokuz gün süren toplantıda her kabile kendi liderinin şah olması talebinde bulunduğu için hiçbir karara varılamamış ve sonuç olarak her kabile tarafından saygı duyulan ruhani bir kişilik olarak kabul edilen Sabir Şah'a danışmışlardır. Sabir Şah toplantıya katılan güçlü kabile liderlerinin aksine Sadozayi hanedanının zayıf ve güçsüz Abdali aşiretini tercih ederek Ahmed Abdali'yi Şah olarak seçmiştir. Verilen bu karar tartışma konusu olsa da esas olarak Abdali aşireti gibi bir grubun tehlike arz etmediği düşünülerek bu karara onay verilmiştir. Böylece

⁵ Nakavi Pakzad, *Nadir Şah*, Tahran 1945, s. 32-33.

⁶ Gobar, a.g.e., s. 445-446.

⁷ Sadozayi Hanedanı Abdali aşireti'nin reisi Muhammed Zaman Han'ın oğlu olan Ahmed, 1722'de Herat şehrinde doğmuştur. 1737 yılında Nadir Şah tarafından tutsak edilerek İran'a getirilmiştir. Kısa sürede Nadir Şah'ın güvenini kazanarak 1745'te Mazenderan valisi olarak atanmıştır.

⁸ Şadi Marifeti, *Kitab-ı Mah Tarih ve Cografi*, "Horasan-i Buzurg Pas Az Nadir", Tahran 2008, s. 61.

Ahmed Şah, 15 Haziran 1747 yılında Afganistan şahı olmuş ve hemen ardından Dürr-i Düran unvanını almıştır.⁹ Böylece Afganistan'da Abdali hanedanı dönemi başlamıştır.

Ahmed Şah'ın iktidara geldiği sırada Afganistan'da sosyal ve siyasi durum hem komşu devletlerin baskıları hem de içeride feodal yapının ortaya çıkardığı istikrarsızlık ve hanlıklar arasındaki savaşlardan dolayı tam bir buhran dönemindeydi. Fakat ülkenin toparlanabilmesi için de uygun bir ortam bulunmaktaydı. O sırada Afgan toprakları için en büyük tehdit olan İran, taht kavgalarıyla uğraşmaktaydı. Nadir Şah'ın ölümünden sonra soyundan olan Şaruh Mirza Meşhed'de, Kerim Hanı Zend Pers'te, Ağa Muhammed Kaçar güney bölgelerinde kendi hükümetlerini kurmuşlardı.

Diğer komşusu Hindistan'da ise, Gurgani Hanedanlığı'ndan olan Evrengzip Han vefat ettikten sonra yerine gelen yeteneksiz devlet adamlarının başarısızlıkları nedeniyle güneyde Marata¹⁰ kavmi ve Pencap'ta Sih¹¹ kavmi harekete geçmiş ve bu bölgede istikrarı bozmuşlardır. Öte yandan İngiltere ve Fransa, ticaret amacıyla Hindistan limanlarında ilk ticari imtiyazlarını ele geçirmişler hatta merkezden uzak yerlerinde örneğin Medaris ve Bengal şehirlerinde ticari merkezler kurmuşlardı.¹²

Afganistan'ın yeni şahı Ahmed Dürrani, devletin ekonomik sıkıntılarına çareler bulmaya çalışmış, askeri alanda yeni düzenlemeler yapmıştı. Ama Ahmed Şah, öncelikli olarak devletin feodal yapısı yerine daha güçlü merkezi otorite kurması gerektiğinin farkındaydı. Nitekim Afgan hanlıkları arasında 1747 yılında büyük bir isyan patlak vermiştir.

1747'de Ahmed Şah bölgenin valisi olan Nasır Han'a karşı komutanı Cihan Han ile birlikte Kabil ve Peşaver şehirlerine seferler düzenlemiştir. Nasır Han Kabil'i savunmadan Peşavere, Peşaver'dan da Lahor'a kaçmıştır. Böylece Ahmed Şah, Kabil ve Peşavere savaşmadan fethetmiş ve halk tarafından büyük bir coşkuyla

⁹ Gobar, *a.g.e.*, s. 452.

¹⁰ Maratalar Hindistan'nın batı bölgesinin Maharashtra Eyaletinde yaşayan halktı. 17. Yüzyılın son yarısında, Babüri Hint şahlarından Avrengzib döneminde Maratalar, Şivaci liderliğinde mezhebi baskılara karşı ayaklandılar. Avrengzib, Marataları ortadan kaldırmaya çalışsada bunu başaramamıştı. İslamiyete karşı tutumlarını Şivaci'nin ölümünden sonrada devam ettiren Maratalar bütünlüklerini korumayı başarmışlardır. Hindistan'ın birçok şehrini ele geçirip bölgede büyük bir askeri güç haline gelmişlerdi.

¹¹ Sih, 16. Ve 17. yüzyıllarda Kuzey Hindistan'da yaşamış olan on gurunun öğretilerini temel alan tektanrıci olan bir dindir ve bu dine mensup olan kişilere Sihler denmektedir.

¹² Mir Muhammed Siddig Farheng, *Afghanistan Der 5 Karn-i Ahir*, Kabil 2012, s. 127.

karşılanmıştır. Bu zaferin ardından Lahor'a sefer düzenleyen Ahmed Şah, bu kez de vali Şehnevaz Han'ın firarıyla savaşımadan bu şehri de ele geçirmiş oldu. Delhi'ye doğru hareket eden Ahmed Şah, Gürgani Hanedanlığı'ndan Muhammed Şah'ın ordusuyla Malupur'da savaşa giriştiği sırada hem sadrazam Kamereddin'in ölümü ve Muhammed Şah'ın hastalanması hem de Ahmed Şah'ın amcasının oğlu Lokman Han'ın Kandehar'daki ayaklanma haberi ile iki devlette barış yapmak zorunda kaldı. Lokman Han'ın isyanı sebebiyle Kandehar'a geri dönen Ahmed Şah, isyan eden Lokman Han'ı hapsederken, ona yardım edenleri de idam ettirdi.¹³

1747-1748 yılında Lahor'da çıkan ayaklanmayı bastırmak için Kabil'den Lahor'a hareket eden Ahmed Şah, vali Mirmenu'yu sadakatının gereği olarak yıllık belli haraca bağlamıştır. Dönüşte kendisine Kandehar'da suikast planları yapan Nur Muhammed Han'ı ve destekçilerini idam ettirmiştir.¹⁴

1749 yılında Ahmed Şah bölgede istikrar ve nüfuzunu sağlamak maksadıyla ordusuyla Herat'ı Afşar emirlerinden alarak oradan Meşhed'e geçti ve oradaki hükümeti ele geçirip tekrar Şahlığı kendisine bağlılık koşuluyla Şahrub Mirza'ya geri verdi. Ardından Nişabur'a geçen Ahmed Şah, bölge hâkimi Abbas Kuli Han'a karşı savaş açınca Hanın gösterdiği mukavemet karşısında herhangi bir üstünlük sağlayamadığı gibi değişen hava koşulları sebebiyle on sekiz bin asker hayatını kaybetmiştir. Herat'a döndüğünde buranın yönetimini oğluna devredip kendisi Kandehar'a geri gitmiştir.

1750'de Nişabur kalesini yıkarak şehri ele geçirmiş ve teslim olan Abbas Kuli Han'a Ahmed Şah şehri geri vermiştir. Kandehar'a dönüşünde kumandanı Şah Veli Han'ı kuzeye göndererek Belh, Bedeşan, Meymene ve Andhuy gibi şehirlerdeki hanlıkları merkeze bağlamıştır. Bu şehirlerde başarı sağlayan Veli Han'ı sadrazamlıkla ödüllendirmişti.¹⁵

1751'de Pencap valisi Mirmanu yükümlü olduğu vergiyi ödemeyi reddedince savaş başlatan Ahmed Şah, Mirmanu'nun yenilgisi üzerine yaptığı anlaşmada iki milyon rupi vergi vermeyi ve Pencap- Multan şehirlerinin Afganistan'a tabiiyetini kabul ettirmiştir. Yapılan yazılı anlaşmayı Delhi şahı da imzasıyla onaylamıştır. Bu

¹³ Gobar, *a.g.e.*, s. 460-461.

¹⁴ Abdulhay Habibi, *Tarih-i Muhtasare Afghanistan*, Pişavur 2011, s. 373.

¹⁵ Ferhang, *a.g.e.*, s. 139-140.

anlaşma aynı zamanda Keşmir hâkimiyetini de sağlamıştır.¹⁶ Burada düzeni sağladıktan sonra tekrar Kandehar'a dönmüştür.

Ahmed Şah'ın Kandehar'a dönmesiyle Pencap'ta Sih'ler ve Hindistan'ın güney bölgelerindeki Marata Kavmi'nin çıkardığı isyanlar doğrudan merkezi devleti tehdit etmeye başlamıştı. Müslüman olmayan bu kavimlerin baskıları Hindistan'da yaşayan Müslüman halkın endişelerine sebep olmuş ve Ahmed Şah'tan yardım talebinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine 1760 yılında altmış bin kişilik ordusuyla Hindu ve Marata'ların sayıca üstün ordusu üzerine yürümüş ve Panipat denilen yerde mağlup etmiştir. Böylece Hindistan'da son büyük savaşını yapan Ahmed Şah, savaşın ardından büyük ganimetler elde etmiştir.¹⁷ Panipat Savaşı'nın bir başka önemli yanı ise Hindistan'da önemli siyasi ve askerî bir güç olan Marata kavminin zayıflamasıyla İngiltere'nin sömürgecilik hareketlerine hız kazandırmalarıydı.

Ahmed Şah, Panipat savaşı dönüşünde Pencap'ta Sih lider Cisasing'in isyan çıkardığı haberini almış ve o bölgede bulunan Afgan valisi Zin Han'ın görevine son veren Cisasing'in üzerine 1763'de hareket ederek isyanı bastırmıştır.

Son olarak 1767'de Pencap'ta Sih kavminin çıkardığı isyanı bastırılmışsa da Ahmed Şah bölgeden ayrıldığında yeniden iç huzursuzluklar hüküm sürmeye devam etmiştir.¹⁸

1768'de Afganistan'ın kuzeyinde yer alan Buhara bölgesinde Murat Bey kendi şahlığını ilan etmiş ve çevresindeki Afganistan'a bağlı olan Herat, Meymene, Andahoy, Belh ve Şuburgan valilerini ayaklandırarak Ahmed Şah'a karşı isyan başlatmıştı. Bunun üzerine Ahmed Şah, Afgan kentlerini kontrol altına alırken, diğer yandan da Murat Bey ile anlaşma yapmış ve iki taraf Amu Derya'yı sınır olarak belirlemiştir.

Meşhed'de İranlı vali Nasrullah Mirza, Kerim Han'dan ve başka İran hanlarından yardım isteyerek isyan başlatmış ve Ahmed Şah bu bölgeyi 9 Haziran 1769'de kontrol altına almışsa da babası Şahruh Mirza'nın ricası üzerine şehri yeniden Nasrullah Mirza'ya bırakmıştır. Ayrıca Şahruh Mirza'nın kızı Güher Şad'ı

¹⁶ Feyz Muhammed Katib, *Sırac-ül Tevarih*, C. 1., Kabil 1952, s. 18.

¹⁷ Habibi, *a.g.e.*, s. 378-379.

¹⁸ Gobar, *a.g.e.*, s. 473.

Ahmed Şah, oğullarından Timur ile evlendirdince iki aile arasında dostluk sözleşmesi yapılmış oldu.¹⁹

Görüldüğü üzere Ahmed Dürrani, şahlığı boyunca, feodal yapıdaki aşiretleri tek bir siyasi çatı altında toplayıp Afganistan'ın gerçek kurucusu olmuştur. Birçok sefer düzenleyerek sınırlarını Ceyhun'dan Hindistan'a, Tibet'ten Horasan'a kadar genişletti ve bunun yanı sıra seferler aracılığıyla merkezi hazinesini kuvvetli bir seviyeye getirdi. Devlet örgütünde kendi seçtiği aşiret reislerinden oluşan dokuz kişilik bir meclis oluşturmuş ve yerel yöneticilere özerklik tanıyarak varlığını kabul ettirme yolunda sağlam adımlar atmıştır.

Yirmi altı yıl saltanat süren ve Afganistan'ın gerçek kurucusu kabul edilen Ahmed Şah, 23 Ocak 1772 senesinde 51 yaşında vefat etmiştir. Onun ölümü oğulları arasında taht kavgalarını da beraberinde getirmiştir.²⁰

Ahmed Şah'ın oğullarından Süleyman, sadrazam Şah Veli Han'ın damadı aynı zamanda Kandahar'ın valisiydi. Babasının vefatıyla da sadrazam Şah Veli Han'ın da desteğiyle Süleyman kendisini başkentte "Şah" ilan etti. Bu durum karşısında Ahmed Şah'ın veliaht olarak işaret ettiği Timur, Herat'tan Kandehar'a doğru harekete geçmiş ve yapılan savaşın sonunda mağlup olan sadrazam Veli Han tutuklanarak iki oğlu ve iki yeğeni ile beraber idam edilmişti. Ardından da Timur, Süleyman'ı tahttan indirerek kendisi tahta geçmiştir.²¹

Timur'un şahlığını kabul etmeyen bölgedeki hanlıkların bazılarının isyan etmesi üzerine, Timur Şah sert bir politika izlemiş ve isyan eden tüm muhalif hanlıkları idam veyahut hapis ile cezalandırmıştı. Sonrasında devletin bekası için ve kendisine karşı olası cepheleri önlemek adına başkenti Kandehar'dan Kabil'e taşıyıp isyankâr ve destekçi hanların bir kısmını da yanında götürmüştür. Başkentini Kandehar'dan Kabil'e taşınmasının bir nedeni de Timur Şah'ın Hindistan'a düzenlemek istediği seferler sırasında bölgeye daha yakın olmak istemesiydi.

Babasından kalan büyük imparatorluğu devralan Timur, ülkesinde emniyeti sağlamak amacıyla kuzey Hindukuş'ta bulunan Kubat Han ve çevre emirliklerin

¹⁹ Farheng, *a.g.e.*, s. 151.

²⁰ Farheng, *a.g.e.*, s. 169-170.

²¹ *Mandegar*, 7.yıl, Sayı 1597, 11 Ağustos Kabil 2015, s. 2.

çıkardığı ayaklanmayı bastırarak kontrolü eline aldı.²² Diğer yandan Pencap'ta çıkan ayaklanmayı bastırmak için gerekli olan mali desteği Timur, Afgan valilerinden karşılamak istemişse de Sind valisi Abdülhalik bu talebe karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Abdülhalik ve diğer hanlıklar, Timur'un oğlu Hümayun'un elinde bulunan Kandeher'ı yirmi bin kişi ile işgal edip başkent Kabil'e doğru harekete geçmişlerdi. Timur'un kuvvetleri bu sırada Kuzey Hindukuş'ta seferde olduğundan Kızılbaş hanlarının yardımıyla Kabil ve Gazne arasındaki bölgede yapılan savaşta Payende Han Barikzai ve Dildarhan İshakzai'nin saf değiştirmesiyle Abdülhalik ordusu durduruldu ve Abdülhalik'in gözleri oyularak mahkûm edildi. Aynı zamanda Timur, Sind valisini destekleyen hanları idam ve hapsi cezalarına çarptırarak Kabil'de dolaylı destek verenlerin ise mal varlıklarına el koyarak vergiye tabii tutmuştur.²³ Bu katı siyaset, hanlıklarla merkezi otoritenin arasını eskisinden daha kötü duruma getirmiştir.

1779 yılında Timur Şah Peşaver'de²⁴ iken Feyzullah Han ve destekçileri suikast planı yaparak saraya baskın düzenlemişlerdi. Saray muhafızları ve suikastçılar arasında çıkan çatışma sonucunda suikastçıların bir kısmı öldürülmüş bir kısmı da kaçmışlardı. Aynı yıl gerçekleşen diğer suikast girişimi ise Kabil'de Şah Vali Han'ın oğulları tarafından yapılmıştı. Ancak bu plan Şah tarafından fark edilmesi üzerine suikastçılar idam edildi.²⁵

Olayların bu şekilde gelişmesi hanlıklar ve şah arasındaki gerilimi daha da arttırdı ve bu duruma çözüm arayan Timur Şah, ülkede olası iç savaş durumunu engellemek maksadıyla Hanlara bazı imtiyazlar vermeği kabul etti. Bu kararı almasındaki esas sebep ise Pencap'taki Sih kabilesinin Lahor ve Multan'ı ele geçirmesi ve Timur'un dış politikaya yönelmek istemesiydi. 1781'de Sih'lerin Multan'ı işgali ve Sind valisi Mir Feth Ali Han'ın ayaklanması haberlerini alan Timur Peşaver'dan hareket ederek ayaklanmaları bastırdıktan sonra Kabil'e geri döndü.

Keşmir valisi Azad Han yıllık vergisini ödemeyip kendi ordusunu kurma girişimlerinden dolayı Şah ile 1786'da savaşmış, Azad Han büyük bir yenilgi alarak

²² Gobar, *a.g.e.*, s. 477.

²³ Popalzai, *a.g.e.*, s. 137.

²⁴ Timur Şah, başkenti Kandeher'dan Kabil'e nakletti. Ancak Kabil kış aylarında soğuk olduğundan dolayı Pişavur'u ikinci başkent olarak kış aylarında kullanıyordu.

²⁵ Müceddedi, *a.g.e.*, s. 100-101.

kayınpederi Rüstem Han'ın kalesine sığınmıştı. Ancak Timur'a teslim edileceği korkusuyla intihar etmiştir.²⁶

Afganistan toprağı olan Merv'i işgal eden Buhara Devleti padişahı Murat Bey bölgenin Şii mezhebine bağılı halkına eziyet ederek mezhep değıştirme şartıyla o bölgede yaşama hakkı tanımıştı. Buhara Devleti ile Akça bölgesinde yapılan savaşta Afgan Devleti galip gelmiş ve her iki devlet yaptığı barış antlaşmasıyla Amu Derya'yı sınır kabul etmiştir.²⁷

Afganistan'ın içişlerinde mevcut durum merkezi otorite ve hanlıklar arasındaki mücadeleden ibaretken, komşu devletler de ise merkezi otorite yoksunluğundan kaynaklanan boşluğun kaos yaşanmaktaydı. Afganistan'ın batı bölgesinde yer alan İran'da Kerim Han-ı Zend'in ölümünden sonra ülkede iç isyanlar başlayınca merkezi otoritenin sarsılması, Afganistan'la ilişkilerin çatışma boyutuna geçmesine engel olmuştu.

Hindistan'ın doğu ve güney bölgelerine ilerleyen İngilizler ilk dönemlerde bölgede yeterince güç sahibi olmadıklarından Afganistan'ın iç siyasetine müdahale edemiyorlardı.²⁸ 1793 yılında Peşaver'de hastalanınca Kabil'e götürülen Timur Şah, 19 Mayıs'ta yirmi yıl saltanatının ardından kırk altı yaşında vefat etti ve Kabil'de defnedildi.

Kimi kaynaklarda Timur'un zehirlenerek öldürüldüğünü iddia etmiştir. Bu iddianın kabul edilmesi durumunda, Afganistan tarihinde ilk kez bir devlet adamının suikastla öldürüldüğü sonucuna varılabilir ki bu iddianın doğruluk payı olabilir. Çünkü hem ülke içinde hem de ülke dışında birçok düşmanı olan ve daha öncesinde kendisine suikast girişimleri yapılmış bir devlet yöneticisiydi.²⁹

Timur saltanat süreci boyunca uyguladığı politikasıyla merkezi otoritesini güçlendirmiş ve ülkede var olan feodal hanlıkların gücünü kırmayı başarmıştır. Ayrıca babasından devraldığı imparatorluğun mevcut sınırlarını koruyarak iç güvenliği sağlamıştır. Ziraat, sanat, imar ve ekonomi alanlarında düzenlemeler

²⁶ Farheng, *a.g.e.*, s. 178.

²⁷ Said Saaddiddin Haşemi, *Tarih-i Nawin Afganistan*, Kabil 1980, S. 20.

²⁸ Gobar, *a.g.e.*, s. 479.

²⁹ Müceddedi, *a.g.e.*, s. 132- 133.

yaparak Afganistan'ı medeniyet seviyesine yükseltmiştir. Ayrıca kendisi de şair olan Timur, eğitime de önem vererek medreseler açmıştır.

Birçok evliliğinden olan 34 erkek çocuğunun olması ve veliaht'ının belli olmaması, ölümünden sonra Afgan Devleti'nde taht kavgalarına sebebiyet vermiştir. Timur ölmeden önce oğullarından bazıları; Şehzade Hümayun Kandehar'da, Şehzade Mahmud Herat'ta, Şehzade Abbas Peşaver'de, Şehzade Zaman Kabil'de, Şehzade Şuca-ül Mülk Gazne'de, Şehzade Kuhandil Keşmir'de valilik görevlerinde bulunmuşlardı.³⁰

Timur Şah'ın ölümünden sonra yukarıda belirtildiği gibi her şehzade farklı illerde valilik görevlerini yaparken saraydaki devlet adamları da kendi seçtiği şehzadeyi tahta geçmesi için destekliyordu. Feyzullah Han, Payende Han, Abdülgaffar Han, Fetih Han ve diğer büyük devlet adamları Timur Şah'ın ölümünü oğullarından gizlemiş ve babası adına mektup yazarak gelecekteki şahı belirlemek için hepsini merkeze toplamışlardı. Ancak Şehzade Hümayun ve Şehzade Mahmud bu toplantıya katılmadılar. Bu toplantıda Abbas kendinin şah olacağını iddia ederken Zaman Şah gizlice bazı hanları kendi destekçisi yapıp Abbas'ın evinde toplanan diğer kardeşlerini hapse atarak kendini şah ilan etmişti.

Toplantıya gelmeyen Hümayun ve Mahmud, Zaman'ın şahlığını kabul etmemiş ve Hümayun Kandehar'da kendini şah ilan etmiştir. Sonuçta Zaman Şah, 23 Mayıs 1793'te yirmi dört yaşındayken Payende Han-ı Barakzayı ve diğer devlet adamlarının desteğini alarak tahta sahip olmuştur.³¹

Zaman, saltanatının ilk senesinde kardeşleriyle sulh yapmak için mektup göndermiş ancak Hümayun, Kandehar valiliğine babası tarafından atandığını ve buranın kendisine ait olduğunu, Zaman'ın şahlığını tanımadığını belirtmiştir. Bunu üzerine Zaman Şah, Payende Han önderliğindeki ordusunu Kandehar'a yollayarak Hümayun'u Kandehar'dan çıkarmış ve yedi yaşındaki oğlu Kayser'i orada bırakmıştı. Mahmud ise Hümayun'un durumundan etkilenerek Zaman Şah'tan af dilemiştir.³²

³⁰ Habibi, a.g.e., s. 393.

³¹ Habibullah Refi, *Tarih-i Fişurda-i Afghanistan*, Pişavur 1999, s. 42.

³² Feyz Muhammed Katib, *Sırac-ül Tevarih*, C. 1., Kabil 1952, s. 46-47.

Zaman, 1793 yılında babasının da amacı olan Hindistan hâkimiyeti için Peşaver'e doğru hareket ettiğinde Hümayun yeniden Kandehar'a gelmişti. Tam bu dönemde Buhara Emirliğinin Belh'i işgali ve bölgedeki hanlıkları isyana teşvik etmesi dolayısıyla Zaman Şah geri dönmüş ve Hümayun'u yakalayıp gözlerini kör ederek hapse atmıştır. Buhara Emiri de bu olaylardan korkarak Belh'i terk etmek zorunda kalmıştır.³³

1794 yılında Sind ve Pencap'ta çıkan isyanları bastırmak maksadıyla hareket ettiği sırada Zaman Şah'ın kardeşi Mahmud, Kandehar'daki büyük feodal Ata Muhammed Han-ı Alizayi'nin desteğiyle bölgede ayaklanma çıkarmıştı. Bundan dolayı Zaman, hemen Sind valisinin yılda üç yüz bin rupi vergi vermesi karşılığında sulh imzalayarak Kandehar'a geçmiş ve çevresindeki Grişk bölgesinde iki ordu karşı karşıya gelip 15 gün süren savaşın ardından Mahmud büyük bir mağlubiyetle Ferah vilayetine kaçmıştır. Oradan Herat'taki kalesine sığınan Mahmud annesi aracılığıyla af dilemiş ve bunun üzerine Zaman Şah da kardeşini yeniden Herat valiliğine atamıştır.³⁴

1795 yılında Pencap'da başlayan isyanı bastırmak için oraya giden Zaman Şah'ın bölge Müslümanları tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanması o İngilizlerin tepkisini çekerek bir nevi İngilizlerin Afganistan'a yönelmesine sebep olmuştur. Zaman Şah'ın 1797 yılında Lahor'u fethetmesi de İngiltere'nin tepkisini arttırmıştı.

Hindistan'ın güney bölgesinde Maratalar tarafından çıkarılan isyanı bastırmak için Hindistan Şahı Aali Gühar, Zaman Şah'a mektup yollayarak Delhi'ye çağırmış ve Zaman Şah da Delhi'ye gireceğini bölgedeki İngilizlere bildirmişti. Zaman'ın Hindistan'a girmesini istemeyen İngilizler, Herat'ta bulunan Mahmud'u kışkırtarak yeniden ayaklanmasını sağlamışlardır. Sonuçta Zaman Şah, Lahor'dan Kandehar'a oradan da Herat'a geçmiş ve Eylül 1797'de yapılan savaşta Mahmud'u yenilgiye uğratmıştır. Mahmud ve oğlu Kamran İran'a kaçmak zorunda kalmışlar ve bu ülkeye sığınmışlardı. Bu durumu İran Devleti, ilerde koz olarak kullanacağından misafirlerini memnuniyetle karşılamıştı.³⁵ Nitekim İran'dan aldığı destekle yeniden Herat'ı ele geçirmek için harekete geçen Mahmud, Buhara Emirliği'ne sığınmıştır.

³³ Gobar, *a.g.e.*, s. 489.

³⁴ Farheng, *a.g.e.*, s. 199.

³⁵ Müceddedi, *a.g.e.*, s. 65.

Zaman'ın Buhara Emirliği'ne gönderdiği mektupla Buhara'dan çıkarılmış ve yeniden İran'a sığınmak zorunda kalmıştır.

Ocak 1798'de Peşaver'den Lahor'a geçen Zaman, buradaki istikrarı sağlamak için bölge valiliğini Rencid Sing'e vermiştir.³⁶ Hindistan'da ve kendi içişlerinde istikrarı sağlayan Afgan Devleti İngiltere'yi rahatsız etmiş ve İngiltere'n elinde düzeni bozacak herhangi bir kozu kalmadığından Hindistan genel valisi Lord Wesley, 1798'de İran'daki diplomat Mehdi Han'a haber göndererek Zaman Şah'ın Kaçar Hanlığıyla arasını bozmasını ve savaşa başlaması gerektiğini telkin etmiştir.³⁷ Bunu üzerine harekete geçen Mehdi Han, Kaçar Hanedanı reisi Muhammed'e Zaman Şah'ın Lahor'daki Şii halkına baskı uyguladığı ve eziyet ettiği gerekçesiyle Afgan Devleti ile savaşılması zorunluluğunu Empoze etmiştir.³⁸ Böylece İngiltere'nin planı uygulamaya konuldu. Lahor'da bulunan Zaman esas amacı olan Hindistan'a doğru gidmeden İran'ın ve kardeşi Mahmud'un Afgan toprağı olan Horasan'a yürüdükleri haberini almıştır ve dolayısıyla Hindistan seferi yapamadan Herat'a geçmek durumunda kalmıştır. Tüm bu olaylar gösteriyor ki İngiltere'nin uygulamaya koyduğu siyaset amacına ulaşıyordu ve Afgan Devleti Hindistan'dan uzak tutuluyordu.

Tüm bu olaylar gelişmeden önce İran veziri Hacı İbrahim ve Afgan veziri Rehmetullah Han arasında gerçekleşen yazışmalara bakıldığında her iki devletin vezirleri savaş taraftarı olmadıkları anlaşılıyordu. İran'ın tek şartı Mahmud'un Herat'a vali olarak tanınmasıydı ve buna karşılık Afgan vezirinin tepkisi de İngilizlerin kışkırtmasının bir yansıması olduğunu ve Afgan içişlerine karışılmaması gerektiğiydi. Ancak Mahmud'un Horasan'a yürümesinden sonra her iki devlet başkanları barışa imza atarak karşılıklı içişlerine karışmama sözü vermiştir. Karşılıklı anlaşmaya güvenen Zaman Şah yeniden Kandehar'a hareket etmiştir.³⁹

Afganların İran'la barış yapmasından tedirgin olan İngiltere Afganistan'da 1800'de İran'a bir elçi göndermiş ve 1801 Ocak ayında Afganistan ve Mısır

³⁶ Gobar, *a.g.e.* s. 491.

³⁷ Farheng, *a.g.e.*, s. 204.

³⁸ Mahmud Mahmud, *Tarih-i Revabit-i Siyasi İran ve İngiltere Der Karn-i Nuzdahum*, C. 1., Tahran 1949, s. 11.

³⁹ Gobar, *a.g.e.*, s. 495; Farheng, *a.g.e.*, s. 205.

üzerinden Hindistan'a ulaşma tehlikesi ortaya çıkan Fransa'ya karşı anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşmanın maddelerine göre:

- Afganistan Hindistan'a müdahale edecek olursa İran engel olacak (madde 2)
- Afganistan İran'la dostluk anlaşması yapmak isterse İran'ın şartı Hindistan'a müdahale etmemesi olacak (madde 3)
- İran, Fransa veya Afganistan'la savaşmak durumunda kalırsa İngiltere İran'a yardım edecek (madde 4)⁴⁰

Böylece İngiltere amacına doğru ilk adımını atmış ve ilerleyen dönemlerde Afganistan'ın Hindistan'a müdahalesinin son bulacağını düşünmüştür.

Zaman Şah için tek tehdit İngiltere değildi. Mutlak otoritesi ve aynı zamanda vezirinin sert tavırları Payende Han ve diğer devlet adamlarını kızdırıyordu. 1799'da Zaman Şah Kandehar'dayken Payende Han ve diğer devlet adamları plan yapılmıştı. Buna göre vezir Rehmetullah Han öldürülecek, Zaman Şah azledilecek ve yerine Şehzade Şuca-ül Mülk getirilecekti. Ancak Zaman Şah, bu plandan haberdar olmuş ve hepsini yakalayıp idam etmiştir.⁴¹

Afganistan'ın güçlü isimlerinden Payende Han'ın idamı üzerine oğulları ve dönemin diğer muhalifleri Mahmud'u destekleyip tahta geçirmek için, İran'a sığındılar. Bu durum Mahmud'u sevindirmişti çünkü Mahmud'un planı da Kandehar üzerinden Afganistan'a girmektir. Ancak Zaman Şah'ın o sırada Kandehar'da olması Mahmud'un Afganistan'a girmesinin önünde engeldi. Bu nedenle İngiltere ve İran arasında yapılan bir planla Hindistan'a yakın olan Sih kabilesinde ayaklanma çıkarılıp Zaman Şah'ın Kandehar'dan ayrılması sağlandı. Zaman Şah, 1801'de Kandehar'dan Kabil'e, Kabil'den de Pencap'a geçiş yapmıştır.⁴² Zaman Şah, Pencap'a ulaştığında Mahmud ve muhalif hanların, İran yardımıyla Sistan'ı fethederek Kandehar'a yürüdüğünün haberini aldı.

⁴⁰ Mahmud, *a.g.e.*, s. 19.

⁴¹ Mandegar, *a.g.g.*, s. 7.

⁴² Müceddedi, *a.g.e.*, s. 65; Refii, *a.g.e.*, s. 42.

Kandehar valisi Mir Ali Han, Mahmud'a karşı güçlü bir mukavemet vermişse de Hasan Han ve İmam Behş Han'ın ihanetleri nedeniyle şehri Mahmud ele geçirmiştir. Vali Mir Ali kaçarak Zaman Şah'ın yanına gitmiştir.

Zaman Şah komutanı olan Ahmet Han Nurzai'yi on bin süvarisiyle Kandehar'a göndermiş ve kendisi de arkasından harekete geçmişti. Ancak Zaman Şah, Gazne şehrine ulaştığında komutan Ahmet Han'ın Mahmud tarafına geçtiğini öğrenmesiyle büyük bir darbe almış oldu. Kabil'e dönen Şah, artık ne hanlıklara ne de askerlerine güvenmiyordu. Veziri Rehmetullah Han ve birkaç kişiyle Şehzade Şuca'nın ordusundan destek almak için Peşaver'e doğru yola çıktı. Fakat Şinvar bölgesinde yer alan Molla Âşık Şinvari kalesinde dinlenmek için giren Zaman Şah'ın etrafı sarıldı. Teslim olan Zaman Şah'ın gözlerini oydurarak hapse mahkûm edildi ve vezir Rahmetullah'ı da idam ettirdi. Böylece 25 Haziran 1801'de Zaman Şah'ın muhalifleri ve yabancı devletlerin yardımıyla Mahmud kendini şah ilan etmeyi başarmıştı. Mahmud'un tahta geçmesiyle halk, yeni bir hükümdarın gelişinden umutlanarak Ahmed Şah dönemindeki gibi daha refah bir ülkede yaşayabilme beklentisi içine girmişlerdi.

Mahmud uyguladığı politika ve ele geçirdiği fırsatları değerlendirmeyi başarmış ve Kabil'in hâkimi olmuştur. Ayrıca İngiltere'nin Hindistan siyasetinde büyük bir tehlike unsuru olan Afgan varlığını hanlıklar ve İran yardımıyla Orta Asya'dan kaldırmış oldu. Bunun yanı sıra Afganistan hem iktisadi hem siyasi olarak çöküş dönemine girmiştir. Zaman Şah'tan hemen sonra 1803'te İran Horasan'ı, Rusya Merv şehirlerini ele geçirmiş ve Pencap'ta Sih'ler yeniden isyan başlatmışlardır.⁴³

Tahta geçtikten sonra Mahmud'un ilk icraatı, kendisine sığınan Payende Han'ın oğulları Fetih Han ve Ekrem Han'ı vezir tayin etmesiydi. Ayrıca Fetih Han'a "Şah Dost" unvanını vererek taht mücadelesi sırasında verdiği desteklerini ödüllendirmişti. Bunun yanı sıra kendisine yardım eden Şir Muhammed Han ve Molla Muhammed Said Han'ı devlet işlerinde makam sahibi yaparak kendi kadrosunu oluşturmaya başlamıştır. Mahmud bu sırada zevk-i sefa içinde devlet yönetimini uzaktan izlerken, bahsedilen kişiler devlet yönetiminin esas

⁴³ Farheng, *a.g.e.*, s. 210 ; Müceddedi, *a.g.e.*, s. 65-66; Gobar, *a.g.e.*, s. 498.

yürütücüleriydi. Şehzade Firuziddin'e Herat şehrinin valiliğini, Zaman Şah döneminde hapiste olan Abdullah Han'a ise Keşmir valiliğini vermiştir.⁴⁴

Mahmud'un Zaman Şah'ı hapsedmesi üzerine intikam almak isteyen⁴⁵ öz kardeşi Şuca-ül Mülk (Şah Şuca) valilik yaptığı Peşaver'den yeni saltanatı ortadan kaldırmak için Abdurrahman Han önderliğindeki büyük Gılzay ordusuyla Gazne ve Logar'ı fethederek aynı gün Kabil'e hareket etmişlerdir. Savunmaya geçen Mahmud, Şir Muhammed önderliğindeki birliğini Abdurrahman Han üzerine göndermiş ve çıkan savaşta cephane yetersizliği nedeniyle Şuca-ül Mülk, ordusunun altı bin askerini kaybetmiştir. Şuca-ül Mülk ikinci kez Kabil üzerine sefer düzenmişse de bu savaştan da yenilgiyle ayrılmış ve Peşaver hâkimiyetini kaybetmiştir. Şuca-ül Mülk üçüncü defa daha yeni bir ordu düzenleyerek Kandehar üzerine yürümüşse de muvaffak olamadı.

Şuca-ül Mülk'ün başarısızlığına rağmen Afgan halkı Mahmud Şah'ın keyfi hareketlerinden rahatsızlık duymaktaydı. Üstelik devlet adamları arasındaki hizipleşme de Şah'ın iktidarını yıpratmaktaydı.⁴⁶ Bunlara ek olarak 1804 yılında Sünni-Şii mezhep çatışmaları başlamıştı. 1804'te Afganistan'da çıkan Sünni-Şii mezhep savaşları Mahmud'un saltanatının sonunu hazırlıyordu. Kabil'de başlayan mezhep çatışmaları daha büyük boyutlara ulaşmadan vezir Feth Han tarafından bastırılmışsa da Mahmud Şah'ın halk nazarındaki itibarı büyük sarsıntı geçirmiştir.⁴⁷

İsyanı bastırdıktan sonra Fetih Han, Bamiyan şehrine vergi toplamak amacıyla Kabil'den ayrılmıştı. Mahmud'un yönetiminden şikâyetçi olan halk Fetih Han'ın yokluğundan faydalanarak Bala Hisar Sarayı'nın etrafını sararak protesto etmişlerdi. Saray muhafızlarının silahla karşılık vermesi üzerine olay daha da büyümüş ve çevre illerdeki halkın da karışmasıyla olaylar kontrol altına alınamaz duruma gelmiştir. Bu olayları fırsat bilen Şir Muhammed Han, Kabil'den Şuca-ül Mülk'ün tarafına geçmişti. Halk tarafından da davet alan Şuca-ül Mülk, başkente geri

⁴⁴ Müceddedi, *a.g.e.*, s. 66.

⁴⁵ Katip, *a.g.e.*, s. 62.

⁴⁶ Müceddedi, *a.g.e.*, s 67.

⁴⁷ Nadir Afşar, Hirat, Kandehar ve Kabil'i fethettikten sonra buralara Türk, Türkmen ve Kürt kökenli halkları Hindistan'a yakın olmak ve Afganistan'da nüfuz sahibi olmak amacıyla yerleştirmesi sonucunda Kızılbaş adıyla anılan bir grup ortaya çıkmış oldu. Ahmet Şah döneminde de Afgan ordusunda yer almışlardı. Kimi zaman iki mezhep arasında sürtüşmeler ortaya çıkabilmekteydi. Katip, *a.g.e.*, s. 66.; Farheng, *a.g.e.*, s. 216.

dönen Fetih Han'ın ordusunu mağlup etti. Bu zaferin ardından Şuca-ül Mülk, Bala Hisar sarayına girerek Mahmud'u hapse mahkûm etmiş ve kendisini şah ilan etmiştir.

Şuca, tahta geçince öncelikle Şir Muhammed Hanı vezir olarak atamış ve kendi askeri birliğini oluşturunca Ata Muhammed Han önderliğindeki ordusunu Kandehar'a Kamran ve Fetih Han'ın üzerine yollamış fakat henüz Kandehar'a gelinmeden Ferah'a adı geçen isimler firar etmişlerdi.

Vezir Şir Muhammed Han, Afganistan iç huzurunu sağlamak için düşman olan Sadozay-Barakzay hanedanlıklarını barıştırmak için Fetih Han'ın affedilmesini sağlamıştır. Merkeze gelen Fetih Han'a herhangi bir görev vermeyen Şah Şuca, onu pasif bırakarak devlet işlerinden uzak tutmaya çalışıyordu. Afganistan'da nüfuz sahibi olan Fetih Han'ın asıl amacı ise Şah Şuca'yı tahttan indirip yerine başka şah getirerek eskisi gibi nüfuzlu bir makama sahip olabilmektir. Nitekim Şah Şuca'nın Peşaver yönüne sefere çıkmasını fırsat bilen Feth Han, Kandehar valiliğinde bulunan Zaman Şah'ın oğlu Kayser'i şahlık için isyan etme konusunda ikna etti. Bunun üzerine Kayser, Kandehar'da bağımsızlığını ilan ederek Kabil'e yürümüştür. Ancak Kayser'in ordusundan Feyzullah Han, Şuca tarafına geçince Kayser ve Feth Han Kandehar'a geri dönmek zorunda kalmışlardı. Bu durum karşısında Şah Şuca kendine yapılan ihanetin hesabını sormak maksadıyla Kandehar'a doğru yola çıkacak iken Zaman Şah, oğlu adına kardeşinden şefaah istemişti. Böylece Kandehar valiliği, Zaman Şah'ın da bölgede olma koşuluyla Kayser'e iade edilmiştir.⁴⁸

Şahın sadrazamı Şir Muhammed Han'ın nüfuzunu kendi yakın akrabaları için kullanmak istemesi Şah Şuca ile sadrazamının arasını bozmuştu. Böylece Şah Fetih Han ve Şir Muhammed Han gibi iki güçlü ismi karşına alması, ülkeyi daha da kaosa sürükledi. Her iki isim de hanedanın diğer üyelerini Şah Şuca'nın yerini almaları konusunda kışkırtmaktaydılar. Nitekim 1808 yılında, Kayser Han yeniden ayaklandı ama başarılı olamadı. İsyan sırasında Şir Muhammed Han hayatını kaybetti.

Şir Muhammed'in oğlu Keşmir valisi Ata Muhammed Han, babasının ölümü üzerine isyan etmiş, zindanda iken kaçmayı başaran eski şah Mahmud, Kandehar'da yeniden şah ilan edilmişti.⁴⁹ Şah Şuca önce eski şahın üzerine giderek Kandehar'ı geri

⁴⁸ Müceddedi, *a.g.e.*, s. 67; Katip, *a.g.e.*, s. 68; Gobar, *a.g.e.*, s. 502.

⁴⁹ Katip, *a.g.e.*, s. 73; Gobar, *a.g.e.*, s. 503.

aldı ama Şah Mahmud ve Feth Han kaçmayı başardılar. Daha sonra Ata Muhammed Han'ın isyanını bastırmak için Peşaver'e yöneldi.

Şah Şuca Peşaver'de bulunduğu sırada Kabil'e ilk İngiliz temsilcisi olarak gönderilen Mountstuart Elphinstone, huzuruna çıkmak istedi. İngilizler, Fransa ve Rusya'nın Tilsit antlaşmasıyla ittifak kurmaları sonucunda Hindistan'daki varlığının tehlikeye girdiği düşüncesiydi. İngiltere de bu ittifaka karşılık İran, Sind ve Afganistan'a antlaşma yapmak için Elphinstone başkanlığında bir heyet göndermişti.⁵⁰

Elphinstone'i önceleri kendi topraklarından hak iddia edebileceği düşüncesiyle huzuruna kabul etmeyen Şah Şuca, daha sonraları İngiltere'nin, Rusya ve Fransa'ya karşı müdafaa politikası olduğunu anlayınca iki ülke arasında görüşmeler başlamıştır.⁵¹ Görüşmeler sonucunda Afganistan'dan vezir Muhammed Ekrem Emin-ül Mülk, Hazanedar Abül Hasan, İngiliz temsilci Elphinstone arasında 17 Haziran 1809'da antlaşma imza edilmişti.⁵² Antlaşmaların maddelerine göre:

- Şayet İran veya Fransa Afganistan sınırlarını taciz ederse Hindistan'daki İngiliz güçleri devreye girecek (1. ve 2. Madde)
- İki devlet dost kalacak, Afganistan Fransa'nın sınırlarına girmesine izin vermeyecek ve İngiltere ve Afganistan birbirlerinin iç işlerine karışmayacaklar (3. Madde)

Yapılan bu dostluk Anlaşması ile İngiltere kendi hegemonyasındaki toprakları güvence altına almış ve buna benzer anlaşmaları Sihler ve İran devletiyle de yapmıştır.⁵³

İngiltere ile anlaşmaya varıldığı sırada Şah Şuca'nın iktidarından memnun olmayan Mir Âlem Han ve Molla Muhammed Said Han gibi feodallerin Mahmud ve Feth Han'ı Kabil'e çağırdılar. Bu birleşmelerle kurulan ordu önce Kandehar'ı fethetti. Burada ikinci defa şahlığını ilan eden Mahmud, Kabil'i de alarak saraydaki devlet adamlarına kendi tarafına çekmiş ve Şah Şuca'nın bulunduğu Peşaver'e yönelmişlerdir.

⁵⁰ Sait Hasan Serveri, Tarih-i Muhasır-ı Afghanistan, Kabil, 2010, s. 17.

⁵¹ Habibi, *a.g.e.*, s. 398 .

⁵² Farheng, *a.g.e.*, s. 224.

⁵³ Habibi, *a.g.e.* s. 399.

Şah Şuca'nın yorgun askerleriyle Mahmud'un ordusu Nemle mıntıkasında karşılaşmış, Şah'ın komutanı olan Medet Han dört bin süvariyle taraf değiştirip Mahmud ordusuna katılınca Şuca savaşı kaybetmiş ve ülkenin güneyine çekilmek zorunda kalmıştır.⁵⁴

Mahmud'un ikinci kez tahta çıkışı Feth Han'ın yardımıyla gerçekleşmişti.⁵⁵ Geçmişte yaşadığı olumsuzluklardan ders çıkarmayan Mahmud Şah, yine devletin yönetimini Eşref-ül Vüzera unvanıyla Fetih Han'a bırakmıştı. Bu sayede nüfuzunu giderek güçlendiren Feth Han, 18 kardeşini Afganistan şehirlerinde valilik görevlerine getirmiştir. Saltanatın asıl sahibi Mahmud olsa da Feth Han, Mahmud'tan daha etkin bir yönetim izlemekteydi.⁵⁶

Feth Han izlediği politikayla kısa bir sürede ülkedeki kaos ortamını bitirmiş ve sürekli isyanların çıktığı Beluçistan ve Sind gibi şehirlerin hakimiyetini sağlamıştır. Böylece halkın güvenini ve sevgisini kazanan Feth Han, Şehzade Kamran'ın kıskançlıklarına maruz kalıyordu.⁵⁷ 1813 yılında Keşmir'i fetheden Feth Han, burada Şah Şuca'yı esir almış ama Sihlere teslim edilmişti. Şah Şuca, Sihlerin elinde iken İngilizlere sığınacak ve ileride görüleceği üzere taht mücadelesine İngilizlerin müttefiki olarak devam edecektir.⁵⁸

Bu sıralarda İran'da yükselişe geçen Kaçar hanedanı da bir başka tehditti. Kaçar imparatoru Feth Ali Kaçar, Afganistan'ın batısında yer alan Horasan'ı aldıktan sonra, 1816 yılında Hasan Ali Mirza önderliğinde Herat'a sefer düzenletmişti. Herat valisi Firuziddin hemen Şah Mahmud'tan yardım istemişti. Yardım isteğine karşılık Mahmud, Feth Han önderliğinde, içlerinde kardeşlerinde bulunduğu (Perdil Han, Şerdil Han, Kuhandil Han ve Dost Muhammed Han) orduyu Herat'a göndermişti.

Herat'a yardıma giden Feth Han için bu görev sonunun başlangıcı olacaktır. Şehri kurtarmış ve hatta Kaçar ordusunu mağlup etmiştir. Ama bu başarıları ile şöhretinin daha da artması, Kabil'deki sarayda kendisine karşıt hizbin harekete geçmesine neden olmuştur. Şehzade Kamuran ve diğer devlet adamlarının etkisinde kalan Şah Mahmud, Şehzade Kamuran'ı Feth Han'ı cezalandırması için ve Herat'ı

⁵⁴ Müceddedi, *a.g.e.*, s. 69.

⁵⁵ *Mandegar*, s. 7.

⁵⁶ Necmeddin Feryad Afgan, *Negariş-i Ber Tarih-i Muasır-ı Afghanistan*, Pişavur 2006, s. 51.

⁵⁷ Katip, *a.g.e.*, s. 81.

⁵⁸ Misbahzade, *a.g.e.*, s. 62.

yönetmesi için bölgeye göndermiştir.⁵⁹ Tutuklanan Feth Han, Kaçar orduları ile Şah'ın rızası dışında savaştığı gerekçesiyle gözleri çıkartılarak zindana atılmıştır.

Feth Han'ın kör edilmesi, daha önce üst düzey görevlere getirilen kardeşlerinin ayaklanmasına yani ülkede yeni bir iç savaşın başlamasına neden olacaktı. Bu savaş neticesinde Feth Han'ın kardeşi Dost Muhammed Afganistan'ın yeni şahı olmayı başaracaktı. Ama Feth Han tutuklandığı sırada Dost Muhammed Herat sarayında yaptığı uygunsuz davranışlar nedeniyle ağabeyinin emriyle Keşmir'de hapiste bulunuyordu. Keşmir valisi Muhammed Azim Han, askerlerini toparlayıp Dost Muhammed'i hapisten çıkarmıştı.⁶⁰

Azim Han'ın kumandanı gibi görev yapan Dost Muhammed, Kaşmir'den ilerleyip Peşaver'e aldıktan sonra eski Timur Şah'ın oğlu Şehzade Eyüb'ü Şah ilan etmişti. Mahmud'da Kabil'e torunu Cihangir'i bırakıp Gazne'ye Kamuran'ı beklemek için gitmişti. Peşaver'de olan Dost Muhammed Kabil'in boş olduğunu duyunca hemen başkenti işgal etmiş ve Cihangir dedesinin yanına Gazne'ye kaçmıştı.⁶¹

Şah Mahmud ve Şehzade Kamuran Kabil'in işgal haberini alınca otuz bin kişiyle bölgeye hareket etmişlerdi. Tam bu sırada eski veziri Feth Han'a mektup yazarak kardeşlerinin faaliyetlerine son vermelerini istemiş fakat Feth Han, şahın bu isteğine olumsuz cevap vermiştir. Gelen olumsuz cevap üzerine Mahmud Şah, Feth Han'ın öldürülmesini emretmiştir.

Feth Han'ın kardeşleri Şerdil Han ve Kuhandil Han'ın Kandehar'ı alması üzerine Mahmud Şah'ın oğlu Kamuran Herat'a kaçmıştır. Böylece Barakzay Hanedanından olan Feth'in kardeşleri Herat hariç tüm Afganistan şehirlerini 1818'de neredeyse tamamen hâkim olmuşlardır. Afganistan hâkimiyetini büyük oranda kaybeden Sadozay hanedanlığı Herat'ta müstakil bir şahlık olarak 1863'e kadar varlığını devam ettirmiştir.⁶²

⁵⁹ Gobar, *a.g.e.*, s. 513.

⁶⁰ Serveri, *a.g.e.*, s. 19.

⁶¹ Jozsef Piri, *Tarih-i Afghanha*, çev. Dr. La'lzade, Kabil 2012, s. 206-207.

⁶² Gobar, *a.g.e.*, s. 514.

BİRİNCİ BÖLÜM

1818 - 1868 DÖNEMİ AFGANİSTAN SİYASİ TARİHİ

1.1.MUHAMMEDZAY HANEDANININ AFGANİSTAN'DA ORTAYA ÇIKMASI

Muhammedzay Hanedanlığı, Barakzay Hanedanlığının küçük bir aşiretiydi. Kandeher'da yapılan bir toplantıda Ahmed Şah tahta uygun görülmüş ve Barakzay hanedanlığının başkanı Hacı Cemaleddin Han tarafından da desteklenmişti. Cemalleddin Han, Ahmed Şah döneminde sarayda müşavirlik görevinde bulunuyordu. Ahmed Şah'ın ölümünün ardından kısa bir süre sonra Cemaleddin Han da vefat etmiş ve Timur Şah dönemine geçilmişti. Babasının ölümünün ardından Barakzay Hanedanlığı'nın başına da Rahim Dad Han getirilmişti, fakat nitelikli bir han olmaması dolayısıyla diğer hanedanlıklar yönetimden memnun değildi ve yerine Serdar Payende Han getirildi.⁶³ Fakat Afganistan şahı Zaman Han'ın başa geçmesiyle Rahmetullah Han Sadozay vezir tayin edilmiş ve vezirliği hak ettiğini düşünen Payende Han bu rütbeden uzak tutulmuştur. Bu durumdan rahatsız olan Payende Han merkezden kaçarak Hilment şehrine gitmiş ve orada topladığı on bir feodalle birlikte Zaman Şah'a suikast girişimde bulunmayı düşünmüştü fakat bu haberi alan Zaman Şah 1799'da hepsini idam ettirmişti.⁶⁴ Payende Han'ın ölümünden sonra kardeşleri ülke içerisinde çeşitli isyan faaliyetleri başlatmışlardı. Bu varislerin en güçlülerinden olan Feth Han diğer hanedanlıklarla anlaşarak Mahmud Han'ın yanına Herat'a geçmişti. Mahmud Han, Feth ve kardeşlerinden aldığı güçle öncü askerlerini Kabil'e göndermiş orayı işgal ettikten sonra Zaman Şah'ın Peşaver'e kaçmasına sebep olmuşlardı. Molla Âşık Şinvari kalesinde Zaman Şah'ın gözleri kör edilmişti. Böylece Payende Han'ın kardeşleri, Zaman Şah'tan babalarının intikamını almışlardı.

Feth Han'ın hem Mahmud Şah'a hem de Afganistan Devleti'ne hizmetleri çok fazla olmakla birlikte kardeşlerinin Herat'ta Mahmud Şah'ın kızına karşı

⁶³ Serveri, *a.g.e.*, s. 20.

⁶⁴ Habibi, *a.g.e.*, s. 404.

yaptıkları saygısızlıkları⁶⁵ ve Şehzade Kamuran'ın Mahmud'u kışkırtması sonucunda Feth Han önce kör edilerek zindana atılmış ve daha sonra da öldürülmüştü. Bu olayların ardından, ülkenin çeşitli yerlerinde yöneticilik yapan Feth Han'ın kardeşleri ayaklanmış ve Afganistan'da adeta bir iç savaş zuhur etmişti.

Feth Han'ın öldürüldüğü dönemde Keşmir'de hapsedilen kardeşi Dost Muhammed Han, Keşmir valisi Serdar Muhammed Azim Han'ın izniyle hapisten çıkmıştı. Serdar Muhammed Azim, Keşmir valiliğini Serdar Nevab Abdülcabbar Han'a devrederek kendisi Peşaver'e hareket etmiş ve burada Şah Şuca ile savaşa girişip Şucay'ı Peşaver'den çıkarmıştır. Kabil'e gelen Muhammed Azim, 1819'da Sadozay hanedanından Şehzade Eyüb'ü şah ilan etmiş ve kendisi de vezirlik makamına gelmiştir.⁶⁶

Sihler 1821'de Afganistan topraklarına ilerleyince Muhammed Azim Han, onları durdurmak için bu bölgeye asker göndermek istemiş fakat kardeşlerinin muhalefeti karşısında herhangi bir girişimde bulunamamıştır. Dolayısıyla bu savunmasızlık karşısında cesaretlenen Sih'ler 1822'de Peşaver'e geçerek İndus Nehri'ne kadar ilerlemişlerdir.

Muhammed Azim Han, savaş için Peşaver'e hareket ederken merkezde bırakmak istemediği hazinesini de yayına alarak savaş alanına doğru ilerlemiştir. Sih'lerin, dönemin koşullarına göre güçlü toplarının varlığı, yabancı generallerin askeri desteği ve Muhammed Azim Han'ın kardeşi Yar Muhammed Han'ın ihaneti⁶⁷ sonucunda savaş Afgan askerlerinin yenilgisiyle sonuçlanmıştır.

Muhammed Azim Han hazinesini de alarak savaş alanından Celalabad şehrine oradan da Kabil'e yürümüştür. Celalabad yolunda 1822 yılında otuz sekiz yaşındayken vefat etmiştir.⁶⁸ Yanında taşıdığı hazinesi oğlu Serdar Habibullah Han'a

⁶⁵ Daha önce değinildiği gibi, Mahmud Şah'ın kızına Herat sarayında yapılan saygısızlıktan dolayı Feth Han, kardeşi Dost Muhammed Han'ı cezalandırmıştı.

⁶⁶ Farheng , a.g.e., s. 240.

⁶⁷ Muhammed Azim Han'ın kardeşi Serdar Yar Muhammed Han, savaş sırasında Rencid Sing ile anlaşarak savaştan sonra Pişavur'u kendi hakimiyetine alacağını düşünmüştü. Bu nedenle Azim Han'a yanlış istihbarat vererek Rencid Sing'in, Azim'in hazinesine yürüdüğünü söylemiş ve buraya hareket eden Afgan ordusu savaşı bu ihanetle kaybetmiştir.

⁶⁸ Ahmad Ali Kohzad, *Balahisar Kabil ve Pişamadhay Tarihi An*, Peşaver 2004, S. 408.; Piri, a.g.e., s. 231-232.

kalmıştır. Rencid Sing söz verdiği üzere ağabeysine ihanet eden Yar Muhammed Han'a 1823'te Peşaver hâkimiyetini vermiştir.⁶⁹

Muhammed Azim Han'ın ölümü üzerine yerine tayin edilen Habibullah Han'ın akli dengesi bozuk bir kişiydi. Eyüb Şah ile ilişkilerinin iyi olmaması sebebiyle Kandehar hâkimi olan amcası Perdil Han'dan yardım isteyerek karşılığında rüşvet olarak babasından kalan hazineden pay veren Habibullah Han, bu yardım vasıtasıyla Eyüb Han'ı hapse atmıştır. Şah'ı hal' eden Habibullah Han, Kabil'de hâkimiyetini ilan etmiştir. Tüm bu olaylar sonrasında Kabil'de seksen yedi yıl hüküm süren Sadozay Hanedanlığı hâkimiyeti sona ermiş fakat daha önce belirtildiği üzere Herat şehrinde küçük bir şahlık olarak hayatlarına devam etmişlerdir.⁷⁰

Feth Han'ın ölümünden sonra iktidar mücadelesine dâhil kardeşleri Habibullah Han'ın Kabil hâkimiyetini kabul etmemişlerdi. Bu sebeple tekrar amcası Perdil Han'dan yardım talebinde bulunan Habibullah bu kez istediği yardımı alamamış, Feth Han'ın kardeşlerinden Şerdil Han kendi egemenliğini ilan ederek birlik bütünlük sağlamayı başarmıştır. Afganistan topraklarını, tıpkı ağabeyi gibi, kardeşleri arasında paylaştırarak hem birlik bütünlüğü bozmayacaklarına dair söz verdimiş hem de yabancı güçlere karşı birlikte savaşacaklarını garanti ettirmiştir. Böylece Afganistan'da iç huzur sağlanmış oldu. Fakat Şerdil Han 1826'da Kandehar'a geçerken vefat etmiş, onun sağladığı iç huzur ölümüyle son bulmuştur.⁷¹

Şerdil Han hayattayken yapılan toprak paylaşımında Dost Muhammed Han'a Gazne hâkimiyeti verilmişti. Şerdil Han'ın ölümünü fırsat bilen Dost Muhammed, 1827'de savaş Kabil'i fethetmiştir.⁷² Fakat Dost Muhammed'in bu girişimlerine karşılık Peşaver ve Kandehar'daki kardeşleri itiraz etmiş ve Perdil Han ise Kabil'e doğru harekete geçmiştir. Mukur bölgesinde karşılaşılan iki ordu Kolera salgını nedeniyle barış yapmak zorunda kalmıştır. Yapılan barış anlaşmasına göre Perdil Han, Kabil, Gazne ve çevresinin Dost Muhammed'in hâkimiyetinde olduğunu kabul etmiş ve karşılığında bir miktar para ve Sind bölgesinin işgali için askeri yardım sözü almıştır.⁷³

⁶⁹ Gobar, *a.g.e.*, s. 661.

⁷⁰ Riştiya, *a.g.e.*, s. 62-63.

⁷¹ Mucaddedi, *a.g.e.*, s. 76.

⁷² Riştiya, *a.g.e.*, s. 67.

⁷³ Gobar, *a.g.e.*, s. 663-664.

Bu dönemlerde Mehdi adıyla ünlene Said Ahmed⁷⁴, Kabil'e Dost Muhammed Han'ın yanına gelerek Pencab Sih'lerine karşı cihat yapma isteğini dile getirmişti. Dost Muhammed Han'ın verdiği cevap ise kendi çıkarlarını koruma çerçevesinde bir karardı. Önerdiği fikir Sih'lere yakın olan Peşaver bölgesinde örgütlenilmesiydi ve bu öneriyi sunmaktaki amacı birkaç yıl kardeşlerini oyalayıp kendi hâkimiyetini sağlamlaştırmaktı.

Peşaver'de örgütlenen Mehdi, etrafında birçok kişiyi toplamış ve yıllarca Sih'lerle savaşarak 1830'da Peşaver'e ilhak etmiştir. Ancak bu bölgedeki hâkimiyeti uzun soluklu olmasa da Dost Muhammed'in kardeşlerini oyalama gayesi gerçekleşmişti.⁷⁵

Afgan Devleti yaşanan karışıklıklar dolayısıyla dört merkeze bölünmüş topraklar durumdaydı. Bunlar Kabil, Herat, Peşaver ve Kandehar şehirleriydi. Bu merkezlerden sadece Herat şehri Sadozay Hanedanlığından Mahmud ve Kamuran'a, diğer merkezler ise Muhammedzay Hanedanına aitti. Fakat Muhammedzay hanedanı için yeni bir tehlike zuhur edecekti.

Tahttan indirilmiş olan Şah Şuca uzun zamandır Hindistan'daki İngilizler himayesinde yaşıyordu. Yeniden tahta geçmek için girişimlere başlayan Şuca, hem İngilizlerin hem de Sind feodallerinin desteğini sağlamıştı. İngiliz hizmetinde olan İskoç generali Compbell önderliğinde Şubat 1833'te Şah Şuca Kandehar'a hareket etmiştir.⁷⁶ Kandehar'da Dost Muhammed'in kardeşleriyle savaşan Şuca şehrin dışında yaptığı mücadeleyi kaybedince şehrin içine girerek iç kaleyi kuşatma altına almıştır. Yardım isteyen kardeşlerine büyük bir ordu gönderen Dost Muhammed Han, Şuca'yı yenilgiye uğratarak şehri koruma altına almayı başarmıştır. Şah Şuca ordusundan birçok kişi ve İskoç General Compbell esir olarak ele geçirilmişlerdir.

Savaş sonunda Şah Şuca'nın senet ve mektuplarını eline geçiren Dost Muhammed Han, bu mektuplarda İngilizlerin ve Sihlerin Şuca'ya yardım ettiğini öğrenerek İngilizlere ve Sih'lere karşı daha düşmanca bir tutum sergileyecekti.

⁷⁴ Said Ahmet, Hindistan'da İngilizlere karşı savaşmış ve Delhi'de Mezhebi ıslahatlar yapmış bir kişiydi.

⁷⁵ Farheng, *a.g.e.*, s. 244.

⁷⁶ Misbahzade , *a.g.e.*, s. 66.

1.2.Emir Dost Muhammed Han'ın Hâkimiyet Dönemi (1834-1839)

Şah Şuca ve İngilizlere karşı elde ettiği zaferin ardından Muhammed Zaman Han'dan Celalabad'ı alan Dost Muhammed, sınırlarını Kabil, Gazne, Celalabad, Mukur ve çevresine kadar genişletmiş ve kendisini şah ilan etmek için fırsat kollamaya başlamıştır.⁷⁷

Bununla birlikte, Afganistan Devleti'nde baş gösteren iç savaşlar sırasında Sih'ler, Peşavere almış ve orada yaşayan Müslüman halka baskı uygulamaktaydılar. Peşaver'de yaşayan halk hem din hem ırk hem de kültür açısından Afganistan'a bağlı bir şehir olduğundan Afgan halkları buradaki Müslüman kardeşlerini kurtarabilmek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuş ve ayaklanmalar ortaya çıkmıştır.

Tam bu dönemde Şah Şuca'ya karşı Kandehar'ı savunan Emir Dost Muhammed halk gözünde takdirle karşılanmıştı. Halktan aldığı bu destekle yabacılara karşı cihadı farz kılan bir ferman ilan etmişti. Halk bu fikri sevinçle onaylamıştı fakat Emir Dost Muhammed'in asıl amacı bu cihat'ın lideri olmaktı. Her cihadın bir lideri olması gerektiği fikrini⁷⁸ halka kabul ettirerek dini liderlerden Mir Hacı'nın da desteğini alan Dost Muhammed kendini Kabil'de şah ve Cihat ideolojisine uygun şekilde Emir-ül Müminin ilan etmiştir.⁷⁹

Dost Muhammed gücü eline aldıktan sonra ilk iş olarak hâkim olduğu şehirleri kendi oğulları arasında paylaştırdı ve her bölgeye belli sayıda asker istihdam etti. Bazı küçük kasabaları ise feodallerin idaresine bıraktı. Dönemin idari kurumları olmadığı için Dost Muhammed Cuma namazlarından sonra şikâyetleri ve tavsiyeleri kendisi dinlemekteydi. Daha önceleri esir olarak aldığı İskoç generali Compbell'in⁸⁰ yardımıyla muazzam bir ordu kurmuştu.⁸¹

Dost Muhammed şah ilan edildikten sonra halkın baskısıyla Peşaver Müslümanlarını kurtarmak için altmış bin kişiyle 1835 yılında harekete geçmiştir. Sih'ler de şehrin müdafaası için Lahor'dan Peşaver'e gelerek savaş yapmadan Harlan

⁷⁷ Mucaddedi, *a.g.e.*, s. 76-77.

⁷⁸ Piri, *a.g.e.*, s. 256.

⁷⁹ Ahmad Ali Kohzad, *Rical ve Roydadhayi Siyasi, Tarihi Afganistan*, Peşaver 1997, S. 114.

⁸⁰ İngiliz hizmetinde olan İskoç generali Compblle Dost Muhammed'e esir düşünce Müslüman olup adı da Şir Muhammed Han olarak değiştirilmişti. Aynı zamanda askeri alanda büyük bir rütbeye terfi edilmiştir.

⁸¹ Muceddedi, *a.g.e.*, s. 78.

ve Fakir Azizüddin, aracılığıyla sulh isteğinde bulunmuştu. Fakat Sih'lerin asıl amacı sulh değildi. Afgan Serdar Sultan Han'a Afganistan'a topraklarında iç karışıklık yarattığı takdirde Peşaver kentini kendisinin hâkimiyetine bırakacaklarının sözünü vermişlerdi. Bu teklifin karşısında Serdar Sultan Han on bin askerle Sih ordusuna katılmıştı.⁸² İhanet karşısında güçsüz düşen Dost Muhammed, hem savaşı, hem de kendisine güvenen halkın güvenini kaybetmişti.

Mağlubiyetin ardından oluşan kaos Afganistan'da yeni karışıklıklara sebep olmuştur. Dost Muhammed ordusu maaşlarını alamamaları sebebiyle dağıldı ve çeşitli Afgan vilayetlerinde iç isyan çıktı.⁸³

Lord Auckland'ın Hindistan'da İngiltere'nin ordu komutanı tayin edilmesiyle 1836 baharında Dost Muhammed Han, hem tebrik etmek hem de fikir danışmak maksadıyla Lord Auckland'a bir mektup yazmış ve Sih'ler ile Peşaver hakkında ne yapması gerektiğini sormuştu. Lord Auckland ise bu mektuba karşılık İngiltere'nin Hindistan'da sadece ticaret yaptığını, hiçbir devletin iş işleriyle ilgilenmediklerini ve eğer talep edilirse Afganistan'da da ticaret amaçlı bulunabileceklerini dile getirmiştir. Bu mektuplaşma aslında İngiltere'nin Afganistan içişlerine doğrudan olmasa da dolaylı yoldan karışma hakkını tanıyordu.

Serdar Dost Muhammed'in kardeşi Kandehar hâkimi Kuhandil Han, devletin içinde bulunduğu durumdan endişe duyarak İran ve Rusya ile bir anlaşma yoluna gitmek istemiş ve iki devletin elçilerini Afganistan'a davet etmiştir.⁸⁴

Dost Muhammed Han ise Peşaver kaygılarından kurtulamayıp, İran ve Rusya Devletlerine mektup yollayarak Sih'lere karşı onlardan destek istemiştir. Bu bilgi bazı kaynaklarda Dost Muhammed'in İngiltere'den aldığı olumsuz cevaba karşılık bir zıtlama olduğu yorumunu yaparken, bazı kaynaklarda ise Dost Muhammed'in hâkimiyetinin ve şahlığının dünya kamuoyunda da kabul görmesi için izlediği bir politika olarak değerlendirilmiştir. Fakat İran ve Rusya'dan gelen cevaplarda net olmamakla birlikte Dost Muhammed'in zor durumda olduğu gerçeği "dostça" bir dille kaleme alınmıştır.⁸⁵

⁸² Habibi, *a.g.e.*, s. 406 ; Farheng, *a.g.e.*, s. 248-249.

⁸³ Riştiya, *a.g.e.*, s. 92-93.

⁸⁴ Muceddedi, *a.g.e.*, s.79 ; Mohanlal, *Hayat-ı Emir Dost Muhammed Han*, Londra 1838, s. 252.

⁸⁵ Riştiya, *a.g.e.*, s. 97-98.

Dost Muhammed kendisine karşı oluşturulan muhalefetlere karşı ve halk gözünde kaybettiği gücünü kazanmak için yeniden Nevab Abdülcabbar Han önderliğindeki ordusunu Mayıs 1837'de Peşaver sınırlarına yollamıştır. On iki gün boyunca süren Sih-Afgan arasında geçen savaşta Sihler ilk kez bir Afgan ordusuna karşı galibiyet kazanacakken Dost Muhammed'in oğlu Serdar Muhammed Ekber Han, Peşaver valisi Heri Sing'i öldürüp Afgan ordusuna destek kuvvet sağlayınca bu savaş Afgan lehine çevirmiştir.⁸⁶ Savaş alanından firar eden Sih'leri takip etmek ve şehre girip ele geçirmek için harekete geçen Afgan ordusu Nevab Abdülcabbar'ın harekâtı durdurmasıyla son bulmuştur. Dost Muhammed'in de Peşaver'e girilmemesi ve Kabil'e geri dönülmesi yönündeki mektubu halkın büyük tepki göstermesine sebep olmuştu. Çünkü şehri alıp Müslüman kardeşlerine yardım edebilecek iken ve orada Afgan gençlerinin kanı dökülmüşken böyle bir vazgeçmiş olması halkı kızdırmıştı.⁸⁷

Dost Muhammed'le yapmış olduğu bir mektuplaşma da Afganistan'a ticaret için gelebileceklerini söyleyen İngiliz Lord Auckland, bir İngiliz heyetini 1837 Eylül ayında Kabil'e gönderdi.⁸⁸ Bu heyetin lideri Sir Aleksander Burnes'di. Afgan şahı tarafından hoş bir şekilde karşılanan heyet müzakere için Kabil'de toplantıya başlamışlardır. Bu heyetin sözde amacı ticaret iken asıl amaçları siyasi eylemlerdi.⁸⁹

İngiltere'nin isteği Afganistan topraklarının bütünlüğünden yana değildi. Bilhassa her şehrin ayrı ayrı yönetilmesi taraftarıydı çünkü kendisine karşı oluşabilecek güçlü bir devlet istememekteydi. Kandehar, Herat ve Kabil gibi şehirlerin birbirinden bağımsız olması ve Peşaver'inde Sihler'de kalması koşuluyla Dost Muhammed'e mali ve askeri destek vereceklerini açıklamışlardır. Herat şehrine olası bir İran-Rusya saldırısında da Dost Muhammed'in orayı savunması gerektiğini de vurgulamışlardı. Bu tutum İngiltere'de, İran ve Rusya'nın Afgan topraklarına hâkim olabilecekleri korkusunun bulunduğu gösteriyordu. İngiltere'nin bu planı geçici bir niteliğe sahipti. Esas amaç Rusya-İran devletlerinin kendi ticari merkezi olan Hindistan'a gelmelerini önlemektir. Daha sonra ortaya koyacağı plan ise Afganistan'daki Muhammedzay Hanedanlığını ortadan kaldırıp, İngiliz taraftarı olabilecek ve İngiltere'nin isteklerini koşulsuz kabul edecek bir şah ortaya

⁸⁶ Katip, *a.g.e.*, s. 125-126.

⁸⁷ Feryad Afgan, *a.g.e.*, s. 69.; Gobar, *a.g.e.*, s. 671-672.

⁸⁸ Hamed İlmî, *Ruz Şumare Vukayi-i Afghanistan*, Kabil 2003, s. 6.

⁸⁹ Serveri, *a.g.e.*, s. 10.

çıkarmaktı. Bu amaca hizmet edebilecek kişi Şah Şuca'ydı ve dolayısıyla İngiltere, bir siyasi memurunu, Ludyan'a gönderip Şah Şuca ile görüşmelere başlamıştır.⁹⁰

İngiltere'nin faaliyetleri devam ederken Rusya'da çeşitli faaliyetlerden eksik kalmıyordu. İran aracılığıyla Herat şehrini karıştırmış ve Kandehar'a gönderdiği heyetini Kuhandil Han ile bir anlaşma yapmasını sağlamıştır. Anlaşma gereği Kuhandil Han Herat'a harekât düzenlenmesi için İran'a askeri yardımda bulunmuştur. Kuhandil Han, Sadozay Hanedanının elindeki Herat'ın kendi hâkimiyetine verileceği düşüncesiyle bu anlaşmayı yapmıştır.

Kuhandil Han'ın Kandehar'da İran ve Rusya'yı desteklemesi, İngiltere'nin yönünü tamamen Kabil'e çevirmesine neden olmuştur. Dost Muhammed Han'ın İngiltere'den istediği ise Sih'lerin Peşaver'e terk etmesiydi. İngiltere bu şarta itiraz etmiş ve Sih'lerin Afgan topraklarına girmek gibi bir amaçları olmadığını savunmuştur. Ayrıca Peşaver'in bir kısmını kardeşi Sultan Muhammed Han'ın hâkimiyetine verdiklerini söylediğinde, Dost Muhammed, kardeşi Sultan Muhammed'in Afgan Devleti'ne, Sih'lerden daha fazla zararlı olduğu yorumunu yapmıştır.⁹¹

Otuz bin kişilik İran ordusu Herat şehrini dokuz ay boyunca kuşatma altına almıştır. Herat hâkimi Kamuran Han, babası Mahmud Han gibi zevk-i sefa içinde yaşarken bürokratik işlerle veziri Yar Muhammed Han ilgileniyordu. Bu sırada Afganistan'a rapor için gelen İngiliz Subayı Patterner, Herat'ın, İranlılar tarafından kuşatıldığını gördüğünde Yar Muhammed ordularına katılarak Herat'a destek vermiştir.⁹² İngiltere İran'a ait Hazar Denizini işgal edeceğini söylemesiyle İran, Herat'tan 8 Eylül 1838'de geri çekilmiştir.

İngiliz elçisi Aleksander Burnes ile Dost Muhammed görüşmelerinin devam ettiği sırada Rus elçisi Vitkoviçe, Kabil'e gelmiştir. Rus elçisiyle görüşüp görüşmemesi gerektiğini İngiliz elçiye danışan Dost Muhammed, elçinin onayıyla Rus elçisiyle görüşmeye başlamıştı. Rus elçisi Dost Muhammed'e hem Rus

⁹⁰ Muceddedi, *a.g.e.*, s. 80.

⁹¹ Gobar, *a.g.e.*, s. 673-674.

⁹² Farheng, *a.g.e.*, s. 257-258.

imparatorundan hem de Rusya'nın Tahran elçisinden mektuplar getirmişti. Bu mektupların amacı Afganistan ile ticari ilişkileri geliştirmek çerçevesindeydi.⁹³

Dost Muhammed Rusya elçisi tarafından getirilen mektupların bir kopyasını İngiliz Aleksander Burnes'e yollamış ve Rusya'nın amacının ticaret olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Fakat İngiltere, Peşaver isteğini kabul etmediklerini ve derhal Rus elçisini Afgan topraklarından çıkarması gerektiğini vurgulayan bir cevap vermişlerdir.⁹⁴ Bu cevap karşısında hoşnut olmayan Dost Muhammed İngiltere ile ilişkilerini kesmiş ve İngiliz heyeti 25 Nisan 1838'de Kabil'den ayrılmıştır.

İngiltere'den umduğu desteği alamayan Dost Muhammed Han Rus elçisiyle görüşmelerine devam etmiş herhangi bir anlaşma yapmadan Herat'ı, İran'a devretmiştir. Dost Muhammed'in Afgan toprağını İran'a devretmesindeki maksadı ise o bölgenin Sadozay Hanedanlığının egemenliğinde olmasının kendi saltanatı için tehdit oluşturmasıydı.

1.2.1. Birinci İngiliz - Afgan Savaşı'na Giden Sürecin Gelişimi

1838 baharında Dost Muhammed ile anlaşmaya varamayan İngiliz heyeti Hindistan'a geri dönmüştü. Uzlaşma sağlanamayınca Hindistan'da İngiltere'nin genel valisi Lord Auckland, esas amaçlarını uygulamaya koymak için girişimlerine başladı. Politik yollarla herhangi bir kazanç sağlayamayan İngiliz cephesi, Afganistan'a askeri güç ile harekât düzenleme kararı almıştır. İngiltere'nin uzun zamandır planlığı amaç Afganistan'da Muhammedzay Hanedanlığını ortadan kaldırmak, Amu Derya'ya veya Hindukuş dağlarına kadar hâkimiyet sağlayıp Rusya'nın Hindistan'a ulaşmasına engel olmaktır.⁹⁵ Hedefe ulaşmanın ilk adımı İngiliz siyasetçi Macnaghten, Sih lider Rencid Sing ve sabık Şah Şuca arasında 26 Haziran 1838'de yapılan anlaşma ile atılmış oldu. Yapılan anlaşmaya göre;⁹⁶

- İngiltere ve Rencid Sing, Şah Şuca'yı Afganistan şahı olarak kabul edecek ve bunun için yardımda bulunacaktır.

⁹³ Serveri, *a.g.e.*, s. 20.

⁹⁴ Piri, *a.g.e.*, s. 340.

⁹⁵ Habibi, *a.g.e.*, s. 407.

⁹⁶ Ali Ahmetbeyoğlu, *Afganistan üzerine araştırmalar*, İstanbul 2002, s. 53.

- Şuca saltanatı aldığıında İngiltere ile iyi ilişkiler kurmaya özen gösterecek
- Herat eskisi gibi Kamuran'a verilecek
- İngiltere Kabil'de elçilik açacak ve Afganistan elçiliğe danışmadan yabancı devletlerle siyasi ilişkiler kurmayacak
- Eski Afganistan toprakları olan Keşmir, Sind ve Peşaver şehirleri Rencid Sing hâkimiyetine verilecek⁹⁷

Tarihe Üçgen Antlaşması olarak geçen bu olay Afganistan tarihi açısından oldukça önemlidir.

Lord Auckland, 1 Ekim 1838'de verdiği Simle (Kalküta) Beyanı'nda Afganistan'a düzenleyeceği savaşın nedenlerini ilan etmiştir.⁹⁸ Bu nedenler arasında Dost Muhammed Han'ın, İngiltere'den makul olmayan istekleri ve topraklarını genişletme hırsı, İngiltere elçisinin soğuk karşılanması, İran'ın Hindistan'ı ele geçirme amacıyla Herat'ı kuşatması, Kandehar emirlerinin, İran'la gizli anlaşma yaparak İngiltere'ye karşı düşmanca tutum sergilemesi, Barakzayıların, Sadozaylardan hükümeti gasp etmesi ve halkın yeni hükümeti desteklememesi, Afganistan'da iç karışıklıkların olması, saltanatın gerçek sahibinin Şah Şuca olması gibi nedenler bulunmaktadır.⁹⁹

Askeri güç kullanmak İngiltere açısından mantıklı bir karar değildi. İngiliz tarih yazarları da bu nedenlerin gerçekliğini onaylamış fakat tutarlı olmadığını da kabul etmiştir.

İngiltere'nin en büyük sorunu İran tarafından Herat'ın kuşatılmasıydı ki bu Rusya'ya Hindistan'a ulaşma olanağı tanıyordu. Yukarıda bahsedilen nedenler arasında yer alan Herat'ın İran tarafından kuşatılma bahanesi bu beyandaki en tutarsız nedendi. Çünkü bu beyan ilan edilmeden yirmi bir gün önce İran, Herat'tan çekilmişti.

⁹⁷ Riştiya, *a.g.e.*, s. 104.

⁹⁸ İلمي, *a.g.e.*, s. 6.

⁹⁹ Mohanlal, *a.g.e.*, s. 379-380.

Bazı İngiliz yazarlara göre, İngiltere'nin Afganistan'ı işgal etme nedenleri oldukça tatmin edicidir. Çünkü ne İran Herat'tan tam olarak çekilmiştir ne de İran elçisi Kandehar'dan ayrılmıştır. Bu da gösteriyor ki Rusya ve İran, Afganistan üzerinden Hindistan'a ulaşmaya çalışıyor.

Tüm bu bilgiler göz önüne alındığında şu yorum yapılabilir. Bu dönemde ne Rusya'nın ne de İran'ın Hindistan'a gidebilecek gücü yoktu. Özellikle İran'ı en ufak manevralarla korkutabilen İngiltere'nin böyle bir kaygı barındırması yersizdi. Uzun zamandır planlanan Afganistan işgalinin, bu gibi yersiz nedenlere bağlanıp İngiltere'nin, Afganistan'a elli bin kişiyle kıtalar arası çıkartma yapması oldukça abartılı bir karar ve bahanedir.

İngiltere'nin, Afganistan'a savaş ilan etmesinin diğer bir nedeni ise Rusya elçisinin Dost Muhammed'le yaptığı görüşme ve sonrasındaki mektuplaşmaydı. İngiltere bu görüşme için kendinden izin alınmasına ve Rusya ile herhangi bir anlaşma yapılmamasına rağmen Dost Muhammed'in bu görüşme de kendisine karşı Rusya ile işbirliği yaptığı kanaatindeydi. Fakat İngiliz yazarlar da Rusya ile Afganistan arasında siyasi çıkar anlaşması olmadığını onaylamışlardır.¹⁰⁰

Kuhandil Han'ın, İran ve Rusya ile anlaşması İngiltere'yi tedirgin etmiş ve bu gelişmeyi de Afganistan'a savaş ilan etmek için araç olarak kullanmıştı. Fakat İngiltere, Afganistan'a savaş için hareket ettiğinde Kuhandil Han, İran ve Rusya'dan yardım istese de beklediği desteği alamadığı gibi, Rusya ve İran'ın da çıkarları olmadan Afganistan'a destek sağlamak gibi bir amaçları yoktu.¹⁰¹

¹⁰⁰ Mohanlal, *a.g.e.*, s. 357-358.

¹⁰¹ Riştiya, *a.g.e.*, s. 110.

1.2.2. Birinci İngiltere - Afganistan Savaşı ve Şah Şuca'nın Yeniden Tahta Gelişi

İngiltere, Rusya'nın Hindistan'a girme ihtimaline karşı, Afganistan'ı işgal etme planları yapmıştı. Simle beyanından sonra bu amacı gerçekleştirmek için İngiliz kuvvetleri elli dört bin kişilik ordu, otuz bin deve, yetmiş top ile birlikte Afganistan'a girmişti.¹⁰²

İngilizlerin, Hayber vadisinden Celaliabad yoluyla Kabil'e ulaşmak istese de Rencid Sing, İngiliz ordusunun kendi topraklarından geçişine izin vermemişti. Böylece Şah Şuca ve İngiltere, Sind yolundan İndus nehrine ve oradan da Kandehar'a yürürken diğer yandan Rencid Sing ve Timur Şah, Peşaver'den Kabil'e hareket ediyordu. Nihayetinde İngiltere 20 Ocak 1839'da Sind sahiline ulaşmış ve orada köprü kurup Afganistan'ın Şikarpur şehrine ulaştılar. Yapılacak savaşta İngiliz casusları İngiltere lehinde faaliyetlerde bulunarak halkı Şah Şuca'nın gerçek taht sahibi olduğuna ve İngiltere'nin Afgan topraklarında bulunmasının tek amacının bu olduğuna ikna etmeye çalışmışlardı. Afgan topraklarının her köşesinde faaliyetlere başlayan İngiliz casuslar bazı feodalleri para karşılığında Dost Muhammed'e karşı kışkırtmayı da amaçlamışlardı.¹⁰³

Mart 1839'da Şikarpur'dan Afganistan'a gitmek için Beluçistan yolu üzerinden geçen İngiltere, Beluçistan valisinden topraklarından geçmek karşılığında kendisinin konumunun korunacağını vaat etmiş, vali tarafsız olduğunu bildirerek geçişe dolaylı olarak müsaade etmiştir. Beluçistan yolunda askerlerin ve hayvanların gıda ihtiyacı tükenmesi üzerine fazlaca zayıat verilmiştir. Valinin desteği olmaksızın yaşanan bu zorluklara rağmen İngilizler Kandehar'a hareket etmeye devam etmişlerdi.¹⁰⁴

23 Mart'ta Rencid Sing'in yardımıyla Timur Şah ve ordusu Pencap'tan Peşaver'e ulaştığında Emir Dost Muhammed'in oğlu Gulam Haydar Han üç bin

¹⁰² Muceddedi, *a.g.e.*, s. 82.

¹⁰³ Gobar, *a.g.e.*, s. 679.

¹⁰⁴ Riştiya, *a.g.e.*, s. 113.

kişiyile Gazne şehrinde, Muhammed Ekber Han da Heyber vadisinde düşmanı beklemekteydi.¹⁰⁵

Kandehar'a yaklaşan İngilizlerin haberini alan Kuhandil Han ve kardeşleri ilk olarak Rusya ve İran'dan yardım istemişlerse de bekledikleri desteği bulamamışlardı. Nisan 1839 yılında Kandehar'da karşılaşan iki ordu savaşa tutuşmuştu ki savaşın devam ettiği 20 Nisan'da Kuhandil Han'ın veziri Hacı Han Kaker ve bazı feodallerle birlikte taraf değiştirerek Şah Şuca cephesine katılmasıyla Kuhandil Han, İran'a kaçmıştır. Böylece İngiltere büyük bir savunmayla karşılaşmadan Şah Şuca ile birlikte Kandehar'a girerek 26 Nisan 1839'da Şah Şuca'yı yeniden Şah ilan etmiştir.¹⁰⁶

Yalnızca İngiltere'nin amaçlarına hizmet eden Şah Şuca'nın yanında bırakılan İngiliz memuru Macnaghten, Afganistan'daki durumu anlatan bir mektup yazarak Hindistan'da bulunan Lord Auckland'a göndermişti. Aynı zamanda İngiltere'ye kadar ulaşan mektupta Şah Şuca'nın halk tarafından hoş karşılandığını bildirmişse de gerçekte halk, yabancı askerleri ülkelerine getiren Şah Şuca'ya öfkeliydi.¹⁰⁷

Afgan kaynaklarında “*Mahkûm Şah*” olarak tabir edilen Şuca, İngiltere ile 7 Mayıs'ta yeni bir dostluk anlaşması imzalamıştı. Yedi maddelik bu anlaşmaya göre:

- Şah Şuca, İngiltere askerlerinin Afganistan'da daimi olarak kalmasını kabul edecek
- Asker masraflarını Şah'ın kendisi karşılayacak
- İngiltere elçisi daimi olarak Şah Şuca'ya danışmanlık yapacak
- Şah Şuca, İngiltere'nin izni olmadan hiçbir yabancı devletle herhangi bir ilişki kurmayacak¹⁰⁸

Sir William Hay Macnaghten, bir İngiliz heyetini Herat'a Kamuran ve veziri Yar Muhammed'in yanına göndererek İngiltere ile ittifak teklifi sundurmuştur. Fakat Yar Muhammed, tüm çabalara rağmen bu teklifi geri çevirmiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Mihrabi, a.g.e., s. 27; Farheng, a.g.e., s. 266.

¹⁰⁶ Ahmetbeyoğlu, a.g.e, s. 56; İlmi, a.g.e, s. 7.

¹⁰⁷ Nikola Arnoviç Halifin, *Şikaste Tecavüz-i Britania Ber Afghanistan*, Moskova 1959, s. 64.

¹⁰⁸ Katip, a.g.e, s. 143.

Şah Şuca, İngiltere ile yaptığı anlaşmadan sonra Kabil'e hareket ederken, Kandehar hâkimiyeti Şuca'nın oğlu Fatih Ceng'e bırakılmıştı. 27 Haziran 1839'da Gazne'ye ilerleyen askerler halk tarafından gerilla saldırılarına maruz kalmışlarsa da nihayetinde 21 Temmuz'da Gazne kapılarına dayanmışlardır.¹¹⁰

Gazne'de İngiltere'yi bekleyen Gulam Haydar Han, kale savunması için kalenin Kabil kapısı hariç tüm kapılarını toprakla doldurması üzerine İngiltere, savunmayı kırmak amacıyla kaleye casus sızdırma yöntemini kullanmıştı. Buna göre, İngiliz komutan, Muhan Lal Kaşmiri'yi Dost Muhammed'in yeğeni Abdülreşid ile işbirliği kurması için görevlendirmişti. İhanet eden Abdülreşid'in verdiği raporda Kabil kapısının açık olduğunu ve buradan kuşatmanın gerçekleştirilebileceğini bildirmişti. Böylece gece yarısı Kabil kapısını yıkarak Gazne kalesine giren¹¹¹ İngiliz askerleri Gazne halkıyla savaşa tutuşmuşlardı. Savaş sırasında İngiltere, Gulam Haydar Han'ın otuz kişilik haremını hapsederken, Gazne halkını ve esirlerini acımasızca katletmiştir.¹¹²

Dost Muhammed Han'ın savaş öncesi planına göre Kandehar'daki kardeşleri İngiltere'yi oyalayacak ve Gazne'nin kalesinin sağlamlığına güvenerek ordu düzenleyecek zamanı kazanabileceğini düşünüyordu. Oysa Kandehar hemen İngiltere'ye teslim edildi ve Gazne kalesi de Abdülreşid'in ihaneti sonucunda aşılıp oldu. Afganistan hâkimlerinin hatalı planları ve birlik beraberlikten yoksunlukları güçlerini bölmüş ve İngiltere'nin yolunu açmıştı.

Tüm bu olumsuzlukların sonucunda Dost Muhammed İngiltere ile müzakere yapmak zorunda olduğunu düşünüp, kardeşi Navab Abdülcabbar Han'ı Gazne'ye göndermişti.¹¹³ Macnagthen ile görüşen Navab Abdülcabbar Han Dost Muhammed'in Şuca'nın saltanatını kabul edip kendisinin de vezir tayin edilmesini, Gulam Haydar Han'ın hapisteki ailesinin özgür bırakılmasını istemişti ancak Macnagthen, Dost Muhammed'in Hindistan'a sürüleceğini eğer kabul ederse Navab Abdülcabbar Han'ı vezir olarak görevlendirilebileceğini belirtmiştir. Bunu sebebi ise İngiltere'nin Dost Muhammed ailesinin gücünü bölmek istemesi denilebilir. Bu

¹⁰⁹ Mohanlal, *a.g.e.*, s. 211-214.

¹¹⁰ Muceddedi, *a.g.e.*, s. 84.

¹¹¹ Farheng, *a.g.e.*, s. 266.

¹¹² ; Piri, *ag.e.*, s. 411; Ahmetbeyoğlu, *a.g.e.*, s. 58.

¹¹³ Ahmetbeyoğlu, *a.g.e.*, s. 59.

görüşme 29 Temmuz'da Navab Abdülcabbar'ın Kabil'e dönmesiyle son bulmuştur.¹¹⁴

Dost Muhammed Han bu görüşmeden sonra İngiltere'nin amacının kendisini ortadan kaldırmak ve Afganistan'ı işgal etmek olduğunu anlamıştı. İngiliz askerleri 30 Temmuz 1839'da Gazne'den Kabil'e doğru hareket etmişlerdi. İngiltere'nin Dost Muhammed'in en güvenilir komutanı Şir Muhammed Hanı ve bazı diğer devlet adamlarını, Muhan Lal aracılığıyla kandırıp İngiltere tarafına çekilmişlerdi.¹¹⁵ Bu durumda ne yapacağını bilemeyen Dost Muhammed, yeniden Cihat ilan etse de artık halk tepki vermiyordu. Sonuçta hiçbir gücü kalmayan Dost Muhammed Kabil'den Bamiyan'a kaçmak zorunda kalmıştır.

Kabil yolundan Vardak şehrine gelirken büyük feodaller Şah Şuca'yı ılımlı bir şekilde karşılamışlardı. Dost Muhammed'in Bamiyan'a kaçtığını haber alan Şuca, General Lawrence'i takip etmesi için görevlendirmiştir. Fakat Dost Muhammed Han Bamiyan'a varınca kendisini Şuca'nın elinden kurtarmış oldu.¹¹⁶ Burada da kendini güvende hissetmeyen Dost Muhammed, Hulm şehrine doğru harekete geçmişti. Fakar Hulm valisi ile sorun yaşayan Dost Muhammed Kunduz'a hareket etmişti. İsteddiği gücü ve güveni Afgan topraklarında bulamayacağını anladığında yurtdışına çıkmaya karar veren Dost Muhammed, Buhara valisinin de yardım sözüne güvenerek buraya gitse de, vali tarafından gözaltına alınmıştı.¹¹⁷

Şah Şuca, 7 Ağustos 1839'da, İngiliz askerleriyle Kabil'e girerek otuz yılın ardından yeniden büyük bir merasimle tahta oturdu. Buradaki asıl amaç Şah Şuca değildi, İngiltere amacına ulaşip Afganistan'ı ele geçirmişti. Şah Şuca'nın tahta geçişi aslında halk tarafından bir merasim değil cenaze töreni gibi karşılanmıştı.¹¹⁸

İngiltere, Afganistan topraklarında hüküm sürebilmek adına bir ağ örmüştür. William Notte Kandehar'da, General Micer Gazne'de görevlendirip, diğer önemli iller de ise İngiliz askerlerini yerleştirdi. Afgan halkına tek amaçlarının Şah Şuca'yı tahta geçirmek olduğunu söyleyen İngiltere artık Afganistan'da kalıcı uygulamalara başlamışlardı. Kabil'de adeta bir sadrazamlık görevi üstlenen Macnaghten, adalet,

¹¹⁴ *Y.a.g.e.*, s. 412.

¹¹⁵ Mohanlal, *a.g.e.*, s. 248.

¹¹⁶ Farheng, *a.g.e.*, s. 268.

¹¹⁷ Piri, *ag.e.*, s. 413.

¹¹⁸ Halifin, *a.g.e.*, s. 64.

göreve alma, azıl etme, maliye gibi her türlü devlet işlerinden sorumluydu. Geleneksel olarak halkın arz ve şikâyetlerini duyabilen Şah Şuca, zamanla odasından bile çıkamaz duruma gelmişti. Kendisiyle görüşmek isteyenler İngiliz memurundan izin istemek zorundaydı.¹¹⁹

Afganistan'a hâkim olduktan sonra bir kısım İngiliz askerleri Afgan topraklarından ayrıldı. Şah Şuca'nın İngilizlerden artık topraklardan çekilin isteği üzerine tam olarak Afganistan'da olaylar yatışmadığından biraz daha burada kalacak olan İngilizler aynı zamanda Dost Muhammed'in yeğenlerini de kullanmak için kendi yanlarında barındırmaya başlamışlardı.¹²⁰

Çok geçmeden ülkede başlayan ekonomik bunalımlar, Şah Şuca ve İngilizlerin halka zalimce davranması, İngiliz memurlarının eşlerini yanlarına getirmeleri, bunun İngilizlerin burada kalıcı olduğunu göstermesi ve kendi kültürlerinden uzak olan kılık kıyafetleri Afganistan'da halkın ayaklanmasına neden oldu. Her şehirde ve ilk olarak Kandehar'da ayaklanan halk İngiliz ordusuna zarar vermiştir. Konar şehirde halk, Said Haşim önderliğinde Şah Şuca ve İngiltere'ye karşı ayaklandı fakat bu ayaklanma düzenli bir birlik tarafından yapılmadığı için kısa sürede Şuca tarafından kolaylıkla bastırılmıştı.

Ayaklanmalarında yaşandığı bu kaos zamanında Macnaghten, Kabil valisini azl ederek onun yerine daha önceleri İngiliz muhbirliği yapan Muhammed Osman'ı getirmişti. Bu olay üzerine halk, gerçek şahın Şuca değil, Macnaghten olduğuna ikna olmuş ve İngiltere'ye karşı daha da öfkeli bir tutum takınmışlardı. Öyle ki dini liderler hutbeden Şah Şuca'nın ismini çıkarmış ve bu da toplumda milli birlik beraberlik anlayışının doğmasına sebep olmuştu.

Kabil ve Kandehar yolunu İngilizlere kapatan Gilzayler'in üzerine ordu sevk edilince burada zayıf veren İngiltere olmuştu. Dağlık bölgede yaşayan halk Mir Mescidi Han, Nicrab şehirde yaşayan halk ise Sultan Muhammed Han önderliğinde ayaklanmaya başlamıştı. Hindistan'dan Afganistan'daki İngiliz yönetimine getirilen hazine, Mayıs ayında Gilzayler tarafından ele geçirilince bu başarı diğer ayaklanmalara cesaret vermiştir.

¹¹⁹ Muceddedi, *a.g.e.*, s. 87.

¹²⁰ Gobar, *a.g.e.*, s. 692.

Dost Muhammed Han Buhara'da karşılaştığı baskıya dayanamayıp Kunduz şehrine firar etmişti. Kunduz valisi Mir Murat Bey tarafından hoş karşılanan Dost Muhammed'e beş bin süvarilik bir ordu yardımında bulunmuştu. Belh'e geçtiğinde Hulm valisi Mir Veli Bey de yine beş bin kişilik bir süvari ordusunu kendisine tahsis etmişti.¹²¹

Dost Muhammed, oğlu Azam Han'ı Kabil'e öncü birlik olarak göndermiş, İngiltere de bu harekâta karşı savunma yaparak geri çekilmişti. Bacga'da Ağustos ayında çarpışan iki ordu İngiltere'nin askeri üstünlüğü sebebiyle Dost Muhammed birliği yenilmiş ve yeniden Hulm bölgesine çekilmişti. İngiltere'nin Hulm bölgesine gelme sininden çekinen Dost Muhammed, Pervan, Kapisa ve Nicrab'a hareket etmişti. Bu bölgelerde daha önceleri başlayan isyanlara dâhil olan Dost Muhammed, İngiliz askeriyesine karşı yapılan saldırılarda başarılar elde etmiştir. Fakat Pervan'da İngiliz ordusunun dağıtılmasına ve Macnaghten'in müzakere talebine rağmen Dost Muhammed kendisine güvenemeyip kimseye haber vermeden savaş alanından Sultan Muhammed'le birlikte Kabil'e teslim olamaya gitmişti. 4 Kasım 1840'da Kabile' Dost Muhammed ve Sultan Muhammed'in gelişi Pervan'da yenilgi alan Macnaghten'ı oldukça şaşırtmış olsa da yine de sıcak karşılamıştı.¹²²

Yapılan görüşmede Macnaghten Pervan'da savaşan Muhammed Azam'ın Kabil'e getirilmesini istemiş ve babası Dost Muhammed'in elinde olduğunu kanıtlamak için onun kişisel eşyalarını oğluna göndermişti. Bunun üzerine sekiz gün sonra Kabil'e varan Muhammed Azam, Dost Muhammed Han ailesi ve Gulam Haydar Han ailesi Hindistan'a sürülmüştür.

Tarihçiler, Dost Muhammed'in teslim olması hakkında iki farklı görüş ortaya koymuşlardı. Buna göre Dost Muhammed kendine güvenemediği için teslim olmuştu veyahut Cihat sırasında feodal beyler arasında fikir ayrılığı yaşanmıştı.¹²³

¹²¹ Gobar, *a.g.e.*, s. 699-700.

¹²² Ahmetbeyoğlu, *a.g.e.*, s. 64; Habibi, *a.g.e.*, s. 409.

¹²³ Farheng, *a.g.e.*, s. 274.

1.2.3. Kabil’de Milli Birlik Hareketleri ve İngiliz Mağlubiyeti

İngiltere amacına ulaşmış Afgan topraklarını ele geçirmişti. Dost Muhammed Han’ı sürgüne gönderdikten sonra halkın desteğini kazanmak için yakın ilişkiler kurmak yerine daha da baskı uygulayıp, vergileri arttırmıştı. Kendine muhalif olan feodal beyleri sürgüne gönderirken devlet kademelerinde rüşvet ve yozlaşma giderek artmaktaydı. Bir yandan ekonomik çöküş diğer yandan İngiliz baskısı Afganistan halkında milli birlik ihtiyacı uyandırmıştı.¹²⁴

Eylül 1841’de halkın liderleri olan Abdullah Han Açıkzay, Eminullah Han Lügari ve diğerleri bir araya gelerek İngiltere’ye karşı ittifak kuracaklarına dair Kuran üzerine yemin etmişlerdi. Yaptıkları planda Kabil’deki İngiliz Macnaghten’la görüşme talep edip o görüşme sırasında öldürmek ya da İngiltere’nin silah deposunu ele geçirmek vardı. Eminullah Han’ın planına göre ise Burnes’in evine baskın yapıp onu öldürdükten sonra şehir içine sızarak Macnaghten’i öldürüp, İngiliz kuvvetlerini Kabil’den çıkarmaktı. Bu planın herhangi biri tarafından ihlal edilmemesi için, sözleşme Kuran-ı Kerim üzerine yazılıp bütün liderler tarafından imzalanmıştı.¹²⁵

İngiltere bu planı casuslar aracılığıyla duymuş olsa da İngiltere’nin kendine aşırı güveni, Macnaghten’in Lord Auckland yerine Kalküta valisi olarak atanacak olması ve Sir Burnes’in de Macnaghten’in yerine geçecek olmasından dolayı yapılan Afgan planı göz ardı edilmişti.¹²⁶

1 Kasım’da toplantı düzenleyen milli liderler Serdar Muhammed Zaman Han’ı önder seçerek, 2 Kasım’da¹²⁷ Kabil’de kıyam yapılacağına kararı alındı.¹²⁸ Yapılacak kıyam için, halka kıyam gecesinden önce bilgilendirmek ve destek sağlamak amacıyla bildiriler dağıtılmış ancak İngiliz yönetimi durumdan haberdar olmasına rağmen, engellemeye çalışmamıştır. Dini liderlerin cihat ilanından sonra her kesimden halkın desteğiyle Burnes’in evine hareket etmişlerdi. Burnes yapılan baskın karşısında çareyi Balahisar’dan yardım istemekte bulmuştu. Fakat Burnes’in kendini savunmak için evinden halka ateş açması üzerine daha da alevlenen insanlar

¹²⁴ Mohanla, *a.g.e.*, s. 1 393-398.

¹²⁵ Riştiya, *a.g.e.*, s. 140-141.

¹²⁶ Mohanlal, *a.g.e.*, s. 368.

¹²⁷ 17 Ramazan islam dünyasında Bedir savaşının yapıldığı gün olduğu için kutsal bir gündür.

¹²⁸ Gobar, *a.g.e.*, s. 713-714.

evin içerisine girip¹²⁹ Burnes'i ve evde bulunan herkesi katlederek hazineyi ele geçirmişlerdi.¹³⁰ Şah Şuca'nın haber alıp yardım göndermek için hazırladığı Hindu askerleri yolda halk tarafından öldürülmüştü. Balahisar'dan gelen Compbell kuvvetleri de Kabil'de büyük kayıplar verip geri dönmek zorunda kalmıştı. Kabil sakinlerinin bu başarılarını duyan çevre şehirlerdeki insanlar da bu uyanışa destek vermeye başlamıştı.¹³¹

İngiltere, Kabil'deki Balahisar ve Bibi Mehru bölgelerinde bir kaç kaleye sahipti. Cihat'ın ikinci gününde Mücahitler İngiltere'nin Nişan Hak kalesindeki ambarı ele geçirip, Vezir Fatih kalesindeki İngilizleri ortadan kaldırmıştı.¹³² Balahisar ve Bibi Mehru bölgesinde var olan İngiliz kaleleri halk tarafından ablukaya alınmıştı.

Afganistan'ın bütün şehirlerinde İngiltere'ye karşı isyan hareketleri başlamıştı. 8 Kasım'da Buhara'dan kaçan Ekber Han Afgan mücadelesine katılmış ve Mücahitler tarafından harekâtın yeni lideri seçilmişti. Lider olur olmaz Bibi Mehru kalesini 12 Kasım'da büyük bir savaşla ele geçirmiştir.¹³³

Bunun sonucunda 11 Aralık 1841'de Macnaghten ile direnişçiler arasında bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre,

- İngiltere Afganistan'dan çıkacak,
- İngilizler, Afganistan'dan güvenlik önlemleriyle Hindistan sınırına kadar bırakılacak,
- Emir Dost Muhammed Han serbest bırakılıp Kabil'e geri gönderilecek,
- Şah Şuca, ailesi ve altı İngiliz subayı Dost Muhammed Han dönmeden Afgan sınırlarından çıkamayacak,
- İngiltere ordusu yanına dokuz toptan fazlasını almayacak¹³⁴

¹²⁹ Riştiya, *a.g.e.*, s. 146.

¹³⁰ Piri, *a.g.e.*, s. 434.

¹³¹ Muceddedi, *a.g.e.*, s. 94.

¹³² Gobar, *a.g.e.*, s. 714.

¹³³ Farheng, *a.g.e.*, s. 283.

¹³⁴ Gobar, *a.g.e.*, s. 722.

Macnaghten, Afganistan'dan çıkarılırken isyanın lideri Ekber Han'a bu direnişini dağıtması karşılığında vezirlik rütbesi vaade etmesine üzerine Ekber, Macnaghten'in ikili oynadığını ispatlamak istemiştir. Bunun üzerine Macnaghten'i öldürme planı yapan Ekber ve diğer liderler, yapılan görüşme sırasında 21 Aralık 1841'de Macnaghten öldürülmüş ve diğer İngiliz devlet memurları esir alınmıştır.¹³⁵

Macnaghten'in yerine geçen H. Pottinger ile Ekber Han arasında 1 Ocak 1842'de daha önce imzalanan anlaşmaya yeni maddeler eklenmiştir. Buna göre;

- İngiltere, bütün hazinesini Afganistan'a bırakacak
- Altı top haricinde bütün cephanesini Afganistan'a bırakacak¹³⁶

Bu anlaşmadan sonra 6 Ocak 1842'de İngiltere on yedi bin kişilik orduyla Celaliabad yolu üzerinden Afganistan'dan çıkmaya başlamıştır. Fakat Afganistan'dan çıkarken yanlarına dokuz top almaları ve General Sale'in Celaliabad'a ve General Pollock'ın da Pencap'a yardım için girmesi üzerine anlaşmanın bozulduğunu savunan Afgan liderler güvenlik önemlerini kaldırmışlardı.¹³⁷

Anlaşmanın bozulması üzerine halkın öfkesi daha da alevlenmiş ve Celaliabad yolundaki İngiliz ordusuna saldırılarda bulunmaya başlamışlardı. Birçok kayıp veren İngiliz ordusu 9 Ocak'ta Afgan liderlerinden kadın ve çocukları güvenliklerinin sağlanmasını talep etmişti. İngiltere ordu komutanınının General F. Sale'e gönderdiği mektupta Celaliabad'dan çıkmasını söylemesine rağmen bölgeyi terk etmeyen General Sale, savaşın bitmesini engellemiştir. Bunun üzerine 13 Ocak'ta bütün Kabil'deki İngiliz ordusu öldürülmüştü.¹³⁸ Ayrıca Mücahit liderler tarafından Celaliabad kuşatıldı. General Sale'e Peşaver'den gelen beş bin kişilik destek ordu da halk tarafından bozguna uğratılınca destek kuvvet de yeniden Peşaver'e kaçmak zorunda kalmıştır.¹³⁹

Celaliabad'ın uzun zaman kuşatma altında kalmasıyla Peşaver'den gelen İngiliz ordusunu durdurmak amacıyla Ekber Han, ablukayı iyice kuvvetlendirmişti.

¹³⁵ Katip, *a.g.e.*, s. 172-173; Ahmetbeyoğlu, *a.g.e.*, s. 73.

¹³⁶ Riştiya, *a.g.e.*, s. 158.

¹³⁷ Muceddedi, *a.g.e.*, s. 102.

¹³⁸ Halifin, *a.g.e.*, s. 69-70.

¹³⁹ Muceddedi, *a.g.e.*, s. 104.

Fakat Ekber Han, İngiltere'nin yeni silahlarına karşı koyamamış ve yirmi bin kişiyle 18 Nisan'da General Pollock şehre girmeyi başarmıştır.¹⁴⁰ Ekber Han savaşı kaybedince Lağman şehrinden İngiliz esirleri alarak Tezin bölgesine konuşlanmıştı.

Kabil Balahisar'da yaşayan Şah Şuca mücahitler tarafından kuşatılmışken, direniş liderlerinden olan Navab Muhammed Zaman Han "Şah" ilan edilmişti. Fakat Eminullah Han Lügari'nin, uyarısıyla şimdilik şahlık yeniden Şuca'ya verilmiş ve Zaman Han vezirlik rütbesine sahip olmuştur.

Afgan halkı, Şah Şuca'dan asker toplamasını ve İngilizlere Celaliabad'ı boşaltmalarını isteyen bir mektup göndermesini istiyordu. Halkın baskılarına dayanamayan Şuca, İngilizlere bir mektup yazmakla birlikte, bu mektubu baskı altında yazdığını bildirmiş ve Hindistan'dan destek sağlanarak Kabil'e gelmelerini istemiştir.¹⁴¹

Şah Şuca, İngiltere'ye zaman kazandırmak için Celaliabad'a girmek isteyen halkı bekletirken, Ekber Han ve diğer liderler bir ferman çıkartarak halkla birlikte Celaliabad'a hareket etmişlerdir.¹⁴² Kendi canından korkan Şuca, bu askeri birlikle beraber sefere katılmış ancak Celaliabad'a vardıklarında İngiliz safına geçeceği için daha yavaş hareket etmeye çalışmıştır.¹⁴³

4 Nisan'da Celaliabad'a harekete geçildi. Aynı günde Sultan Ahmed Han yeğeni Navab, Muhammed Zaman Han'a mektup gönderdi. Dost Muhammed'in oğlu Ekber Han'ın Macnaghten'i öldürdüğünü eğer cesaretleri varsa onlarında asıl hain olan Şah Şuca'yı öldürmeleri gerektiğini belirtmişti. Bunun üzerine Barakzay hanedanlığından olan Zaman Han'ın oğlu Şuca Devle, Şah Şuca'yı öldürdü. Şah Şuca'nın cenazesi Kabil'de defnedildi.¹⁴⁴

Şah Şuca'nın ölümünden sonra Eminullah Han Lügari, Şah Şuca'nın büyük oğlu Fatih Ceng'i Şah ilan edip kendisini de vezir tayin etmişti.¹⁴⁵ Ancak halk Şuca'yı istemediği gibi oğlunu da kabul etmemiş, Balahisar sarayını kuşatmıştır. Aylardır Celaliabad'da bekleyen Ekber Han, başkentteki karışıklıkların önüne

¹⁴⁰ Farheng , *ag.e.*, s. 298.

¹⁴¹ Mohanlal, *a.g.e.*, s. 440-443.

¹⁴² Riştiya, *a.g.e.*, s. 166.

¹⁴³ Katip, *ag.e.*, s. 180.

¹⁴⁴ Piri, *a.g.e.*, s. 449.

¹⁴⁵ Şah Şuca, *Vakiyat-i Şah Şuca*, Peşaver 2003, S. 223.

geçmek için Kabil'e geri dönmüştür.¹⁴⁶ Halkı iç savaştan uzak durması gerektiği hakkında uyararak Ekber Han, bütün güçlerini yabancılara harcamaları gerektiğini vurgulayarak kendini Şah Fatih Ceng'in veziri ilan etmişti. Fakat Ekber Han Fatih Ceng'in İngiliz General Pollock'ı Kabil'e davet eden mektubunu ele geçirmesi üzerine Şahı hapse attırmışsa da bazı saray görevlilerinin yardımıyla Fatih Ceng Celaliabad'a kaçmıştır.¹⁴⁷ Böylece Ekber Han kendisini Kabil'de şah ilan etmiştir.

İngiltere savaş yoluyla Afganistan'ı kontrol altına alamayacağına karar verip siyasetini değiştirmiş ve Lord Auckland'nın yerine geçen Lord Ellenborough ile Dost Muhammed görüşmelere başlamıştır. Afganistan'ın İngiltere'ye karşı güçlü bir direniş sergilediğini bilmeyen Dost Muhammed ile yapılan anlaşmaya göre;

- Herat ve Kandehar yeniden bağımsız olacak
- İngiltere ile iyi ilişkiler içinde bulunacak ve diğer ülkelerle ilişkileri İngiltere kontrolünde olacak
- İngiltere'nin dünya kamuoyundaki sarsılan Prestijini yeniden kazanmak adına Kabil'e girecek ve Sadozay Hanedanından bir kişiyi birkaç günlüğüne tahta çıkaracak

Kabil'de şah olan oğlu Ekber Han'ın tahttan indirilmesi halkın desteğini sağladığı için mümkün değildi. Fakat babasından gelen haberle tahtı bırakan Ekber Han ve diğer liderler çevre illere kaçarak Kabil'i boşaltmışlardır. Böylece 5 aydır Celaliabad'da sıkışmış durumda olan General Pollock ve İngiliz askerleri 20 Ağustos'ta Kabil'e hareket etmişlerdir. Kandehar'dan yola çıkan General William Nott kuvvetleri de Kabil yakınlarında Pollock ordusuna katılarak 6 Eylül'de hiçbir mukavemetle karşılaşmadan Kabil'e girmişlerdir. İngilizlerle yapılan anlaşma gereği Fatih Ceng'in şah olması kararlaştırılmışsa da onu istemeyen halkın baskısıyla kardeşi Şahpur'u saltanata getirilmiştir¹⁴⁸ Şehre giren İngiliz askerleri ise Kabil'i yakıp talan etmişlerdi.¹⁴⁹

Kabil'de daha önceden İngilizlerin yaşadıkları düşünülerek, Kabil'in daha fazla kontrol sağlanamayacağını savunan General Pollock'a, Londra'dan Kasım

¹⁴⁶ Feryad Afgan, *a.g.e*, s. 87.

¹⁴⁷ Piri, *a.g.e*, s. 454.

¹⁴⁸ Gobar, *a.g.e*, s. 741.

¹⁴⁹ Mohanlal, *a.g.e*, s. 487-489.

1842'de gelen emirle İngilizlerin şehri boşaltması bildirilmişti. Böylece Kasım'da İngiltere'nin Kabil'den çıkış işlemleri başlamış oldu.

Muhan Lal'ın görüşüne göre İngiltere'nin Afganistan'dan aniden tahliyesi İngilizler adına bir yenilgiydi. Hindistan'a varıldığında Lord Ellenboroug tarafından büyük bir kutlamayla karşılanmışlardı. Hatta İngiliz tarihçilere göre Pollock, Afganistan'da büyük zaferler kazanmıştı. Oysa Pollock Kabil'i savunmayla karşılaşmadan devralmıştı.

İngilizlerin tayin ettiği ve halkın onaylamadığı saltanat sahibi Şahpur, Ekber Han'ın Kabil'e gelmesiyle İngilizlerle birlikte kaçmıştır.¹⁵⁰

Ekber Han Kabil'e gelerek saltanatı ele geçirmiş babası Dost Muhammed Han da Pencap yolundan Kabil'e hareket etmiştir. Kabil'e varmadan Lahor'da yirmi gün boyunca Rencid Sing'in oğlu Şeir Sing'e misafir olmuştur. Şeir Sing, İngilizlere karşı bir ittifak yapmak istemişse de Dost Muhammed bu teklife sıcak bakmamıştır.

Kabil'e geldiğinde oğlu Ekber Han, Muhammed Zaman Han, Serdar Sultan Ahmed Han ve diğer liderler tarafından karşılanmış ve oğlu Ekber Han'ın yardımıyla 3 yıl 4 ay sonra yeniden saltanatını geri almıştı.¹⁵¹

Böylece 1839 yılında olduğu gibi Dost Muhammed Han, Gazne, Celaliabad ve Kabil'de, Kuhandil Han ve kardeşleri Kandehar'da, Yar Muhammed Ali Kuzey Herat'ta hâkimiyet sahibiydiler.

3 yıl 8 ay boyunca Afganistan'ı işgal altında tutan İngiltere, hem hiçbir kazanç sağlayamamış hem de dünya kamuoyunda saygınlığını kaybetti. Afganistan üzerindeki planları bu topraklarda yaşayan birçok gencin hayatını kaybetmesine sebep oldu. Her iki taraf için de faydası olmayan aksine zararı olan bu savaşın sonunda Afganistan'da iş gücü azalmış, ekonomik çöküntüye sebep olmuş ve binlerce insan vatani için hayatını feda etmiştir. İngiltere açısından bakıldığında ise kırk bin kişi hayatını kaybetmiş, yaptığı masraflar ekonomisine zarar verirken, diğer yandan tüm dünyada saygınlığı zedelenmiştir.

¹⁵⁰ Feryad Afgan, *a.g.e.*, s. 89.

¹⁵¹ Riştiya, *a.g.e.*, s. 177-178.

1.3. Dost Muhammed Han'ın İkinci Saltanat Dönemi (1843-1863)

Emir Dost Muhammed Han'ın İngiliz desteğini alarak tahta yeniden geçmesiyle İngiltere'ye karşı milli mücadele veren Eminullah Han Lügari, Muhammed Şah Han, Sultan Ahmed Han hapsedirilmiş ve hatta Emir Dost Muhammed'in oğlu Ekber Han da gözaltına alınmıştır.¹⁵²

İngiltere savaşı sonrasında Afganistan'da ekonomik, siyasi sosyal bir çöküş yaşanmıştır. Savaşın ardından Emir Dost Muhammed tahrip olan şehirlerini düzene sokmak yerine İngiltere ile siyasi ilişkilerini ılımlı tutmaya çaba harcamıştır.¹⁵³

Afganistan'a yeniden sahip olan Dost Muhammed topraklarını, Lagman ve Celaliabad'ı Ekber Han'a, Kırım şehrini Şir Ali Han'a, Zernet şehrini Muhammed Afzal Han, Logar şehrini Muhammed Azam Han'a Gazne'yi Gulam Haydar Han'a ve Bamiyan'ı ise Muhammed Şerif Han'a verilmiştir. Oğulları arasında yaptığı bu toprak paylaşımında Emir Dost Muhammed özellikle Cihat liderliği yapmış olan oğlu Ekber Han'ı merkezden uzak tutmaya çalışmıştır. Bunun sebebi ise Ekber Han'ın İngiliz karşıtı bir tutum sergilemesidir.¹⁵⁴

Tam anlamıyla dış siyasetinde İngiltere'nin sözcüsü olan Emir Dost Muhammed diğer tüm devletlerle ilişkilerini sınırladığı için ticari perspektifi de daraltmış oldu.

Babasının hizmetinde bulunan Ekber Han, 1844 yılında Bamiyan ve Daykundi şehirlerindeki isyanları bastırarak merkeze bağlamış ayrıca Lagman ve Nengerhar şehirlerinde siyasi durumu düzenlemek için doğu'ya sefer düzenlemiştir. Rencid Sing'in ölümünden sonra doğu bölgede bulunan Sihler güç kaybetmişti. Bunu fırsat bilen Ekber Han eski Afgan toprakları olan doğu bölgesinde yeniden Afganistan'a bağlamak için asker toplamaya başlamıştı. Ancak babası Dost Muhammed Han İngiltere aleyhine herhangi bir harekette bulunmak istemediğinden Ekber Han'ı merkeze çağırılmış ve Ekber Han isteksiz bir şekilde geri dönmek zorunda kalmıştır.

¹⁵² Feryad Afgan, *a.g.e.*, s. 91.

¹⁵³ Riştiya, *a.g.e.*, s. 184.

¹⁵⁴ Muceddedi, *a.g.e.*, s. 63.

Dost Muhammed'in İngilizlere karşı ılımlı politikasından hoşnut olmayan Ekber Han, Herat hükümdarı Yar Muhammed ile işbirliği yaparak İran'la yakınlaşma politikasına yönelmiştir. Bu anlaşma ile Herat'tan Yar Muhammed ve Kabil'den Ekber Han, Kandehar'ı ele geçirmek için 1846'da harekete geçecek iken Dost Muhammed'in yine İngilizlerin korkusuyla oğlunu bu fikirden vazgeçirmesiyle bu planda uygulamaya konulamamış oldu.¹⁵⁵

Ekber Han sürekli olarak doğu bölgelerini ele geçirmek için hareket etse de Dost Muhammed Han onu engellemiştir. Sonuçta 1846 yılında sıtma hastalığına yakalanan Ekber Han vefat etmiş ve Mazar-ı Şerif'te defnedilmiştir.¹⁵⁶ Dost Muhammed, Ekber Han'ın öz kardeşi serdar Gulam Haydar Han'ı Gazne'den alıp Ekber Han'ın yerine Celaliabad'a tayin etmiş ve ordusunda başına geçirmiştir.

Afganistan'da bu durumlar yaşanırken Pencap'ta Sih'ler İngilizlere karşı ayaklanmış ve bazı İngiliz devlet adamlarını öldürmüşlerdir. Dost Muhammed Han'a Peşaver dâhil çevre illeri yeniden Afganistan'a verme koşuluyla yardım talebinde bulunmuşlardı. Afgan halkı tarafından da büyük bir istekle desteklenen bu talebe Dost Muhammed kayıtsız kalamamış ve askerlerini Sih'lere yardım için hazırlamaya başlamıştır. Herhangi bir savunmayla karşılaşmayan Afgan askerleri Peşaver'e girmiştir. Afganistan'ın eski şehirleri olan Peşaver, Keşmir, Sind, Pencap ve Beluçistan gibi şehirleri almasının önünde hiçbir engeli olmayan Dost Muhammed beş bin kişilik ordusunu Sih'lere destek için gönderse de bu ordu savaşmadan geri çekilmiştir. Sih'ler mücadele etmeye devam etmiş ve savaş 21 Şubat 1848'e kadar sürmüş fakat destek alamayınca savaşı kaybetmişlerdir. Sih liderler Şir Sing ve Çeter Sing, İngiltere'ye teslim olmak zorunda kalmıştır.¹⁵⁷ Böylece elli yıllık Sih hâkimiyeti tamamen ortadan kaldırılmıştır.

İngiltere, Dost Muhammed'in kendi tarafında olduğunu bildiğinden askerlerini Peşaver'e göndermiş ve orayı işgal etmelerini emretmiştir. Dost Muhammed Kabil'e dönmüş ve böylece İngiltere İndus nehrinin sahillerine kadar ilerlemiştir.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Piri, *a.g.e.*, s. 490.

¹⁵⁶ Gobar, *a.g.e.*, s. 749-750.

¹⁵⁷ Farheng, *a.g.e.*, s. 309.

¹⁵⁸ Riştiya, *a.g.e.*, s. 190.

Tüm bu olayların ardından Afgan halkı Dost Muhammed'e karşı cephe alınca ordusunu 1850'de Muhammed Ekrem Han liderliğinde Afganistan'ın kuzeyine göndermiştir. Burada bulunan valiler savaş yapmadan Afganistan'a bağlılıklarını bildirerek vergi vereceklerini garanti ettikten sonra bölgedeki valilikleri devam etmiştir. Kuzeyin genel valisi ise Muhammed Ekrem Han olmuştur.¹⁵⁹ 1854 yılında Muhammed Ekrem Han vefat edince yerine Muhammed Afzal Han genel vali olarak atanmıştır.

Kandehar hükümdarları olan Kuhandil Han ve Mehrdil Han 1854'te vefat etmişti. Diğer kardeşler Emir Dost Muhammed Han'dan korktukları için Kaçar Devleti'nden yardım istemişlerdir. Bu hareket hem İngiltere'yi hem de Dost Muhammed'i tedirgin etmiştir. Daha önceleri Kandehar'ın bağımsız kalmasını isteyen İngiltere bu kez Emir Dost Muhammed'in Kandehar'ı almasını istemiştir. Bir anlaşma için Dost Muhammed'i Hindistan'a çağırarak Gulam Haydar Han ve Sir John Lawrence arasında 30 Mart 1855'de dostluk anlaşması imzalamıştır. İngiltere, İran korkusu nedeniyle bu anlaşmada Kandehar'ı işgal etme hakkını Dost Muhammed'e vermiş oldu.¹⁶⁰

Kandehar'ın durumu daha da kötüye gidince iç karışıklıklar çıkmıştır ve bu durumdan halk etkilenmişti. Kandehar halkı Dost Muhammed'den yardım istedi. Kandehar'a giden Dost Muhammed Han burayı ele geçirip vali olarak oğlu Gulam Haydar Han'ı tayin etti.

1851 yılında Herat hâkimi Yar Muhammed Han vefat etmiş yerine Said Muhammed Han geçmiştir. Halk tarafından kabul görmeyince ve İran'a destek verdiği bilindiği için 1855'te idam edilmiş ve yerine Şehzade Yusuf Abdali getirilmiştir.¹⁶¹ Kaçar Devleti bunu bahane ederek 1856'da Herat'a asker göndererek işgal etmiştir. İngiltere Herat'ın bağımsızlık fikrinden de vazgeçerek 6 Ocak 1857'de Muhammed Azam Han ve Pencap valisi John Lawrence arasında bir anlaşma imzalamak için bir araya gelmişlerdir.¹⁶² Yapılan anlaşmaya göre Emir Dost Muhammed'in Herat'ı alması için İngiltere silah ve mali destek sağlayacaktır. Savaş

¹⁵⁹ Muceddedi, *a.g.e.*, s. 116.

¹⁶⁰ Gobar, *a.g.e.*, s. 759.

¹⁶¹ Yılmaz Karadeniz, "İngiltere'nin İran-Afganistan Politikası(1848-1870)", *Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı*, Muş 2008, Sayı. 11. S. 127.

¹⁶² Muceddedi, *a.g.e.*, s. 118.

zamanında İngiliz subayları Kabil, Kandehar ve Belh'te kalacak ve Afganistan bu subayların can güvenliğini sağlayacaktır. Savaş bitiminde bu subaylar Afgan topraklarını terk edeceklerdir.

Bu anlaşma ile aslında Afganistan bir yandan toprak bütünlüğünü yeniden sağlayabilecekti ama diğer yandan kendi eliyle İngiltere'yi iç işlerine dahil etmiş olacaktı.¹⁶³

Emir Dost Muhammed Han yeniden Herat'ı ele alabilmek için oğlu Gulam Haydar'ı bölgeye göndermişse de Gulam Haydar burada hayatını kaybetmiştir. Velihaht olarak Şir Ali Han ilan edilmiştir.

Herat'a hâkim olan Sultan Ahmed Han halk tarafından da desteklenen bir kişiydi. Bu destekle cesaretlenen Ahmed Han, kendinin hükümdarlığı hak ettiğini düşünmekteydi. Bu amaçla Herat'tan Ferah şehrine giderek bu bölgeyi fethetmiştir. Ansızın ortaya çıkan bu güç hem İngiltere'yi hem de Emir Dost Muhammed'i korkutmuştu. Emir Dost Muhammed on altı bin kişiyle Ferah'ı 1862'de yeniden geri almıştır. Sultan Ahmed, Herat kalesine çekilmiş ve Dost Muhammed burayı kuşatma altına almıştır. Bu kuşatma Ağustos 1862'den Mayıs 1863'e kadar devam etmiştir.¹⁶⁴ Kuşatma sırasında Ahmed Han'ın karısı yani Emir Dost Muhammed Han'ın kızı vefat etmişti. Bu nedenle her iki taraf geçici olarak sulh ilan etmişlerdi. Cenaze töreninin ardından savaş kaldığı yerden devam edecekti. Sultan Ahmed Han 6 Nisan 1863'te hastalığı sebebiyle vefat etti. Bu cenaze töreni nedeniyle de geçici bir sulh yapılmış fakat oğulları Şehnavaz Han, İskender Han ve Abdullah Han savaşa devam etmişlerdi.¹⁶⁵ Sonuçta Herat şehri 27 Mayıs 1863'te Emir Dost Muhammed'in hâkimiyetine geçmiştir.¹⁶⁶ Bu fetih ile birlikte Afgan birliği sağlanmış ve tüm Afgan toprakları aynı hükümdarın hâkimiyetine girmiştir.

Haziran 1863 yılında astım hastalığından dolayı Herat şehrinde Emir Dost Muhammed Han 77 yaşında vefat etmiştir.¹⁶⁷

Kardeşi Feth Han'ın intikamını almak için Afgan siyasi tarihine giriş yapan Emir Dost Muhammed Han yaklaşık elli yıl Afgan siyasi tarihinde büyük rol sahibi

¹⁶³ Habibi, *a.g.e.*, s. 412-413; Riştiya, *a.g.e.*, s. 201-202.

¹⁶⁴ Gobar, *a.g.e.*, s. 766.

¹⁶⁵ Farheng, *a.g.e.*, s. 315.

¹⁶⁶ İlmî, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁶⁷ Habibi, *a.g.e.*, s. 414.

olmuştur. Afganistan'ın birliğini sağladıktan sonra vefat eden Dost Muhammed, 14 kez evlenmiş ve 52 çocuğa sahip olmuştur. Çok sayıda çocuğunun olması taht kavgalarını kaçınılmaz kılmıştır.

1.4. Emir Şir Ali Han (1863-1866)

Kardeş sayısının fazla olması nedeniyle taht kavgalarının bol olduğu bir döneme denk gelen Şir Ali Han'ın saltanatı, taht kavgalarıyla geçmiştir.

Saltanat kavgaları iki ayrı grupta meydana gelmişti. Bu grupların ilki Afzal Han ve Azam Han ikinci grup ise Şir Ali Han, Muhammed Emin Han ve Şerif Han'dan oluşmaktaydı. Afzal Han babasının saltanatı sırasında Afganistan'ın kuzey tarafında hüküm sürüyordu ve oldukça etkili bir siyasetçiydi. Kırım valisi Azam Han, Şir Ali Han'dan yaş olarak daha büyüktü. Fakat annelerinin soylu aileden gelmemesi ve Şir Ali Han'ın annesinin Sadozay Hanedanından olması Şir Ali Han'ın saltanata sahip olmasını sağlamıştı.¹⁶⁸ Sonuçta 22 Haziran 1863'te¹⁶⁹ Herat'ta 41 yaşındayken tahta geçmiştir. Tahta geçme merasiminde bazı kardeşleri bulunmuş ve Şir Ali'nin saltanatını onaylamışsa da bazıları merasime katılmamış ve doğal olarak Şir Ali Han'ın saltanatını kabul etmemişlerdir.¹⁷⁰

Şir Ali Han'a muhalif olanların başında Muhammed Azam Han bulunmaktaydı. Saltanatın esas sahibinin Muhammed Afzal Han olduğunu iddia etmekteydi. Afzal Han'a gönderdiği mektupta Kabil'i işgal etmesini söylese de Afzal bu teklifi kabul etmemiştir.

Şir Ali Han'ın Herat'tan Kabil'e dönüşünde saltanatını kabul etmeyen kardeşleri Muhammed Azam Han'a Kırım'a gitmişti.¹⁷¹ Şir Ali Han Kabil'e geldiğinde İngiltere'ye mektup göndererek kendisinin şahlığını kabul etmelerini istemişti fakat İngiltere bu mektuba cevap vermemişti. Bu durumda Şir Ali Han hem içte hem dışta saltanat mücadelesi vermek zorunda olduğunu anlamıştı.

¹⁶⁸ Feryad Afgan, *a.g.e.*, s. 102.

¹⁶⁹ İlmî, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁷⁰ Muceddedi, *a.g.e.*, s. 121.

¹⁷¹ Farheng, *a.g.e.*, s. 330.

Tam bu sırada İngiliz memurlarına karşı ayaklanan Afgan kabilesi Mohment'e karşı İngiltere Şir Ali Han'dan bu ayaklanmayı bastırmasını istemiş ve Şir Ali Han'da bu isyanı bastırmıştır. Tekrar İngiltere'ye elçi gönderip saltanatının kabul edilmesi talebinde bulunmasına rağmen İngiltere yine bu teklifi cevapsız bırakmıştır.¹⁷² Şir Ali bu başarısızlık sonrasında iç siyasetle ilgilenmeye başlamıştır.

Şir Ali Han, Azam Han'ın muhalefetini ortadan kaldırmak için harekete geçince Herat'tan Hindistan'a kaçan Azam Han, İngiltere tarafından Afganistan'a karşı kullanılmak için maaşa bağlanmıştır.

Diğer muhalif Afzal Han, kuzeyden alınan vergileri vermeyince Şir Ali Han buraya harekete geçmiş ve Abdurrahman Han'ı yerine bırakan Afzal Han da Kabil'e doğru harekete geçmiştir. İki ordu Bacgah'da karşılaşmış ve Afzal Han savaşı kaybetmiştir. Şir Ali Han gönderdiği heyetle Afzal Han'ın teslim olmasını istemiş ve Afzal Han, teslim olduğunda hapse atılmıştır. Abdurrahman Han ise Buhara'ya kaçmıştır. Şir Ali Han kuzeyde düzenleme yaptıktan sonra Kabil'e geri dönmüştür.¹⁷³

1865'te Kandehar valisi kardeşi Muhammed Emin Han'ı ortadan kaldırmak için askerlerini oğlu Serdar Muhammed Ali Han önderliğinde Kandehar'a göndermiştir. Kalat ve Kandehar arasında başlayan savaşta hem oğlu hem de kardeşi vefat etmiştir. Kardeşinin ve oğlunun ölümü üzerine psikolojik olarak etkilenen Şir Ali devlet işlerini bırakıp inzivaya çekilmiştir.

Muhalif olanlar inziva haberini alınca yeniden ordularını toparlamaya başlamıştı. Abdurrahman Han Buhara'dan ve Azam Han da Hindistan'dan Kabil'e doğru harekete geçmişlerdir. Muhaliflerin harekete geçmesi üzerine danışmanları tarafından uyarılan Şir Ali Han oğlu İbrahim Han önderliğindeki ordusunu Kabil'e göndermiştir. Ancak Abdurrahman ve Azam müttefik olarak Kabil'e geldikleri için İbrahim Han'ı yenerek Kabil'i işgal etmişlerdir.

Kabil'i ele geçirdikten sonra Gazne'yi hedef alan Azam ve Abdurrahman bu bölgeye ordusunu göndermiştir. Şir Ali Han da Kandehar'dan Gazne'ye harekete geçmiştir. Savaş Vardak'ta Saitabad bölgesinde gerçekleşmiş ve Şir Ali Han savaşı kaybederek Kandehar'a çekilmişti. Böylece Gazne 1866'da Abdurrahman Han'ın

¹⁷² Gobar, *a.g.e.*, s. 768.

¹⁷³ Katip, *a.g.e.*, s. 103. ; Habibi, *a.g.e.*, s. 421.

eline geçmiş oldu. Babası Afzal Han'ı hapisten çıkararak Abdurrahman Han babasını şah ilan etmiştir.¹⁷⁴ 1866'da oğlu ve kardeşinin yardımıyla Muhammed Afzal saltanatı ele geçirmiştir.¹⁷⁵

Böylece iki başlı yönetim Afganistan'da hâkim olmuş ve bu durum Afgan halkını olumsuz etkilemiştir. Şir Ali Han'ın saltanatını sürdürmemesi nedeni hem kardeşlerinin ayaklanması hem de İngiltere'nin desteğini alamamış olmasıdır.

1.5. Emir Muhammed Afzal Han (1866-1867)

Emir Muhammed Afzal Han, yukarıda da belirtildiği gibi oğlu Abdurrahman Han ve kardeşi Muhammed Azam Han'ın¹⁷⁶ Şir Ali'ye karşı verdikleri mücadele sonucunda Mayıs 1866'da saltanata sahip olmuştur.¹⁷⁷

Saltanatı ele geçiren Afzal Han, Mirza Ahmet Han'ı vezir tayin etmiş, kardeşi Muhammed Yusuf Han'ı Kabil hâkimi yapmıştı. Muhammed Azam Han'ın oğlu Muhammed İshak'ı Gazne'ye, Nasrullah Han'ı Celaliabad'a vali olarak göndermiştir. Abdurrahman Han'ı da ordu komutanı görevine getirmiştir. Ayrıca kendisinin saltanatını kabul etmeyen ve kendine muhalif hareketlerde bulunan kardeşlerini de bertaraf etmeyi başarmıştır.

Afzal Han, Hindistan'da bulunan İngilizlere varlığını kabul etmelerini belirten bir mektup yollamış ve Lord Lorwrence bu mektuba karşılık Afzal Han'ı tebrik ettiğini bildirmişti. Fakat iç karışıklıklardan dolayı Afganistan için kaygılandığını da belirtmiştir. Afzal Han bu mektuplaşmanın ardından İngiltere'den ülkesinde karışıklıklara son vermek için yardım talep etmişti. Böylece İngiltere, yardım teklifini kabul ederek Afganistan'a elçisini yollamıştır.¹⁷⁸

Şir Ali Han Kandehar'da hâkimiyetine devam ederken diğer yandan da kaybettiği saltanatını yeniden ele geçirebilmek için hazırlıklarını sürdürmekteydi. 1867 yılına gelindiğinde Kandehar'dan Kabil'e harekete geçen Şir Ali Han, Kalat

¹⁷⁴ Gobar, *a.g.e.*, s. 769.

¹⁷⁵ İlmî, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁷⁶ Mandegar, s. 7.

¹⁷⁷ İlmî, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁷⁸ Riştiya, *a.g.e.*, s. 246.

bölgesinde Abdurraman Han'ın ordusuyla karşı karşıya gelmiştir. Şir Ali Han savaşı kaybederek Herat'taki oğlu Yakup Han'ın yanına kaçmıştır.¹⁷⁹

Herat şehrinde İran ile yardım anlaşması yapmak isteyen Şir Ali Han İran'ın olumsuz cevabıyla umduğunu bulamamıştı. Çünkü İran 1857'de İngiltere ile Paris anlaşmasını imzalayarak Afganistan'ın içişlerine müdahale etmeyeceğini kabul etmişti.¹⁸⁰

Afganistan'ın kuzey bölgesinde hâkimiyet süren Feyz Muhammed Han, Şir Ali Han'a yardım teklifinde bulunmuş ve iki ordu 1867'de Kabil'e doğru harekete geçmiştir. Abdurrahman Han'ın ordusu bu savaşta yeniden galip gelmiş ve Feyz Muhammed savaş alanında hayatını kaybederken Şir Ali Han Belh şehrine kaçmıştır.

7 Ekim 1867 yılında Afzal Han 55 yaşında hayatını kaybetmişti.¹⁸¹ Böylece Afzal Han hükümeti toplam bir yıl beş ay sürmüş ve Afganistan Devleti için herhangi bir iyileştirme politikası uygulamamıştır.¹⁸²

Afzal Han'ın hâkimiyet kurmasında en büyük paya sahip olan kardeşi Muhammed Azam Han, Afzal Han'ın yerine geçerek şahlığını ilan etmiştir. Fakat Azam Han, Abdurrahman Han'ı kendisine büyük bir tehlike unsuru olarak gördüğünden, onu olabildiğince Kabil'den uzak tutmaya çalışmıştır. Abdurrahman Han'ı meşgul etmek amacıyla Şir Ali Han'ın takibiyle görevlendirmiştir. Abdurrahman Han, Belh'e harekete geçtiğinde Şir Ali Han da Herat'a çekilmiştir. Bu durumda geri dönmek zorunda kalan Abdurrahman Han'ı Kabil'e getirmek istemeyen Azam Han, Kuzey bölgelerindeki valileri değiştirmesi için Abdurrahman Han'ı görevlendirmiştir. Bu istek aslında oldukça tehlikeli bir boyuta yol açabilirdi. Çünkü merkezi devlet yeterince güçlü değildi ve olası bir isyanda saltanatı kaybetmek dahi söz konusu olabilirdi.¹⁸³

Şir Ali Han, oğlu Yakup Han ile birlikte yeniden Herat'tan Kandehar'a geçmek istemiş ve o bölgede hüküm süren Afzal Han'ın kardeşleri halka eziyet ettiklerinden dolayı Şir Ali Han bölgeyi savaşmadan ele geçirmiştir.¹⁸⁴ Kandehar'ı

¹⁷⁹ Feryad Afgan, *a.g.e.*, s. 106.

¹⁸⁰ Serveri, *ag.e.*, s. 17.

¹⁸¹ İlmî, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁸² Riştiya, *a.g.e.*, s. 248.

¹⁸³ Riştiya, *a.g.e.*, s. 250.

¹⁸⁴ Gobar, *a.g.e.*, s. 770.

ele geçirdikten sonra yönlerini Kabil'e çeviren Şir Ali ile Yakup Han, Gazne'de, Azam Han ve Abdurrahman Han ordularıyla çatışmaya başlamışlardır. Savaşı kaybeden Azam Han İran'a kaçarken yolda vefat etmiş ve Abdurrahman Han ise Semerkant'a kaçmıştır. Zafer kazanmanın ihtişamıyla Kabil'e giren Şir Ali Han yeniden saltanatını ilan etmiştir.

Muhammed Azam Han kısa süreli hüküm süresince iç savaşlarla uğraşmış ve Afganistan Devleti adına önemli gelişmeler sağlayamamıştır. Ancak Azam Han, Seyid Cemalleddin Afgani'nin yardımıyla imar planlarını uygulamıştır. İlk dergi Kabil adıyla yayın hayatına Azam Han döneminde girmiştir. İdari planlar ise hüküm süresinin kısa olmasına bağlı olarak gerçekleşmemiştir.

1.6. Emir Şir Ali Han'ın İkinci Defa Tahta Çıkışı (1868 – 1879)

Emir Şir Ali Han Herat valisi olan oğlu Muhammed Yakup Han'ın muhalifleri bertaraf etmesiyle 1868 yılında Afganistan Devleti'nin başına ikinci kez gelmiştir. Emir Şir Ali Han, iktidardan uzak olduğu sürede babasıyla birlikte Hindistan'da yaşamış ve Hint Devleti'nin idari yönetiminden etkilenecek, bu yönetim şeklini Afganistan üzerinde denemek için birçok faaliyette bulunmuştur.¹⁸⁵

Afganistan'da yenilikçi şahısların başında Seyid Cemaleddin Afgani gelmekteydi. 1838'de konar vilayetinde dünyaya gelen Afgani, 1857'de Emir Dost Muhammed'in yanına gelerek destek vermeye çalışmıştır. Ancak Afganistan şahları ve devlet yönetimi bu dönem de aydın olarak nitelendirilen bu yenilikçi kişilere gereken değeri vermemekteydi.¹⁸⁶ Nihayetinde Emir Dost Muhammed'in ölümünden sonra Cemalleddin Afgani, Şir Ali Han'ın sarayına geçse de bazı devlet adamlarının kışkırtmaları nedeniyle Şir Ali Han tarafından saraya kabul edilmemiştir. Bu durumda Cemalleddin Afgani eğer istenirse ülke dışına bile çıkabileceğini söyleyip hazırladığı ıslahat layihalarını Balahisar sarayında Şir Ali Han'a teslim etmiştir.

Cemaleddin Afgani'nin de hazırlamış olduğu yenilik politikalarını uygulamaya koyan Şir Ali Han, yaklaşık on yıl içerisinde Afganistan'ı siyasi,

¹⁸⁵ Gobar, *a.g.e.*, s. 771.

¹⁸⁶ Feryad Afgan, *a.g.e.*, s. 111.

kültürel, ekonomik ve sosyal alanlarda geliştirmeyi başarmıştır.¹⁸⁷ Şir Ali Han devleti yeniden düzenlemek için yasama, yürütme ve yargı sistemlerini getirerek güçler ayrılığı sistemine geçiş yapmıştır. 1874’de Avrupa tarzında hükümet kabinesi oluşturulmuştur.¹⁸⁸ Posta ve Muhaberat gibi diğer idari kuruluşlar da her şehrin merkezinde kurulmaya başlanmıştır. 12 kişilik bir meclis kurulmuş ve devletin bütün sorunları bu mecliste tartışılmaya başlanmıştır. Demokrasi adına atılan ilk önemli adımlarda biri de Şir Ali Han’ın mecliste hiçbir akrabasına yer vermemesidir.¹⁸⁹

Şir Ali Han eğitim alanında da bazı yeniliklere yer vermiştir. İki ayrı alanda okullar açmıştır. Bunlarda biri askeri, diğeri ise mülkidir. Bu okullar için matbaa kurulmuş ve bu matbaada ilk kez 1875’de Afganistan’ın mecmuası olan Şems-ül-Nehar yayınlanmıştır.

Askeri alanda da çeşitli yenilik girişimleri bulunmaktaydı. Afganistan’da Şir Ali Han’dan önce düzenli bir ordu bulunmamaktaydı. Yapılan yeniliklerle 50 bin kişilik düzenli ve daimi bir ordu kuruldu ve bu ordu devletin önemli merkezleri olan Kabil, Nangerhar, Kandehar, Hirat ve Belh’e yerleştirildi. Ordudaki bütün askerler maaşlı hale getirildi ve maaşları nakit olarak ödenecekti. Ayrıca bu askerler ilk kez üniforma giyeceklerdi ve bunun yanı sıra top, barut ve silah yapımı için çalışmalarda başlatılmıştır.¹⁹⁰

İçişlerinde bunlar yaşanırken dışarıda da saltanatını kabullendirmek için Şir Ali Han, Hindistan İngilizlerine ve Rusya’ya saltanatını bildirmek için haber yollamıştır. İngilizler daha önce kabul etmedikleri Şir Ali Han’ı bu kez bastıramayacaklarını bildikleri için 2 Kasım 1868’de saltanatını kabul etmiş ve tebrik mesajı iletmişlerdir. Bunun yanı sıra 12 bin silah 600 bin rupi hediye göndermişlerdir. 1869’da İngilizler, Şir Ali Han’ı Hindistan’a davet etmişlerdi. Küçük oğlu Şehzade Abdullah ve bir heyetle yola çıkan Şir Ali Han önce Peşaver’de¹⁹¹ şehrin İngiliz valisi Lord Mayo ile müzakereye başlamışlardır.¹⁹² Bu müzakerede İngiltere, Şir Ali Han’a ne amaçladığını sormuşlardı. Şir Ali Han

¹⁸⁷ Müceddedi, *a.g.e.*, s. 136.

¹⁸⁸ Habibi, *a.g.e.*, s. 422.

¹⁸⁹ Feryad Afgan, *a.g.e.*, s. 116.

¹⁹⁰ Riştiya, *a.g.e.*, s. 271; Gobar, *a.g.e.*, s. 776.

¹⁹¹ Müceddedi, *a.g.e.*, s. 139.

¹⁹² İlmî, *a.g.e.*, s. 9.

Rusya'nın Orta Asya'da yayılmasını engellemek için İngiltere'den yardım istemiştir. Diğer istekleri;

- 1855 ve 1857 Afgan-İngiliz Anlaşmaları eşit şartlarda değildi ve yeniden eşit şartlarda anlaşmalar yapılmalı
- Tac ve taht Şir Ali Han'ın ailesine aittir, veliaht olarak şehzade Abdullah, İngiltere tarafından tanınmalı
- İngiltere, Afganistan'a her yıl yardımda bulunmalı
- Afganistan'ın savaşa girdiği dönemlerde, İngiltere silah ve para yardımı yapmalı¹⁹³

Fakat İngiliz hükümeti böyle bir anlaşma yapmayı çıkarlarına ters bulduğu için kabul etmemiştir. Aynı yıl içerisinde İngiltere ve Rusya görüşmeleri başlamış ve Orta Asya toprakları hakkında ikili anlaşma yoluna gidilmiştir. Çünkü Rusya Orta Asya ülkelerini fethederek 1865'de Taşkent'i işgal etmiştir ve fethettiği bölgelerde Türkistan adıyla nizami bir sınır kurmuştur. Liderliğini General Kofman'a vermiştir.¹⁹⁴ Rusya'nın Afganistan topraklarında işgal faaliyetleri olmayacağını söylemesine rağmen İngiltere yine de bazı planlar uygulamaya 1873 yılında başlamıştır. Afganistan üzerine yapılan bu planlar Şir Ali'nin yaptığı bazı hatalarla kolaylaşıyordu. Şir Ali Han'ın Hint Müslümanlarına fazla güvenmesi bu hatalardan biriydi. Bu durum nedeniyle Afganistan'ın iç işlerine kadar sokulan İngiltere devlet adamlarına dahi suikast girişimlerinde bulunmuştu. Dış politikadaki diğer hata ise Avrupalı devletlerin verdiği her sözü yerine getirebileceklerine inanmasıydı. Aksine kendi asker ve devlet adamlarına güvenmemesi de Şir Ali Han'ın hatalarındandı.

Kendinden sonra veliaht olarak küçük oğlu Abdullah'ı tayin etmesi diğer oğulları arasında taht kavgalarına sebep olmuştu. Yakup ve Eyüp Han'ın halk tarafından da destek gören kişilerdi. Fakat bunun göz ardı edilmesiyle Yakup Han Herat'a kaçmış ve Afganistan'da yeniden iç savaş başlamıştı.¹⁹⁵ Sonuçta Yakup Han babası tarafından hapse atılmıştır.

¹⁹³ Feryad Afgan, *a.g.e.*, s. 120.

¹⁹⁴ Riştiya, *a.g.e.*, s. 278.

¹⁹⁵ Gobar, *a.g.e.*, s. 780.

Aynı dönemde İran ve Afganistan arasında Sistan bölgesinde bir problem ortaya çıkmıştır. Sistan bölgesi her zaman Afganistan'a bağlılıklarını bildiriyorlardı. İç savaşlardan yararlanan bu bölge emirleri İran safına geçmeyi tercih etmişlerdir. İran ile Afganistan arasında bir savaş meydana geleceği sırada İngiltere arabuluculuk görevi üstlenmiştir. İngiltere'nin hakemliği İran ve Afganistan tarafından onaylanmıştır. İngiliz heyeti Gold Smith'i bu görev için tayin etmiştir. 1872'de bu heyet Sistan'a girmiştir. Afganistan'dan Sayid Nur Muhammed Şah, İran'dan Sayid Masum Han katılmışlardır. Bu heyet 18 Ağustos 1872'de karar ilan etmiştir. Sistan iki bölüme ayrılmış yarısı İran'ın yarısı Afganistan'ındır. Afganistan temsilcisi bu duruma karşı çıkmıştır. Şir Ali Han, İngilizlerin bu kararına oldukça kızmış ve İngiltere ile arasındaki gerginlik artmıştır. 1873'de İngiliz hükümeti Afganistan ile arasındaki gerginliği azaltmak için Şir Ali Han'ı Hindistan'a davet etmiştir. Ancak Şir Ali devlet adamlarının da fikirlerini alarak bu daveti kabul etmemiş ve hatta İngiltere'nin heyetini de Kabil'e kabul etmemiştir. Şir Ali Hindistan genel başkanı tarafından da davet edilse de veziri Sayid Nur Muhammed Şah'ı Nisan 1873'te Kalküta'ya göndermiştir.¹⁹⁶ Temmuz 1873'te Northboork Hindistan genel valisiyle müzakereler başlamıştır. Bu görüşme de Afganistan elçisi İngiltere'den mali yardım istemiştir. İngiltere dış işlerinde Afganistan'ın hiçbir ülke ile anlaşma yapmaması halinde kendilerine mali destekte bulunabileceklerini söylemiş ve aynı zamanda Afganistan'ın stratejik bölgelerinde İngiliz devlet adamlarının bulunacağını kabul etmelerini istemiştir. Fakat bu isteklere Afganistan'dan olumsuz cevap gelmiş ve herhangi bir anlaşmaya varılmadan müzakere sona ermiştir. İngiltere, Afgan devlet adamına yazdığı mektupta aynı istekleri dile getirirse de Şir Ali Han'dan yeniden olumsuz cevabı almıştır.¹⁹⁷

1874 yılında İngiltere'deki seçimleri Muhafazakâr Parti'nin kazanması, bu ülkenin sömürge siyasetini de değiştirmiş, Afganistan üzerindeki baskı daha da artmıştır.¹⁹⁸ Aynı dönem içerisinde Rusya'nın da Orta Asya üzerinde politikaları başlayınca İngilizler Afganistan için ileri politika geliştirmişlerdir.

1875 yılında Britanya Devleti Lord Northbrook'u bir mektup yollayarak Şir Ali Han'a baskı yaparak birçok Afgan şehrine konsoloslar görevlendirmeyi kabul

¹⁹⁶ Farheng, *a.g.e.*, s. 352.

¹⁹⁷ Gobar, *a.g.e.*, s. 782.

¹⁹⁸ Farheng, *a.g.e.*, s. 350.

ettirmesi gerektiğini de eklemiştir. Lord Northbrook verdiği cevapta Şir Ali Han'a baskı yapmanın olumsuz tepkiye sebep olacağından bunun gerekli olduğunu düşünmediğini aktarmıştır. Bunun nedeninin Afganistan'ın Rusya'ya daha yakın politika izleme olasılığı olduğunu vurgulamıştır. İngiltere'den gelen bu isteği gerçekleştiremeyeceğini anlayan Lord Northbrook istifa etmiş yerine Lord Lytton geçmiştir.¹⁹⁹

Lord Lytton Hindistan'a gelir gelmez Afganistan ile Hindistan arasındaki bir bölge olan Kuetta'yı işgal etmiş ve askeri merkez konumuna getirmiştir. Şir Ali Han'a yazdığı mektupta Kabil'e müzakere için gelmek niyetinde olduğunu bildirmişti. Fakat Şir Ali Han İngiltere'ye güvenmediği için İngiliz heyetinin yabancı ırktan oldukları için halk tarafından hoş karşılanmayacaklarını ve eğer şayet gelirlerse halka yapmak istedikleri için müdahale etmeyeceğini belirtmiştir.²⁰⁰ İngilizler bu cevabın üzerine eğer heyetimizi kabul etmiyorsanız dostluğumuzu da kabul etmiyorsanız cevabını vermişlerdir. Şir Ali Han bu gerginliği ortadan kaldırmak için Ata Muhammed'i Hindistan'a göndermiş ve Ata Muhammed, Lord Lytton'u Şir Ali Han'ın hoşnutsuzluğunun sebeplerini şöyle açıklamıştır.

- İngiltere'nin, Afganistan içişlerine müdahalesi
- İngiltere'nin Sistan hâkimiyetinin yarısını İran'a vermesi
- Kuetta'nın işgali

Ata Muhammed, Şir Ali'nin isteklerini ise şöyle sıralıyor; İngiltere içişlerine karışmamalı ve eski anlaşmalara sadık kalınmalıdır. Ayrıca Kabil'e gönderilecek elçinin İngiliz değil Müslüman olmasını talep ediyordu. Fakat Lytton, Afganistan'ın Belh, Herat, Kandehar, Kabil şehirlerini kontrol altına almak ve Rusya'nın gelişini engellemek maksadıyla askeri üs kurmak istemekteydi.²⁰¹

Şir Ali Han, İngiltere'nin gerçek maksadının Afganistan'ın işgali olduğunu anlamıştı ve 1877'de sadrazamını müzakere için Peşaver'e göndermişti. Sadrazam burada İngiliz heyeti ile 30 Ocak'ta müzakereye başlamıştır. İngiltere, Afganistan'a askerlerini, elçi ve konsoloslarını göndermesinin altındaki sebebin oradaki atmosferi

¹⁹⁹ Feryad Afgan, *a.g.e.*, s. 125.

²⁰⁰ Riştiya, *a.g.e.*, s. 298.

²⁰¹ Gobar, *a.g.e.*, s. 784.

görmek olduğunu savunuyordu. Fakat sadrazam bunu kabul etmemiştir. Üç ay boyunca süren müzakereler sonucunda sadrazam İngilizlere isteklerini Müslüman elçi ve konsoloslarla da gerçekleştirebilecekleri ve Afganistan'a yabancı soydan kimsenin elçi olarak kabul edilmeyeceğini belirtmiş ve Macnaghten olayını hatırlatmıştır.²⁰² Müzakereler devam ederken sadrazam vefat edince, Şir Ali Han Habibullah Han'ı Peşaver'e göndermiştir. Ancak henüz Habibullah Han Peşaver'e varmadan Lord Lytton, müzakerelerin bittiğini ilan etmiştir. Bu olay iki ülke arasındaki siyasi ilişkileri daha da yıpratmıştır.

²⁰² Habibi, *a.g.e.*, s. 424.

İKİNCİ BÖLÜM

II. AFGAN-İNGİLİZ SAVAŞI VE SONRASINDA AFGANİSTAN'DAKİ GELİŞMELER VE II. ABDÜLHAMİD'İN TARAFSIZLIK SİYASETİ

2.1. 93 Harbinde İttifak Arayışı Kapsamında Ahmed Hulusi'nin Afganistan Seyahati

Hilafet merkezi ve kutsal İslam topraklarının sahibi olan Osmanlı İmparatorluğu ile diğer İslam ülkelerinin birbirlerine karşı yakınlık hissetmelerini doğal karşılamak gerekmektedir. Fakat siyaset, uluslararası Konjonktür ve iktidar erkleri bu yaklaşmayı olumsuz etkileyebilmektedirler. Halklarının birbirine duyduğu muhabbete rağmen Osmanlı-Afgan Devletleri de arzulanan ikili diplomatik ilişkileri gerçekleştirememişlerdir. Panislamizm politikası ile özdeşleşen II. Abdülhamid dönemi, hem Afganistan'da yaşanan gelişmeler hem de bu gelişmeler karşısında Osmanlı siyasetini incelemek açısından oldukça önemlidir.

İkili ülke ilişkilerinin siyaseten yeterince geliştirilememesinde hiç şüphesiz İngilizlerin, Afgan topraklarını emperyalist emellerinin bir hedefi haline getirmesi en önemli sorundu. Babıâli, 1839'da başlayan I. Afgan-İngiliz Savaşı'ndan itibaren Afganistan'da yaşanan gelişmeleri yakından takip etmekle birlikte ikili ilişkilerin geliştirilmesine ya da uluslar arası aranda ittifaka dönük adımlar atılamamıştır. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durum da göz önüne alınmalıdır. I. Afgan-İngiliz Savaşı başladığı sırada Osmanlı İmparatorluğu Mısır sorunu ile uğraşmakta ve İngiltere kendi çıkarları açısından en önemli müttefiki konumundaydı.

Bununla birlikte Afgan Hanları açısından Osmanlı halifesinin büyük bir önemi olduğu anlaşılmaktadır. 1848 yılında Kabil hâkimi Dost Muhammed Han ve Herat'da hâkim olan Yar Muhammed Han, Azim Han isimde bir asilzade başkanlığında bir elçilik heyetini İstanbul'a gönderdiler. Elçilik heyetinin Sultan Abdülmecid'e sundukları farsça name de halifeye sadakat ve Osmanlı'nın bekası için sürekli dua edildiğinden bahsedildikten sonra Kupar isimde birinin çıkardığı isyandan ve isyan sebebiyle Müslüman halkın zor durumundan bahsedilmektedir. Ayrıca Peşaver ve Keşmir'de bulunan İngilizlerin, bu bölgeden çıkartıldığı

anlatılmaktadır. Afganistan'ın hem İngiliz işgalinden hem de Kupar adlı isyancıdan kurtulması için halifenin Cihat ilan etmesi istenmektedir. Cihat ilan eden fermanın ellerine ulaşmasıyla birlikte Türkistan, Afganistan ve Hindistan'dan bir milyon Müslüman askerden oluşan bir ordu kurulabileceği iddiasındadır. Ayrıca Azim Han ile birlikte Mustafa Necib Paşa'nın elçi olarak Afganistan'a gönderilmesini istemektedirler²⁰³. Afgan elçilik heyetine gereken özen gösterilmekle birlikte herhangi bir siyasi sonuç ortaya çıkmadı.

Azim Han'ın elçilik Misyonundaki başarısızlığın gösterdiği gibi, Babıâli I. İngiliz-Afgan Savaşı ve sonrasında Afganistan sorununu yakından takip etmekle birlikte hiçbir şekilde müdahil olmamıştır. Bununla birlikte Afgan hacıların sorunları ve ayrı bir tez konusu olacak iç savaştan kaçarak topraklarına sığınan mültecilerle Osmanlı İmparatorluğu yakından ilgilenecek Afgan halkına duyduğu muhabbeti göstermiştir. Bu tespitin II. Abdülhamid döneminde de doğru olduğunu söyleyebiliriz. Ama onun döneminde Afganistan'da önce yeni bir Afgan-İngiliz savaşı ve ardından bölgede Rusların varlık gösterme çabaları, Afgan hanları arasındaki taht kavgaları karşısında Panislamizm ile özdeşleşmiş II. Abdülhamid'in izlediği siyaset daha bir merak konusu olmaktadır. Öncelikle arşiv belgeleri bize göstermektedir ki Afganistan'daki siyasi gelişmeler çok daha yakından takip edilmekteydi. İkinci olarak henüz tahta yeni çıktığı sırada Ahmed Hulusi Efendi başkanlığında Afganistan'a gönderilen heyet, II. Abdülhamid'in Afgan siyasetini belirleyen unsurlardan biri olmuştur.

31 Ağustos 1876'da tahta çıkan genç Osmanlı Sultanı, Rusya ile savaşa başladığı zaman Orta Asya, Kafkasya ve Afganistan gibi bölgelerde Müslüman birliğini Rusya'ya karşı sağlayabilmek için Panislamizm politikasını uygulamaya başlamıştır. Bu politika, ilk olarak Afganistan Emiri Şi Ali Han'ın Rusya'ya karşı savaşı için uygulanmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla 1877 yılında Afganistan'a bir heyet gönderme kararı alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde diplomatik açıdan bu tarz heyetler sürekli gönderilse de Afganistan'a gönderilen heyet Panislamizm politikasının işlerliğini göstermesi açısından diğerlerinden farklıydı. Çünkü Afganistan'a giden heyetin Hindistan'daki etkileri ve konuyla İngiltere'nin ilgilenişi Panislamizm politikasının önemini ortaya koymaktadır. Böyle bir heyetin

²⁰³ Balata,a.g.m., s. 95-96

Afganistan'a gönderilmesi hem İngiliz heyeti Layard'ın hem de Bab-ı Ali'nin düşüncesiyle gerçekleşmiştir.

Sultan II. Abdülhamid'in İngilizlere danışmasının sebebi 1876'da İngilizlerin Hindistan-Afganistan sınırındaki Kuetta'yı işgal etmiş olmasıdır. Bu işgal nedeniyle İngiliz-Afgan ilişkileri kötü durumdaydı. Dahası Afgan şahının Hint Müslümanlarını Cihat için örgütlediği yönünde raporlar bulunmaktadır. Afgan Emiri'nin İngiltere'ye karşı Rusları desteklediğini düşünen Hindistan genel valisi Lytton, Abdülhamid'in hilafetini kullanarak İngiltere lehine bu gücü kullanmak istemiştir. Bu nedenle Bab-ı Ali'ye Rusya'nın Afganistan'daki faaliyetleri ve amaçları hakkında İstanbul elçisi Layard tarafından bir rapor verilmişti. Raporda Afganistan'ın Rusların tarafında olduğundan ve Afgan-Rus ittifakının hilafet gücüyle ortadan kaldırılabileceğinden söz edilmiş ve ayrıca bir heyetin göndermesinin mantıklı olacağı da vurgulanmıştır.

Osmanlı tarafından gönderilecek böyle bir heyetin Afgan Emiri tarafından ciddiye alınamayacağı düşüncesiyle Lytton, Sultan II. Abdülhamid'den başarılı ve yetenekli bir elçisini göndermesi yönünde bir istekte bulunmuştu. Heyetin Afganistan'a gitmesi için Hindistan'dan güven altında geçebileceğini de garanti ediyordu.²⁰⁴

İngiltere'de bu planın gerçekleşmesinde kararsız ve şüpheli davrananlar bulunmaktaydı. Çünkü Hindistan Müslümanlarının hilafetin etkisi altında kalacağından korkuyordu. Lytton, Londra'ya böyle bir projenin İngilizlerin yararı için önemli olduğu sebebiyle, bunun reddedilmesiyle doğacak tehlikelerden sorumluluk kabul etmeyeceğini belirtiyordu.

Bu ikazların İngiltere'yi ne kadar etkiliği hakkında net bilgiler bulunmamaktadır. Fakat nihayetinde İngilizler projeye onay vermişlerdir. Bununla birlikte, Lord Lytton Osmanlı heyetinin İngiliz hükümetiyle irtibatının olmaması konusunda uyarılmıştı. İngiltere, Osmanlı heyetinin alelade bir şekilde ağırlanmasını ve bilhassa Hindistan'da Müslümanlardan uzak olan bölgelerde tutulmasını istiyordu. Esasen Müslüman halkın hilafete bağlılık sebebiyle ayaklanmalarından çekiniyordu.²⁰⁵

²⁰⁴ Azmi Özcan, *Pan-İslamizm*, Ankara 1997, s. 115.

²⁰⁵ Özcan, *a.g.e.*, s. 116.

Osmanlı Devleti, ulemadan Ahmet Hulusi Efendi'yi Afganistan'a gönderilecek heyetin başkanı olarak görevlendirdi. Layard'la verilen son karar ile, Ahmet Hulusi Efendi, Afgan amirine Rusya'nın Müslüman düşmanı olduğunu anlatacak ve Rusya'ya karşı İngiltere'ye destek vermesi gerektiğini dile getirecekti.²⁰⁶ Bunun yanı sıra, İngilizlerin Osmanlı Devleti ile dostluğunu da ayrıca vurgulayacaktı. Heyette bulunan Suvat Ahundu ve Abdülgaffar Han, Afganistan'ın diğer liderleri ile görüşecek ve Müslümanların Ruslara karşı daha dikkatli ve tedbirli davranmalarını söylemekti. Osmanlı heyetinin herhangi bir hatası olmaması için Layard ve Lytton bu ziyaretin her konusunu rapor alacaktı. Ayrıca Hintli ve İngiltere'nin güvendiği bir kişi de heyete eşlik edecekti.

Osmanlı heyeti ile Layard ve Lytton'un fazlaca ilgilenmeleri her ikisinin de Rusya'nın emelleri ve Panislamizm ile ilgili benzer endişelere sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Her ne kadar bu heyetin İngiltere açısından faydalı olabileceği düşünülse de, yine de hilafetin Hint Müslümanları tarafından etkiyeceği endişesi taşınıyordu. Bu durumda, Lytton, tıpkı İngiliz dışışleri gibi düşünüyordu. Dolayısıyla hilafeti kontrol altında tutarak bazı girişimlerde bulunacaktı. Olabildiğince hilafetin Müslümanları heyecanlandırmamasını sağlayacak ve basında Osmanlı heyetiyle ilgili haber yapılmamasını sağlayacaktı.²⁰⁷

Osmanlı heyetinin Hindistan'a geldiği ilk gün Müslümanlarının halifeye karşı olan sevgi ve saygılarının açık bir belirtisi olmak üzere 40.000'den fazla kişi bölgeye toplanmıştır. Ertesi günü kalabalığın daha da artacağı ve İngiltere açısından zararlı olabileceği düşüncesi ile şehbender'e gitme kararı verilmiştir. Ahmed Hulusi Efendi'nin bundan sonrası ile ilgili olarak söylediklerine bakılırsa, buna rağmen durumu öğrenen halk şehbenderliğe gelmeye başlamıştır. Burada görüşülebilen çok az kişinin hoş sözlerle onurlandırıldığı, kalabalığın artması üzerine şehbender haneye giriş polisler tarafından yasaklandığı halde halk gece yarısına kadar şehbenderliğin etrafında kandillerle dolaşarak halife hazretleri için dualar okudular ve nümayışte bulundular. Ertesi günü Cuma namazı için gidilen camide altmış binden fazla kişinin toplanmış olduğu görülünce, İngilizler, heyetin mutlaka o gün Bombay'dan ayrılmasını istedi. Böylece heyet akşamüstü hazırlanan bir trenle heyet yola çıktı.

²⁰⁶ Mehmet Saray, *Dünden Bugüne Afganistan*, İstanbul 1981, s. 91.

²⁰⁷ Özcan, *a.g.e.*, s. 108.

Daha sonra Ahmet Hulusi Efendi Sultan II. Abdülhamid'e kendilerine yapılan muameleleri şikâyet etmiş ve Müslümanların ilgisinden İngilizlerin ne denli rahatsız olduklarını bildirmiştir. Ancak, Sultan II. Abdülhamid'in yapabileceği hiçbir şey yoktu ve Hindistan hükümet görevlilerinin uyanıklığı heyet Hindistan'da bulunduğu sürece devam etti.

Osmanlı heyeti, Osmanlı Devleti'nin Bombay şebkenderi ve bazı İngiliz görevlilerle birlikte Afganistan'a gitmek için sınırdaki Peşaver şehrine hareket edildi.²⁰⁸ Peşaver'de heyet görev devri yaptı ve heyet üyelerinden Ahmed Hamdi Efendi plan gereği Suvat Ahundu ve diğer Müslüman emirlerle görüşmek üzere ayrılırken, Ahmed Hulusi Efendi de öteki üyelerle birlikte Kabil'e doğru yola çıktı ve 1877 Eylül ayın ortalarında Kabil'e vardılar.²⁰⁹

Sultan Abdülhamid'in elçisi olan Ahmed Hulusi, Emir Şir Ali tarafından karşılandı. Ahmed Hulusi, ziyaretinin sebebini Şir Ali'ye şu şekilde açıkladı;²¹⁰

“Din-i mübini ve İslam'ın en büyük düşmanı bulunan Rusyalıların Orta Asya'da şimdiye kadar yapmış oldukları istila hareketleri ve Türkistan taraflarında ehl-i imana karşı gösterdikleri gaddarca davranışların esas gayesi oralarda bulunan İslam hükümetlerinin tamamını mahvetmektir. Rusyalının birkaç İslam hükümetini mahvetmekten sonra işi Afganistan'a kadar ilerletmiş olduğundan padişahımız efendimizin Halife olmak sıfatıyla bütün Müslümanların sığınağı ve başı olarak en son emelinin Asya'daki Müslüman kütelleri arasında bir yardımlaşma ve birlik kurma olduğu ve benim vazifemin de esasen bu hayırlı işi yürütmek olduğu bildirildi. Afganistan'ın coğrafi mevkii itibariyle tabii rakibi İran devleti olmakla beraber Türkistan'daki İslam kavimlerini istila pençesine alarak ilerleyen Rusya'dan daha çok sakınmak ve perişan olan hükümetlerin esef verici hallerinden ders almak icab edeceği ve buna göre İslamlar arsında bağlantı ve birlik kurmakla birlikte Afganistan'ın Osmanlı devletinin dost ve müttefiki bulunan İngiltere devleti ile eskiden olduğu gibi dostça münasebetlerde bulunmasının ilk tedbirlerden olacağı ve Rusya'nın Osmanlı devleti ile halen harbde bulunduğu şu sırada bu taraflarda

²⁰⁸ B O A, İ. HR., 276/ 16873 ; B O A, Y. PRK. A., 2/20/ 3

²⁰⁹ Özcan, a.g.e., s. 109.

B O A, İ. DH., 762/ 62137/ ; Saray, a.g.e., s. 107. ; B O A, İ. HR. 276/ 16873
Saray, a.g.e., s. 108.

kuvveti az olduğundan bunu fırsat bilerek hemen Buhara ve Hive'nin kurtarılması yollarına gidilmesinin münasib düşeceği ve buna Buhara halkı ile Türkmen kabilelerinin de yardımda bulunacağı imkân dâhilindedir... "

Şir Ali Han'ın, Efendi, verdiği cevabı Ahmed Hulusi şöyle anlatır: “ *Küçük bir hükümdar olmasına rağmen İslam'ın halifesi tarafından kendisine böyle halis bir niyetle sefir gönderilmesinden dolayı son derecede müteşekkir olduğunu bildiren Emir, Afganistan ahalisinin hemen hepsinin Sünni Müslüman bulunduğu cihetle Osmanlı devletinin duacısı olduğunu ve kendi hükümetinin dahi Devlet-i Aliye'nin bir parça müstemlekesi olduğunu söyledikten sonra, Rusyalıların gaddarca düşünceleri malum ve tasdik edilmiş olmakla beraber, İngiltere devletinin hileleri dahi sayılamayacak kadar çok olduğunu ve kendilerine daima suret-i haktan görünüp bizi mahvetmek derecesine kadar gittiği ve hatta eski dostluğun semeresi olarak bu defa Kandehar hududuna on saat mesafede bulunan Afganistan'a bağlı Kuvetta'ya asker sevk edip niyetinin Kabil'i almak olduğu ve Rusya'nın dahi asıl gözünün Hindistan'da olduğunu ve yolu üzerinde bulunan Hokand ve Buhara Emirliklerini de bu sebepten zapt ve istila etmiş bulunduğu ve Buhara'nın başına gelen felaketi önceden keşfedip bunun giderilmesi çaresine bakılması için Buhara Emirine dostane ihtarda bulunarak arada bir birlik tesisi için çok gayret göstermiş ise de maalesef bir fayda vermediğini, kendisinin nihayet 4-5 seneden beri uykuyu dahi terk ederek gece gündüz asker toplamakla meşgul bulunduğunu ve İran'ın dahi kendisine karşı olması cihetiyle Afganistan'ın şimdi üç kuvvetli düşman arasında kaldığını ve fakat bunlardan en ziyade zararlı olanın İngiltere olduğunu, bu sırada Rusya ile savaşa girmenin güçlüğünü detaylı anlattı.²¹¹*

Ayrıca hangi ülke olursa olsun eğer Afganistan'a bir saldırı olursa son gücüne kadar ülkesini savunacağını da belirtmiştir. Ne Rusya ne de İngiltere ile dost olmadığını, ittifak kurmadığını açıklamış ve İngiltere'nin tek amacının Afganistan'ı kendisine bağlamak olduğunu dile getirmiştir. Rusya'nın amacının aynı olduğunun farkında olduğunu, Afganistan'ın küçük bir devlet olarak varlığını bağımsız bir şekilde sürdüreceğinin de altını çizmiştir. Bu sebeple iki büyük güç arasında kaldığını ve bundan hoşnut olmadığını söylemiştir.

²¹¹ Saray, a.g.e., s. 108.

İngiltere ile aralarında eski dostluğun yenilemesi için İstanbul'a bir sefir göndermesi, Babıâli'nin aracılığı ile iyi bir sonuca varılacağı ümidinde olduğunu söyleyen Ahmet Hulusi'ye cevaben: *Bir sefir gönderdiğimiz takdirde İngiltere bundan istifade ederek karşılık vermeden işi sürüncemede bırakacaktır. Bunun için sefir gönderme taraftarı değiliz. Fakat Osmanlı Devleti'nin şu lütfüne teşekkür etmek üzere bir hususi sefir göndeririz. Osmanlı Devleti arzu ederse burada devamlı bir elçi bulundurabilir. Ben şahsen Osmanlı Devleti'ne hizmet etmeye hazırım. Çünkü O, İslam'ın ve İslam hükümetlerinin koruyucusudur. Osmanlı devleti müttefiki bulunduğu İngiltere'ye bizim mülkümüzden ihraç buyurursa o zaman İngilterelerle aramızda bir mesele kalmaz*²¹²”

Sonuç olarak ne Osmanlı Devleti'nin beklentileri ne de İngiltere'nin umut ettikleri bu ziyaretle gerçekleşmemiş ve Osmanlı heyeti hiçbir başarı sağlayamadan Kabil'den ayrılmışlardır.

O dönemlerde başarısızlıkların birçok sebebi vardı. Emir'in de dediği gibi Afganistan düşman komşularla çevriliydi ve Osmanlı Devleti Afganistan'a deniz yoluyla yardım gönderemezdi. Zira Osmanlı Devleti'nin de durumu parlak değildi ve Rusya ile mücadeleleri devam etmekteydi. Olası bir İngiliz yaklaşması Afganistan'ın Rusya'ya karşı açacağı savaş demekti ki Afganistan'ın mevcut durumu Rusya'ya savaş açacak boyutta değildi. Ayrıca Afganistan'ın İngiltere'ye karşı güveni yoktu²¹³.

Heyetin İstanbul'a dönüşüyle Afgan-İngiliz gerginliği daha da artmış ve II. Abdülhamid yeni bir heyet göndererek bu gerginliği azaltmaya ve Şir Ali Han'a İngiliz dostluğu önermeye çalışacağını ve yardım etmek istediğini belirtse de Lytton ve meclis üyeleri bu fikre daha tedbirli yaklaşmayı tercih etmişlerdi. Çünkü eğer İngiltere çıkarları gereği Abdülhamid'i Müslümanların halifesi kabul ederse, çıkarlarına ters düştüğü bir anda halifeliğini kabul etmediğinde bu fikir dünya kamuoyunda değer görmeyecekti. Eğer II. Abdülhamid Müslümanların lideri olursa o zaman aksi bir çatışma da bunu İngiltere'ye karşı kullanabilirdi²¹⁴.

II. Abdülhamid'in yeni bir heyet gönderme teklifi Londra tarafından reddedilince, Abdülhamid bu kez de mektup yollama teklifi sunmuştur. İngiltere bu teklifi de göz ardı edince Abdülhamid teklifini yinelemiş ve yazdığı mektubun

²¹² B.O.A, *İ. DH.*, 762/ 62137 ; Saray, *a.g.e.*, s. 109.

²¹³ Özcan, *a.g.e.*, s. 110.

²¹⁴ Özcan, *a.g.e.*, s. 113.

kopyasını Layard'a sunmuştur. İngiltere bunu da pek itibar etmeyecekti. Bir sene sonra II. Abdülhamid bir kez daha aynı teklifi yapacak fakat İngilizler yine kabul etmeyecektir²¹⁵.

Sultan II. Abdülhamid arabulucu olarak yardım etmek ve iyi niyetini göstermek için bu eylemlerde bulunmuştur. Bu arabuluculuk Abdülhamid'in Rusya'ya karşı, İngiltere'nin desteğine gerçekten ihtiyacı olduğunun göstergesidir. Öte yandan, hilafetin gücünü kullanmaya çalışması, İngilizleri gerçekten Asya Müslümanları üzerinde manevi bir otoritesi olduğuna inandırmaya çalıştığını gösterir.²¹⁶

Eğer gerçekten böylesine erken zamanda Asya Müslümanları üzerinde ciddi bir otoritesi ve nüfuzu olduğuna inanmış ise bu daha çok etrafındaki bir kaç heyecanlı şahsın ve özellikle gazetelerde yer alan haber ve yorumların etkisidir. Dönemin basınına bakıldığında yapılan haberlerin de ne kadar heyecan verici nitelikte olduğu, Osmanlılar için Asya Müslümanlarının mallarını feda edecekleri yazılmıştır. Gayet abartılı bu haberler II. Abdülhamid'i doğal olarak etkilemiştir. Ancak Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, çok gündeme getirilen manevi otorite ve nüfuz, Afganistan örneğinde de olduğu gibi başarı getirmemiştir. Bu tecrübeden dolayı Sultan II. Abdülhamid kesinlikle faydalanmış ve bu yüzden saltanatının geri kalanında üzerinde en çok uğraştığı konulardan biri İslam dünyası üzerindeki etki ve otoritesini arttırmaya çalışmak olmuştur²¹⁷.

²¹⁵ Özcan, *a.g.e.*, s. 114.

²¹⁶ Özcan, *a.g.e.*, s. 114.

²¹⁷ Özcan, *a.g.e.*, s. 114-115.

2.2. İkinci Afgan-İngiliz Savaşı (1878-1880)

2.2.1. İkinci Afgan-İngiliz Savaşı'na Giden Süreç

İngiltere ve Afganistan arasında 1877 yılı oldukça gergin geçmişti. Fakat İngiltere Afganistan Devleti üzerindeki emellerini çeşitli planlar yaparak gerçekleştirmek için sürekli uğraşmaktaydı. Bu planlardan biri de Osmanlı Devleti'nin Heyeti'ni Kabil'e gelmesini sağlamaktı. Böylece gelen Osmanlı heyeti Rusya'ya yakın politika izleyen Afgan Devleti'ni İngiltere'ye yakın politika izlemesi için ikna edecekti. Zira Osmanlı Devleti 1877 yılında Rusya ile bir savaşa girmişti ve yenilgi almıştı. Sonuçta II. Abdülhamid Ayestefanos Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştı.²¹⁸ Ancak İngiltere, Avusturya ve Almanya'nın Rusya lehine bozulan Avrupa dengesine müdahale etme ihtiyaçları sonucunda, Berlin antlaşması kabul edilirken, Ayestefanos antlaşması uygulama fırsatı bulamadan rafa kaldırıldı. Berlin Antlaşması, Rusların Balkanlardan uzak durması üzerine kurgulanmıştı. Ruslar, askeri olarak kazandıklarını, diplomasi masasında kaybettikleri için oldukça kızgındılar ve İngiltere ile olası bir savaş ihtimalinden söz ediliyordu. Aslında Rusya, bu olasılığı daha önceden hesaplamıştı. Ruslar, İngiltere ile bir savaş çıkması halinde kendileri açısından en uygun savaş alanının Orta Asya olduğunu düşünüyordular. Afganistan üzerinden Hindistan'a yapılacak bir harekât İngilizleri zor durumda bırakabilirdi. Bu sebeple, Afganistan'a bir heyet gönderilerek, böyle bir harekâtın maksadının Afganistan olmadığı, tersine Afgan topraklarını İngiltere'den korumak olduğu Afgan Şahı Şir Ali Han'a anlatılmalıydı.²¹⁹

Rusya, yukarıda zikredilen amacını icra etmek için 22 Temmuz 1878'de Rus hayatı Afganistan'a gelmiş ve müzakereler başlamıştır. Bu müzakere gerçekleşip anlaşma maddeleri dahi belirlenmişken Moskova'dan gelen İngiltere-Rusya işbirliği haberi ile anlaşma imzalanmadan 11 Ağustos 1878 yılında yeniden Taşkent'e geri dönmüştür. Bu anlaşmanın maddeleri henüz kimse tarafından bilinmese de İngiltere bu anlaşmayı bahane ederek Afganistan'ı işgal kararı almıştır. Bahane olarak sunduğu bu anlaşma maddeleri ise şunlardır:

- Rus ordusu Afganistan'dan geçerek Hindistan'a müdahale edecek

²¹⁸ Feryad Afgan, *a.g.e.*, s. 127.

²¹⁹ Feryad Afgan, *a.g.e.*, s. 128.

- Rusya Devleti, Afganistan’da demiryolu ve telgraf hatları oluşturacak ve işletmesini elinde tutacak
 - Afganistan Devleti Rusya’ya Hindistan emellerinde yardım edecek
- Bunların karşılığında ise;
- Afganistan, Keşmir, Pencap, Sind, Bellucistan ve Peşaver’e yeniden kendi topraklarına katacak

Ancak Rusya ile yapılan müzakerede alınan gerçek kararlar şunlardı;

- Rusya, Şir Ali Han’ın veliahdı Abdullah Can’ı kabul edecek
- İki ülke arasında ticaret sağlanacak
- Afgan öğrencileri Rusya’da eğitim alacak
- Şayet Afganistan’a dışarıdan bir saldırı olursa Rusya yardım edecek
- Rusya’nın bilgisi dışında yabancı bir ülkeyle siyasi ilişki kurulmayacaktı.²²⁰

İngiltere her zaman Rusya’nın tehlikesinin farkındaydı fakat bu anlaşma bahane edilerek Afganistan’a ilerleme politikasını legal hale getirmeyi amaçlamıştı.

Rusya’nın Kabil’e heyet göndermesiyle birlikte endişelenen İngiltere, Hindistan’daki genel valisine haber yollayarak İngiliz heyetinin de Kabil’e hareket etmesini ve Afganistan’ın stratejik bölgelerine asker yerleştirmesini kabul ettirmesini emretmiştir. Lord Lytton bu amaçla Kabil’e Emir Şir Ali Han’a bir mektup yollayarak General Chamberlain’in önderliğinde bir heyeti Kabil’e gönderdiğinin haberini vermiştir. 27 Ağustos 1878’de mektup Kabil’e ulaştığında Şir Ali Han’ın veliaht tayin ettiği oğlu Abdullah Can vefat ettiğinden dolayı mektuba cevap verememiştir. İngiliz heyeti Afganistan sınırına ulaştığında Afgan askerler tarafından geri çevrilmişlerdi.²²¹ Dolayısıyla İngiliz heyeti Peşaver’e geri dönmek zorunda kaldı.

²²⁰ Gobar, *a.g.e.*, s. 788.

²²¹ Farheng, *a.g.e.*, s. 356.

Osmanlı Devleti ise gelişmeleri Avrupa'daki elçilikleri vasıtasıyla yakından takip etmektedir. Paris sefaretinin gönderdiği yazıda, Şir Ali Han'ın Kabil'de bir Rus heyetini kabulden imtina etmesini İngiltere'ye ağır hakaret olduğu görüşünün İngiliz kamuoyuna hâkim olduğunu bildirmektedir. Afgan hanının bu hareketi cezasız bırakılırsa İngiltere'nin Hindistan'daki nüfuzu ve itibarı zarar göreceği, üstelik Afganistan'ın Rusya'nın elinde İngilizlere karşı kullanılacak bir tehdit unsuru olmasına izin verilemeyeceği için savaşın kaçınılmaz olduğu ifade edilmektedir. Bu sebeple harp hazırlıklarına başlandığı ve Afganistan'a karşı bir İngiliz harekâtının kış mevsiminden önce başlaması öngörülmektedir. Buna karşın İngiliz hükümetinin son bir defa sulh yoluyla meseleyi halletme teşebbüsünde bulunacağı ifade edilmektedir²²².

Şir Ali Han'ın, İngiltere'den gelen mektuba cevap vermemesini fırsat bilen Hindistan genel valisi Londra'ya haber vererek Afganistan'ı işgal etmenin tam zamanı olduğunu bildirmişken, Londra'dan gelen cevap daha sabırlı olunması gerektiği idi.

2.2.2. İkinci Afgan-İngiliz Savaşı'nın Başlaması

Lord Lytton, Afgan devlet başkanına bir Ültimatom vererek, sınırdan çevirdiği heyetten özür dilemesini ve ayrıca stratejik bölgelerine subaylarını yerleştirmelerine izin vermelerini duyurmuştur. 31 Ekim'de gönderilen Ültimatom on gün sonra Afganistan'a ulaşmış ve on gün içerisinde gerekli cevabın verilmesi istenmiştir.²²³ Emir Şir Ali Han, 19 Kasım'da Ültimatomun cevabını İngiltere'nin Müslüman elçisi Muhammed Osman ile göndermiştir. Ancak henüz Muhammed Osman yoldayken İngiliz üç cepheden Afganistan'a ilerlemeye başlamışlardı. Bu üç cephe'de

- General Same Brown, Heyber tarafından 15.000 asker ile
- General Roberts, Kırım tarafından 6500 asker ile
- General Donald Stuvart, Kandehar tarafından 12.000 asker ile

²²² BOA., *Y.A.HUS.*, 159/101, 2 Ca 1295 (4 Mayıs 1878).

²²³ Feryad Afgan, *a.g.e.*, s. 130.

Esasen İngiltere, Afganistan topraklarında önceden beri casuslar aracılığıyla Afganistan hakkında bilgi almaktaydı. Sonuç olarak Afganistan'ın bu bölgelerini herhangi bir savunmayla karşılaşmadan kolayca işgal etmişlerdi.²²⁴

Şir Ali Han, bu işgaller sırasında ve stratejik açılarından önemli olan bu Afgan şehirlerini korumak adına kurmuş olduğu düzenli ordusunu kullanmak ve halkına güvenmek yerine tam aksi bir tutum sergileyerek, Nangehar, Kandehar ve Paktiya şehirlerinin valililerine geri çekilme emri vermiş ve kendisinden haber beklemelerini söylemiştir. 13 Aralık'ta ise Şir Ali Han Kabil'i tamamen terk ederek Türkistan'a (Afganistan'ın kuzeyi) gitmiştir. Hapse attırdığı oğlu Yakup Han'ı hapisten çıkararak kendi yerine vali olarak atamıştır.

Türkistan'a, Taşkent'e, Mezar-ı Şerif'e gitmesindeki amaç ise daha önceden anlaşmış olduğu Rusya'dan yardım almak ve İngiltere'yi Afgan topraklarından çıkarmaktı. Fakat politikasının ne kadar hatalı olduğunun farkında değildi. Zira Rusya daha önceden yapmış olduğu anlaşmaya uymamış ve Şir Ali Han'a yardım etmeyi kabul etmemişti. Şir Ali Han'ın bu politikası başarıya ulaşmadığı için psikolojik bunalıma girmişti. Niyabetinde hasta olarak 1879 yılında 58 yaşında iken Mezar-ı Şerif'te vefat etmiştir.²²⁵

Şir Ali Han 1868-1879 yılları arasında Afgan Şah'ı olarak ikinci kez başa gelmişti. Bu on yıl içerisinde Afganistan'ı ekonomik, siyasi, kültürel, askeri ve sosyal alanlarda ileri seviyeye taşımayı başarmıştı. Babası ve dedesinin yolunu takip etmeyen Şir Ali Han çok eşliliğe karşıydı. Kardeş kavgasının yolunu kapatan bu tutumuna rağmen küçük ailesini düzene koymakta başarılı olamamıştı. Çünkü büyük ve yetenekli oğulları varken küçük oğlunu veliaht tayin etmişti. Bu da yeniden taht kavgalarına ve iç çatışmalara sebebiyet vermişti. Yaptığı hataların en büyüğü ise Avrupalı devletlere aşırı güveni ve kendi halkına olan inançsızlığıydı.

²²⁴ Habibi, *a.g.e.*, s. 424.

²²⁵ Gobar, *a.g.e.*, s. 792.

2.3. Emir Muhammed Yakup Han İktidar Dönemi (1879 – 1880) ve Gandamak Anlaşması

Şir Ali Han'ın büyük oğlu olan Emir Muhammed Yakup Han, babasının aksine cesur bir kişiliğe sahipti. Babasının saltanatı döneminde Herat ve Kandehar bölgelerini ele geçirmeyi başarmıştı. Fakat veliahtlık çatışmaları sonucunda sekiz yıl hapse mahkûm edilmişti. Cesaretinden dolayı halk tarafından sevilen ve saygı duyulan Yakup Han'a Aslan oğlu lakabı verilmişti. Sekiz yıl boyunca İngiliz kışkırtmalarıyla hapiste kalan Yakup Han çok fazla işkence görmüştü. Bundan dolayı zihin sağlığını yitirmiş ve gözleri az görmeye başlamıştı.

Şir Ali Han'ın defnedilme merasiminin ardından Mart 1879'da Kabil'de şahlığını ilan eden²²⁶Yakup Han, tahta geçtiği sırada İngiltere üç taraftan Afganistan'ı işgal edilmişti ve devam eden bir iç savaş vardı. Yakup Han'ın ilk icraatlarından biriydi İngiltere'ye bir heyet göndererek Afganistan'dan çekilmelerini talep etmesi oldu. Bu heyetin gidişiyle görüşmeler başlamış ve İngiltere, Kabil'de daimi elçilik açma, dış işlerini gözaltında tutma ve stratejik bölgeler olan Kırım, Heyber ve Bulan şehirlerini kendisine teslim etme isteğinde bulunmuştu. Bu görüşmede istenilen her şeyi kabul eden Yakup Han sadece Kırım, Heyber ve Bulan'ı vermeyi kabul etmemişti. Ama görüşmelerden sonuç alınamaması üzerine, Yakup Han bizzat İngiltere ordusunun bulunduğu Gandamak bölgesine gitmiştir. Bu bölgede yapılan müzakerelerde ise Afganistan adına yapılan en kötü anlaşmalardan biri olan Gandamak Anlaşması 26 Mayıs 1879'da imzalanmıştır.²²⁷ Anlaşmaya göre:²²⁸

- İmzalandığı gün itibariyle iki taraf içinde ateşkes olacak
- Afganistan'ın en stratejik bölgeleri Kırım, Heyber ve Bulan İngiltere'ye teslim edilecek fakat vergiyi Yakup Han alacak

²²⁶ İlmi, *a.g.e.*, s. 10.

²²⁷ Farheng, *a.g.e.*, s. 360.

²²⁸ Tahran sefiri Yakup Han ile İngiltere arasında anlaşmanın gerçekleştiğini bildirmekte, ama bu anlaşma ile bir kısım Afgan toprakları Hindistan'a bırakılmışken, Afganistan'ın da adeta Hindistan'a tabi hale getirildiği değerlendirilmesinde bulunmaktadır. BOA., *Y.A.HUS.*, 161/79, 1 Şaban 1296 (21 Temmuz 1879).

- Yakup Han, yabancı ülkelerle anlaşmak isterse öncelikle İngiltere'ye haber verecek
- İngiltere'nin elçisi Afganistan'a gönderilecek, işlerine karışılmayacak ve elçinin can güvenliği Yakup Han tarafından sağlanacak
- İngiltere'ye Afganistan savaşında casusluk yapan Afgan Devlet adamları Yakup Han tarafından affedilecek
- İki ülke arasında serbest ticaret yapılacaktır
- İngiliz askerleri Afganistan'dan tahliye edilecek

Bu anlaşmanın beşince maddesine atfen daha önceleri Afganistan sınırında görev yapmış olan Sir Luis Cavagnari'yi Kabil'e elçi olarak atanmıştı. İngiliz elçisi 24 Temmuz 1879'da Balahisar sarayına 560 kişiyle yerleşmiştir. İngiltere'nin Gandamak Anlaşması ile bir zafer kazandığını düşünen elçi Cavagnari üstünlük kurma planları peşindeydi. Fakat 40 sene önce Macnaghten'in başına gelenlerden ders almamış gibiydi ve tıpkı Macnaghten gibi hareket ediyordu.

Elçi Cavagnari Balahisar sarayında kendisine bir harem kurmuş ve parasının gücüyle birçok kişiyi tarafına çekmeyi başarmıştı. Afganistan devlet düzenine, askeriyesine ve ekonomisine yavaş yavaş müdahale etmeye başlamıştı ki bu durum hem halkı hem de Afgan devlet adamlarını kızdırıyordu. Bu gerginlik sebebiyle Afganistan'da yeniden ayaklanmalar patlak verdi. Bunun sonucunda maaşlarını alamayan askerlerle birlikte halk da Eylül 1879'da Balahisar sarayına yürüdü. Halkın ve askerlerin tepkisinin ve kızgınlığının farkında olan Cavagnari kendi askerlerine vur emri verse de halkı durdurmayı başaramamış ve insanlar saraya girmeyi başarmışlardı. Durumun korkusuyla Cavagnari, bodrum kattaki hazinesiyle birlikte kendini yakmış ve hayatına son vermiştir. Böylece Afganistan halkı İngiltere'yi uyguladığı politika konusunda yeniden uyarılmış ve eğer halk istemezse hiç kimsenin Afganistan'a müdahale edemeyeceğinin mesajını vermişti. Ayrıca halk İngiltere'ye casusluk yapan Afgan devlet adamlarının da evlerine yürüdü ve onları da ortadan kaldırdılar.²²⁹

²²⁹ Feryad Afgan, *a.g.e.*, s. 136.

İngiltere, Afganistan'da kendi elçilerinin ölüm haberini almış ve intikam amacıyla Kırım'daki İngiliz kuvveti Robert'e Kabil'e yürüme emrini vermiştir. Kabil'e zor şartlarda ilerlemeye çalışan Robert, Logar şehrine vardığında Yakup Han'ın heyeti bu durum için üzgün olduklarını ve bunun bir halk ayaklanması olduğunu söyleseler de Robert'i durduramamışlardır. Ardından Yakup Han, İngiliz ordu karargâhına gitti ve İngilizlerin gözetiminde Kabil'e getirildi. Kabil'in denetimi de Robert'in eline geçmiş oldu.

Robert Kabil'e vardığında kendisine casusluk yapan Afgan devlet adamlarını ve Yakup Han'ı toplantıya davet etmiş fakat Yakup Han bu teklifi kabul etmediği gibi istifa dilekçesini 12 Ekim 1879'da Robert'e iletmiştir.²³⁰ Böylece Yakup Han'ın Afgan emirliği sona erdi ve İngilizler tarafından Hindistan'a sürgüne gönderildi.

Balahisar'da Cavagnari'nin öldüğünü bilen Robert Afganistan'ın nizami merkezini yıktı ve içerisindeki mühimmatı yaktı. Birçok insanı Cavagnari'yi öldürmekle suçlayıp idama mahkûm etti. Fakat İngiltere'nin baskıcı tutumu ve halka zalimliği Afgan halkını birlik ve bütünlüğüne sürüklemişti. Özellikle bu durum milli bilincin uyanmasına ve İngiltere'ye karşı bir milli direnişe sebep oldu.

2.3.1. Afgan Halkının İngilizlere Karşı Direnişi

İngiltere'nin Afganistan'a ilk ayak basışından itibaren Afganistan halkının hoşnutsuzlukları başlamıştı. İkinci kez Afganistan'ı ele geçirmek için gelen İngilizler yine halkın tepkisi ve hoşnutsuzluğuyla karşılaşmış ve halk ayaklanmalarına sebep olmuşlardır.

Afganistan'ı ikinci defa işgal etmek isteyen İngiltere, bu teşebbüsün kendileri oldukça pahalıya mal olacaklarını anladıklarında, Yakup Han'ın yerine kendi çıkarlarını koruyacağına inandıkları yeni bir han arayışına başladılar²³¹. Bu lider arayışı devam ettiği sırada Afganistan'daki İngiliz ordusu oldukça zor bir durumdaydı. İngiltere'ye verilen tepkinin en önemlilerinden bir tanesi Yakup Han'ın komutanı ve Vardak kabile reisi Muhammed Can Han'ın İngiliz ordusuna Kabil'de verdiği zarardır. Fakat Muhammed Han'ın ordusu zayıf olduğu için Vardak şehrine

²³⁰ Gobar, *a.g.e.*, s. 814; Farheng, *a.g.e.*, s. 367.

²³¹ Saray, *a.g.e.*, s. 116.

geçip orada güç kazanmak ve asker toplamak için İngiltere'ye karşı Cihat ilan etmiştir. Zaten Afganistan'ın her bölgesinde milli ve mezhebi Cihat ilan edilmeye başlanmıştır. Örneğin; Gazne'de Molla Din Muhammed ve Molla Abdulgaffur, Pervan'da Mir Beçehan-ı Kohdamani ve Mir Gulam Kadr, Tagap ve Nicrap'da Muhammed Osman Hanı Safi, Logar'da Gulam Haydar Hanı Çarhi İngiltere aleyhinde cihat ilan etmişlerdi.²³²

Cihat ilan eden mücahitler, Kabil'e doğru ilerlerken hem kendileri zarar görmüş hem de İngilizlere zarar vermişlerdir. Nihayetinde Kabil'e ulaşmayı başarmışlardır. Mücahitler Kabil'de Robert'i nizami bir kale olan Şirpur'da kuşatma altına almışlardı. Böylece cihatçıların kurduğu ordu Kabil'i ele geçirmişti. Robert böyle bir kuşatmaya hazır değildi fakat kuşatmayı kaldırmak için 13 Aralık'ta mücahit ordusuyla ile savaşa başlamıştır. Savaşın ilk günü Robert nispeten üstün görülüyordu. Fakat ikinci gün her şehirden gelen mücahitler Roberts'i yenilgiye uğratarak silah ve toplarına el koymuşlardır. Roberts komutasındaki İngiliz askerleri de yeniden Şirpur kalesine kaçmak zorunda kalmışlardır.

Yapılan bu savaşta kadınların yardımları yadsınamazdı. Savaş sırasında askerlere su ve yiyecek taşıyan kadınlar yaklaşık 400 kadın bulunmaktaydı. Bu kadınların 80 tanesi bu savaşta şehit düşmüşlerdi.

Roberts bu savaştan sonra Afganistan'ı isteği dışında ele geçirmenin mümkün olmadığını ve bunu yapmanın hata olduğunu anlamıştı. Yine aynı zamanda İngiltere'ye casusluk yapan bazı devlet adamları ülke dışına kaçarken bazıları da mücahitlere katılmışlardır.

23 Aralık günü birleşen tüm mücahitler yeniden Şirpur'a yürümüşlerdir. Fakat yaptıkları planı İngiliz casuslarından Serdar Veli Muhammed tarafından Roberts'e haber verilince, bu girişim sonuçsuz kalmış ve birçok mücahit öldürülmüştü. Fakat kale duvarlarına kadar ulaşmayı başarmışlardı. Ancak mücahitlere katılan casuslar yeniden taraf değiştirmiş ve yalnız bırakarak mücahitlerin planının bozulmasına sebep olmuşlardır. Dolayısıyla mücahit liderleri tüm cihat edenleri yeniden güç kazanmak maksadıyla geri çekme emri vermişlerdir. 24 Aralık günü İngiltere'nin bir ordusu Sercan Rice liderliğiyle Kabil'e gelmişlerdi.

²³² Farheng, *a.g.e.*, s. 372.

Roberts bundan güç alarak Şirpur'dan çıkmış ve Kabil'in bazı bölgelerini yeniden ele geçirmiştir.

Roberts Peşaver'den ve Kandehar'dan gelecek destekleri beklerken mücahitler yeniden güç toplamak için dağlara çıkmışlardı. Roberts ise savunma kuvvetini güçlendirmek için kaleye surlar inşa ettirmeye başlamıştı.²³³

İngilizlerin bu planları devam ederken diğer yandan İngiliz casusu Afgan devlet adamları da boş durmuyordu. Mücahitlerin merkezleri olan Gazne, Pervan ve Kapisa gibi şehirlerde Tacik, Peştun ve Hazare halklarını birbirlerine düşman ediyor ve kendi içlerinde savaşmalarına sebep oluyordu. Ancak mücahit liderleri bu durumu fark edip olaya müdahale etmiş ve hemen ardından büyük bir Cihat grubuyla yeniden mücadeleye hazır hale gelmişlerdir.

Mücahitlerin büyük bir kuvvetle geldiğini haber alan Roberts tedirgin olmuş ve Afganistan'ı zorla alamayacaklarını bildiği için en azından İngiliz askerleri sağ bir şekilde Peşaver'e götürmek istemiş ve bu nedenle de mücahitlere barış teklif etmiştir. Roberts bu amaçla Ocak 1880'de bir ilam yayınlamış ve İngiltere'nin Afganistan halkı ile savaşmak istemediğini ve savaşmadan Afganistan'dan çekilmek istediğini duyurmuştur. Afganistan halkı kimi isterse şah olarak ilan edebilir ve İngiltere'de bunu hemen kabul edecektir açıklaması yapılıyor.

Mücahitler bu ilamdan sonra savaşı bırakıp kimi şah ilan edeceklerini Gazne'de toplanarak karara bağlamaya çalışmış ve sonuçta 189 kişinin onayıyla Hindistan'da İngiliz gözetiminde olan Yakup Han'ı getirip yeniden şah ilan etmeyi kararlaştırmışlardır. Fakat halkın bazı kesimi Şir Ali'nin diğer oğlu Eyüp Han'ın şah olmasını istiyordu. Her ikisinin de şah olmasını istemeyen gruplar da söz konusuydu.

Roberts halkın ve mücahitlerin savaşı bırakmış hallerinden faydalanmak için ikinci kez Şubat 1880'de Kandehar'da bulunan General Stuvart'tan yardım istemişti. Bu defa Stuvart yerine General Primerus'u bırakarak 30 Mart'ta kendisi Kabil'e doğru yola çıkmıştır. Kabil'e giden yolda birçok can ve mal kaybına uğrayan Stuvart, Logar şehrine vardığında Roberts'ten yardım istemişti. Roberts yardıma gitmiş ve Şirpur'a çok zor şartlarda varabilmişlerdir.²³⁴

²³³ Misbahzade, *a.g.e.*, s. 75.

²³⁴ Gobar, *a.g.e.*, s. 826.

2.4. Abdurrahman Han'ın İktidara Gelişi ve İkinci Afgan-İngiliz Savaşı'nın Sona Ermesi

Afganistan'da İngiltere'nin zor durumda bulunduğu sırada, iç savaş sırasında (1869) amcasına yenilerek Türkistan'da Ruslara sığınmış olan Abdurrahman Han'ın geri döndüğü haberi İngilizlere ulaştı. Bu haber Afganistan'ı dost ve müttefik bir Emire teslim etme arzusunda olan İngilizleri oldukça sevindirdi.²³⁵ Abdurrahman Han halk tarafından da saygı duyulan bir kişiydi çünkü önceki dönemlerde ortaya çıkan iç ayaklanmalarda oldukça başarılı olmuştu. Şir Ali Han ile girdiği savaşı kaybederek Buhara ve Semerkant taraflarına gitmişti. Ancak şimdi İngiltere'nin Afganistan'a girişi ve Şir Ali Han'ın vefatını fırsat bilen Abdurrahman Han, Afganistan'ın kuzeyine doğru gelmiştir. Çok kısa süre içerisinde Afganistan halkının desteklerini toplayan Abdurrahman Han, hem asker hem de para yardımı almıştır.²³⁶

Afganistan'da bu gelişmeler olurken, Nisan 1880'de İngiltere iç siyasetinde de önemli bir değişiklik meydana geldi. Londra'da Muhafazakâr Parti'nin düştüğü haberi geldi. Yeni iktidara gelen Liberaller, İngiliz kamuoyunun Afganistan'ın yeniden işgal teşebbüsüne gösterdiği tepkiyi dikkati aldı ve İngiltere'nin Afgan siyasetinde de önemli değişiklikleri beraberinde getirdi. Bunun üzerine Hindistan valisi olan Lord Lytton istifa etmek durumunda kalmış ve yerine Lord Rupin tayin edilmişti. Afganistan'daki İngiliz ordu komutanlığına isen General Sir Roberts'in yerine seçildi²³⁷ İngiltere Londra'dan Lord Rupin'e en kısa zamanda Abdurrahman Han'la anlaşılması gerektiğini emretmiştir. Buradaki amaçları ise Afganistan'da bulunan İngiliz heyetinin sağ olarak o bölgeden çıkarılmasını sağlamaktır. Emirden hemen sonra İngiliz heyeti Abdurrahman Han'a bir mektup yollamış ve Abdurrahman Han 10 Temmuz'da Çarikar'dan cevap vererek kendisinin Kabil'e geldiğini haber vermiştir. Zira Abdurrahman Han, Çarikar'da bulunduğu sırada halk tarafından Afganistan'ın şahı olarak seçilmişti.

Bu dönemde Herat'ta bulunan Eyüp Han, İngiltere'yi Afganistan'dan çıkarmak için Kandehar'daki İngilizler üzerine harekete geçmiştir. Eyüp Han ordusu Mayvend bölgesinde İngiliz ordusuyla karşı karşıya gelmişti. Yapılan savaş

²³⁵ Saray, a.g.e., s. 117.

²³⁶ Feryad Afgan, a.g.e., s. 141.

²³⁷ Farheng, a.g.e., s. 369.

sonucunda Eyüp Han büyük bir zafer kazanmıştır. 12.000 İngiliz askerinden sadece 25 kişi yeniden Kandehar kalesine dönebilmişti. Eyüp Han beş gün boyunca savaşta yaralananlarla ve ölen kişilerin cenazeleriyle ilgilendikten sonra Kandehar kalesine hareket etmiştir. Buraya vardığında İngilizler Eyüp Han'dan 40 günlük izin istemiş ve zaten kendilerinin yiyecek ve at ihtiyacını karşılayıp Kandehar'ı terk edeceklerini söylemişlerdir. Eyüp Han, bu teklifi kabul ettiği sırada Kabil'de bulunan Stuvart, Roberts önderliğinde bir orduyu Kandehar'a yardıma göndermiştir. 29 Ağustos'ta Kandehar'a gelen ordu Eyüp Han'a müdahale edince hazırlıksız yakalanan Eyüp Han geri çekilmek zorunda kaldı.²³⁸ Aslında bu durum Abdurrahman Han'ın en büyük rakibine vurulmuş bir darbeden başka bir şey olmadığı için, yeni Afgan amirinin elini güçlendirmekten başka bir işe yaramadı.

Kandehar'da 12.000 askerini kaybeden ve 100.000 kişilik Abdurrahman ordusunun Kabil'in kapısına dayandığını bilen İngiltere'nin durumu kötüye gitmeye başlamıştı. Kabil'de gerçek güç Abdurrahman Han'ın eline geçmişken, İngiltere'nin Afganistan'dan ne istediklerini sorması İngiliz devlet adamlarını hayli şaşırtmıştı. Çünkü İngiltere'nin bu kötü koşullar içerisinde istedikleri tek şey Afganistan'ı güvenli bir şekilde terk etmektir. Ancak Abdurrahman Han'ın bu sorusu İngiltere liderlerine bir koz olmuş ve şu taleplerde bulunmuşlardır.

- Afganistan, İngiltere dışında hiçbir yabancı ülkeyle siyasi ilişki kurmayacak (Bu koşul aslında mücahitlerin verdikleri bağımsızlık savaşını hiçe sayıyordu)
- Afganistan'ın Gandamak anlaşmasının maddelerini yeniden kabul etmesi (Bu koşul Afganistan'ın en stratejik bölgelerini İngiltere'ye teslim etmesi anlamına geliyordu)
- İngiltere Kabil'e Müslüman bir elçi gönderecektir.
- Abdurrahman Han, Afganistan'daki İngiliz ordusunun can güvenliğini sağlayarak Afganistan dışına çıkmasını sağlayacak
- İngiltere, Abdurrahman Han'ın saltanatını kabul edecek

²³⁸ Feryad Afgan, *a.g.e.*, s. 139; Gobar, *a.g.e.*, s. 834.

- Eğer yabancı bir lke Afganistan'a savaş aarsa İngiltere yardım edecek

Böylece bağımsızlık yolunda verilen mücadeleler ve yüzlerce mücahidin hayatları, Abdurrahman Han'ın iktidar hırsı sebebiyle hiçe sayılmıştır.

İngiliz Heyeti ve Abdurrahman Han heyetinin bir araya gelerek 22 Temmuz 1880'de oluşturduğu bir mecliste General Stuvart ve Roberts Abdurrahman Han'ın saltanatını kabul ve tebrik etmişlerdir. Sonrasında ise İngiliz-Afgan dostluğu için görüşmeler başlatmışlardır.

İngilizler bu törenden sonra Afganistan'da ekilişlerini ilan ettiler. Daha sonra Kabil'e hareket eden Abdurrahman Han, İngiltere devlet adamları tarafından hoş karşılanmış ve 30 Temmuz'da Zemme bölgesinde 3 gün Gripen ile müzakere etmişlerdir. Bu müzakere sonucunda Abdurrahman Han, İngiltere'nin tüm isteklerini kabul etmiştir. Bu müzakere sonrasında Abdurrahman Han'ın İngilizleri güven içerisine alması sonucunda 8 Ağustos'ta Roberts Kandehar yolundan Hindistan'a yola çıkmıştır. İki gün sonra General Stuvart, Gripen ve diğer İngiliz askeri Celaliabad yolundan Hindistan'a hareket etmişlerdir. İngilizler yol boyunca Abdurrahman Han'ın askerleri tarafından halka karşı korunmuşlardır.

Nihayetinde İkinci Afgan-İngiliz savaşı 1 yıl 9 ay sonunda resmen sona ermiştir. İngilizler Afganistan'ın her yerini işgal etmek maksadıyla gelip, milyonlarca askerini ve parasını kaybederek Afgan topraklarından çıkmak durumunda kalmışlardır. İkinci kez Afganistan'ı işgal etme politikaları başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

İngiltere ile yapılan bu savaşlarda Afganistan mali, askeri, siyasi ve sosyal olarak çok fazla zarar görmüş ve hatta günümüzde dahi Afganistan Devleti yaşadığı bu sarsıcı olayların etkisini atlatabilmiş değildir.

2.5. Afganistan'da İngiltere-Rusya Nüfuz Mücadelesinin Şiddetlenmesi (1880-1907)

2.5.1. Emir Abdurrahman Han Dönemi (1880 – 1901)

Abdurahman Han Afgan Emiri olduğunda İngiltere'yle yapılan savaş nedeniyle devlet hazinesi boş ve ülkenin içerisinde karışıklıklar vardı. Yeni Afgan Emiri merkezi otoriteyi güçlendirmek, bağımsız hareket eden Hanlar ve aşiretleri hürmetin kontrolü altına almak için iki önemli iş yapmıştır. Birincisi merkezi hükümetin otoritesini sağlamak için güçlü bir ordu kurmuştur. İkincisi ise, o güne kadar vergiden muaf sayılmış ya da düzenli vergi ödemeyen aşiretlerden düzenli vergi toplamağı başlamıştır.²³⁹

Abdurahman Han, Gandamak Antlaşması'nın koşullarını kabul ederek İngiltere'nin maddi desteğini almıştır. İngiltere'yle olan politikasını sürdürmek için ülkesinin ileri gelenlerini (cihat liderleri, büyük feodaller) siyaset sahasından uzaklaştırmak amacıyla, farklı bahanelerle idam, hapis ve ya sürgün cezaları vermiştir. Sürgüne gönderilen hanlar ve aşiret reislerinin pek çoğu Osmanlı Devleti'ne sığınmayı tercih etmişlerdir. Ancak İngiltere yanlısı bazı devlet adamlarını kendi yanında tutmuş hatta onlara devlet kademelerinde yüksek rütbelere vermişti. Bu tutum Abdurrahman Han'ın İngiltere'ye karşı ne kadar yakın olduğunu açıkça göstermektedir.²⁴⁰

Halkın büyük bir çoğunluğu Abdurrahman Han'ın İngiltere'ye yakın olduğunu görerek Herat valiliğinde bulunan Şir Ali Han'ın oğlu Eyüp Han'ın etrafında toplanmışlardı. Büyük bir ordu toplamayı başaran Eyüp Han, Kandahar şehrini işgal etti. Bunun üzerine Kandahar üzerine yürüyen Abdurrahman Han, Eyüp Han'ı bozguna uğrattı. Herat'ın da Abdurrahman Han'a bağlı kuvvetler tarafından işgal edilmesi sonucunda Eyüp Han, İran'a kaçtı²⁴¹. Eyüp Han, İran'da da fazla

²³⁹ Orhan Yazıcı, *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. VII, Sayı 1, Fırat Üniversitesi, Elazığ 2010. S. 104.

²⁴⁰ Said Mahdi Faruh, *Tarih-i Siyasi Afganistan*, Kum 1997, s.174; Feryad Afgan, *a.g.e.*, s. 144.

²⁴¹ Feryad Afgan, *a.g.e.*, s. 145.

kalamayarak İngilizlere sığınmak zorunda kaldı ve vefatına kadar Hindistan'da sürgünde yaşadı²⁴².

Afgan tahtı için en önemli rakibinden kurtulan Abdurrahman Han, merkezi otoritesini sağlamlaştırmak için Afgan aşiretleri ile de mücadele etti²⁴³. En güçlü Afgan kabilelerinden biri olan Şinvari kabilesi, Kabil ve Celalabad ticaret yollarının kontrolünü elinde tutuyor ve tacirlerden vergi alıyordu. Abdurahman Han merkezi otoritesini güçlendirmek adına Şinvariler'den bu ticaret yollarını almaya karar verdi. Bunun üzerine Şinvariler, 1883 yılında isyan etti ve bu isyan Abdurrahman Han'ın bir komutanı olan Gulam Han tarafından bastırılmıştı. Ancak öldürülen insanların sayısının çok fazla olması isyanın daha da büyümesine neden olmuş ve bu isyan 1888 yılına kadar sürmüştür.²⁴⁴

Abdurrahman Han'ın ortaya çıktığı sıralarda Afganistan'ın bazı komşularıyla sınırları belirgin değildi ve bu durum gerginliğe ve savaşlara neden oluyordu. Özellikle doğu da Rusların yayılması bu durumu daha da karışık hale getiriyordu.

Pencdeh bölgesinde yaşayan Sarık Türkmenleri, Rusların Merv'i işgal etmesinden sonra Rus işgaline uğramaktan korktukları için Afganistan Devleti'ne itaatlerini bildirmişlerdi. Fakat Afgan askerler oradaki Sarık Türkmenleri üzerinde büyük bir baskı kurdular. Bu sebeple Sarık Türkmenleri önce İngiltere'den yardım istedi. Ama İngiltere'nin ilgilenmemesi ve Sarık Türkmenlerine Afgan Devleti'nin baskısının artması sonucunda Rusya'dan yardım talebinde bulundular. Rusya için bu bir fırsattı ve Pencdeh'e askerlerini yolladı. Böylece Afganistan ve Rusya arasında Aktepe'de 30 Mart 1885'de küçük çaplı bir savaşı meydana geldi ve Afganistan savaşı kaybetti. Bu savaşı kaybedildikten sonra telaşa kapılan Abdurrahman Han, İngiltere'den yardım istedi. İngiltere, Rusya'ya çok sert bir nota gönderdi. Rusya'nın Afgan topraklarından uzak durmasını ve Rusya-Afgan sınırını belirlemek üzere hemen bir komisyonunun kurulmasını istedi. Görüşmelerden sonra bugünkü Afgan-Rus sınırları, büyük oranda 22 Temmuz 1887'de belirlenmiş oldu.²⁴⁵

Abdurrahman Han, Rusya ile müzakereler devam ederken yeni bir iç sorunla karşı karşıya kalmıştır. 1886 yılında Afganistan'ın Dürrani sülalesinin elinde

²⁴² Saray, a.g.e., s. 124.

²⁴³ Yazıcı, a.g.m., s. 103.

²⁴⁴ Yazıcı, a.g.m. s. 105.; Feryad Afgan, a.g.e., s. 149.

²⁴⁵ Saray, a.g.e., s. 125-127.

olmasından uzun zamandır rahatsız olan ve iktidar mücadelesinde Abdurrahman Han'a karşı Eyüb Han yanında yer alan²⁴⁶ Türk asıllı Gilçay oymakları isyan etti. Bu isyan, Gilçay oymaklarının kendi iç rekabetlerinden dolayı başarı kazanmamış olsa da üç yıl boyunca Abdurrahman Han'ı uğraştırmıştır²⁴⁷. İsyanın bastırılmasından sonra pek çok Gilçay lideri İngiliz bölgesine kaçtı²⁴⁸.

Abdurrahman Han, 1888 yılında daha büyük bir sorunla karşılaştı. Afgan Türkistan valisi ve Abdurrahman Han'ın yeğeni İshak Han, halkından fazla vergi ve asker toplamayarak Rusya kışkırtmasıyla kendini bağımsız ilan ederek Kabil üzerine yürümüştür.²⁴⁹ Abdurrahman Han, Afganistan Türkmenistan'ı Ruslarla sınır komşusu olduğu için İshak Han'ın büyük bir ordu kurmasına izin vermişti. İshak Han kısa sürede Kuzey Afganistan'a hâkim oldu.²⁵⁰ Buna rağmen Bombay şebkenderi İsmail Bey, Abdurrahman Han'ın halkına karşı zalim olsa da askerlerine karşı müşfikine davrandığı, tayinat ve aylıklarını zamanında ödediği için hanlarına bağlı olduklarını, bu sebeple İshak Han'ın muvaffak olmasının imkânsız olduğu düşüncesindedir²⁵¹. Nitekim Abdurrahman Han başkomutanı Gulam Haydar Han'ı İshak Han'ın üzerine yolladı. İki ordu Taşkorğan'da karşılaştı ve bu savaşı İshak Han kaybetti.²⁵² İshak Han'ın isyanının başarısız olmasından sonra bir daha hanedanlık üyeleri Afgan tahtında hak iddiasında bulunamadılar.²⁵³

1891 yılında Şii Hazaraları da itaat altına aldı. Hazaraların yaşadığı bölge Hazaracat dağlık bir bölgedir ve Hazaralar bu bölgedeki geçitleri arada sırada kapatıyorlardı. Abdurrahman Han, bağımsız şekilde yaşayan Hazaraların kendisine itaat etmelerini ve düzenli vergi vermelerini istedi ama buna karşın Hazaralar isyan etti. 1891-1893 yılları arasında devam eden isyan ülkedeki Sünni-Şii gerginliğini daha da arttırmıştır. Hazara liderleri ülkenin çeşitli yerlerine sürgüne gönderilirken, halka karşı da Sünnileştirme politikaları izlendi.²⁵⁴

Hazaraların isyanı bastırıldıktan sonra Afganistan'ı tamamen kontrolüne alan Abdurrahman Han, ülke yönetiminde de önemli reformlar gerçekleştirdi. Kurduğu

²⁴⁶ Yazıcı, a.g.m., s. 106.

²⁴⁷ Saray, a.g.e., s 127-128.

²⁴⁸ Yazıcı, a.g.m., s. 107.

²⁴⁹ BOA., *Y. PRK. TKM.*, 26/ 7/ 1.

²⁵⁰ Yazıcı, a.g.m. s. 108-109.

²⁵¹ BOA., *Y.A. HUS.*, 218/ 72/ 3, 15 M 1306 (21 Eylül 1888).

²⁵² Yazıcı, a.g.m., s. 108.

²⁵³ Yazıcı, a.g.m., s. 109.

²⁵⁴ Yazıcı, a.g.m. s. 110-112.

yeni ordu ile iç çekişmeleri sonlandıran Abdurrahman Han, daha sonra istisnasız herkese iki yıllık askeri hizmet mecburiyeti getirdi. İngiltere'den modern silahlar alarak ordusunu daha güçlendirmeğe çalıştı. Bir yüksek danışma meclisi ve bir umumi meclis kurdu. Üyeleri başkentte oturmak zorunda olan aşiret reisleriydi ve önemli kararlarda Afgan Emirine danışmanlık yapacaklardı. Böylece aşiretler daha rahat kontrol altında tutulabilmiştir. Abdurrahman gerek askeri ve gerekse siyasi alanda izlediği stratejilerle Afganistan'nın tek hâkimi olmuştur. Fakat sert ve acımasız yöntemleri ile korkulan ve sevilmeyen bir idareci olmuştur.²⁵⁵

2.5.2. Durand Hattı Anlaşması

Afganistan'da otoritesini İngilizlerden gördüğü yardımlarla tesis eden ve yine İngilizlerin yardımıyla Rus tehdidinden kurtulan Abdurrahman Han'ın, bu müttefiki ile arası Kâfiristan'ın fethi sırasında bozulmaya başlayacaktı. Bu sefer Abdurrahman Han'ın Afganistan'ın birliğini tamamlamaya yönelik son hamlesiydi. Kâfiristan halkı Müslüman olmadığı için müsteşrikler ve misyonerler için cazibe merkeziydi. Üstelik Ruslar 1895'de Pamir'i, İngilizler ise Çitarl'i işgal etmişlerdi. Bu sebeple Abdurrahman Han buranın zapt edilmesini emretti.²⁵⁶ Fakat bu bölgenin fethi sırasında Afgan tarihi açısından çok önemli bir gelişme ortaya çıkacaktı.

Kâfiristan seferi sırasında Abdurrahman Han Bacvur şehrini de almak istemiştir. Üstelik Hindistan'a yakın bölgelerde yer alan aşiretlerin İngiliz otoritesini tanımamaların müsebbibi olarak da Abdurrahman Han'ı görüyorlardı. Bu nedenle Abdurrahman Han'a Afgan-Hindistan sınırının kesin olarak belirlenmesi amacıyla bir heyet gönderme kararı aldığını bildirdi. Fakat Afgan Emiri, bu talebi, kendisinden taviz isteneceği düşüncesiyle reddetti. Bunun üzerine İngiltere, Afganistan'a yaptığı yardımları durdurdu, Afganistan'ın diğer Avrupa ülkelerinden satın aldığı silah ile mühimmatın sevki sırasında Hindistan'da el konuldu ve Afgan sınırına asker sevk etmeye başladı.²⁵⁷ Bu baskıların hepsi Abdurrahman Han'ın Bacvur'dan vazgeçmesi

²⁵⁵ Saray, a.g.e., 129-130.

²⁵⁶ Yazıcı, a.g.m., s. 112.

²⁵⁷ BOA., Y. PRK. TKM., 26/ 7/ 1.

ve İngiliz elçilerini kabul etmesi için yapılmıştı. Nihayet Abdurrahman Han baskılara dayanamayarak İngiliz heyeti ile sınır müzakerelerinde bulunmayı kabul etti.²⁵⁸

Sir Mortimer Durand başkanlığındaki İngiliz heyeti Eylül 1893'de Afganistan'a ulaştı. Yaklaşık iki ay süren müzakereler sonucunda, 12 Kasım 1893 tarihinde, Abdurrahman Han ile Sir Mortimer Durand yapılan anlaşmayı imzaladılar. Afganistan'ın Hindistan sınırını belirleyen Durand Anlaşması'na göre, Peşaver, Kuvetta, Bacur ve Çitral Afgan sınırlarının dışında kalıyordu. Afganistan yalnız Asmar'ı elinde tutabilmişti. O dönem için İngiltere, savaşa girmeden büyük bir diplomatik zafer kazanmıştı. Ama pek çok olumsuzluğu ve sorunu bugüne kadar taşıdı. Durand Anlaşması ile yüz binlerce Afgan, kendi ülke topraklarının dışında kalmıştı. Bugün iki Müslüman ülke Afganistan ve Pakistan arasındaki sorunlarının en önemlisi, Durand Hattı olarak bilinen sınır bölgesi problemleridir. Üstelik bu bölge Taliban'ın en kuvvetli olduğu yerlerden biridir.

Durand Anlaşması ile Abdurrahman Han, kendi halkı nazarında büyük bir Prestij kaybına uğramıştı. Yeniden Prestijini arttırmak amacıyla, Kâfiristan bölgesinde yaşayan Hıristiyanlar üzerine bir sefer düzenledi. Hıristiyanlara karşı acımasız yöntemler de uygulayarak bölgenin Müslümanlaşmasını sağladı ve ismini Noristan olarak değiştirdi. İngilizler durumu protesto etmekten başka bir şey yapamadılar²⁵⁹.

Abdurrahman Han'ın İngiltere'ye karşı izlediği siyasetteki değişiklikten cesaret alan bir kısım Afgan aşiret lideri ve uleması İngilizlere karşı Cihat ilan ettiler. 1897 yazında Afgan Müslümanları Çitral, Svat ve Mohand bölgelerinde İngiliz kuvvetlerine büyük kayıplar verdirdiler. İngiltere, bölgeye yeni 40 bin kişilik bir kuvvet sevk etse de Tira Bağ'da 12 bin askerini kaybetti.

Büyük kayıplara uğrayan İngiltere, Afgan politikasını yeniden değiştirmek zorunda kaldı. Durand Anlaşması ile Hint sınırına dâhil edilen Afganların yoğun yaşadıkları yerler iki bölgeye ayrıldı. Peşaver'in içinde bulunduğu birinci bölge doğrudan İngiltere tarafından idare edilecekti. Vana, Malakand ve Hayber'in yer

²⁵⁸ Gobar, a.g.e., s. 912-914.

²⁵⁹ Saray, a.g.e., s. 132-133.

aldığı ikinci bölge ise İngilizlerin seçtiği aşiret reislerinin kontrolüne bırakıldı. Burası Hindistan ile Afganistan arasında tampon bölge vazifesi görecekti²⁶⁰.

Abdurrahman Han, İngilizlerin yaptığı bu değişiklikleri göremedi. Felç geçirmesinden sonra emirliği oğlu Habibullah Han'a bırakmış ve üç gün sonra, 1 Ekim 1901'de, vefat etmiştir. Abdurrahman Han, baskıcı siyaseti ve İngilizlerden aldığı yardımla Afgan birliğini kurmayı başarmıştı. Fakat Durand Anlaşması ile de ülkesinin başına bugün dahi bela olmaya devam eden kötü bir miras da devretti.

2.6. Habibullah Han Dönemi

Habibullah Han babasından sonra büyük devlet adamları tarafından seçilerek tahta kavgaları olmadan tahta geçmiştir. Çünkü babası muhalifleri ortadan kaldırmış düzenli bir yönetim için zemin hazırlamıştır. Ayrıca babasının çok çocuğu bulunmaması taht kavgalarını önlemiştir.

Habibullah Han şah olduktan sonra ilk olarak babasının zamanında dolmuş olan hapisanelerle ilgilendi. Böylece binlerce suçsuz insan normal hayatlarına kavuştu. Yine babasının döneminde sürgüne gönderilen Afgan devlet adamlarını ve halkını geri çağırması, onların malları teslim edilmiştir²⁶¹. Emir bir ferman yayımlayarak eskiden olan ceza sistemindeki ağır cezaları ortadan kaldırmıştır. Örnek olarak: ellerin ve kulakların kesilmesi, gözlerin kör edilmesi kaldırılmıştır. Dini alanda dört kadından fazla evliliği yasaklamıştır. Bayanlara peçe zorunluluğu getirmiş, şarkıcılık ve ya dansçılık mesleklerini yapmalarını yasaklamıştır²⁶².

Abdurrahman Han'ın döneminin sonunda Lord Curzon Hindistan'a genel vali olarak atanmıştı. Kendini beğenmiş bir adam olarak bilinen vali, İngiltere'nin Afganistan devletine yeteri kadar baskı yapmadığını düşünmekteydi. Bu nedenle başa gelir gelmez Afganistan'a 6 maddeden oluşan İngiltere'nin isteklerini belirtmiştir:

- Durand antlaşmasının maddelerinin yeniden düzenlenmesini

²⁶⁰ Saray, a.g.e., s. 134-135.

²⁶¹ Orhan Yazıcı, "Afganistan'ın Bağımsızlığını Kazanmasında Mahmud Terzi ve Siracül- Ahbar Gazetesinin Rolü", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 2011, Sayı. 193, S. 9.

²⁶² Gobar, a.g.e., s. 914-915.

- Afganistan'a gelen silah ve mühimmatın İngiltere'nin kontrolü altında almasını
- Durand sınırlarına yakın olan içinde İngiltere'ye muhalif olan Afgan kabilelerine yardım edilmemesi
- İngiliz subaylarının Afganistan devletine gelmesi, Rusya'ya karşı savunma stratejilerini uygulamalarını istemiştir²⁶³.

Ancak bu istekler Abdurrahman Han'ın vefat etmesi üzerine gerçekleşmemiştir. Habibullah Han başa geldikten sonra Londra'dan Lord Curzon'a yeni şaha baskı yapmaması gerektiği söylendi. Ancak Lord Curzon, Emire bir mektup göndererek İngiliz heyetinin Afganistan'a gelmesini belirtmiştir. Emir İngiltere'nin isteklerini bildiği için heyetin gelmesini reddetmiş ve babasının yaptığı anlaşmalara uygun davranırsanız bende sizin isteklerinize uygun davranırım demiştir. Bunun üzerine Lord Curzon, Abdurrahman Han'ın zamanında yapılan anlaşmaların han öldükten sonra geçerliliğini yitirdiğini belirten bir cevap yazmış ve yeni bir anlaşma yapmak için kendisini Hindistan'a davet etmiştir. Ancak Habibullah Han bu daveti de reddetmiş ' Nasıl Melike Victoria vefat ettiğinde anlaşmalar geçerliliğini yitirmiyorsa bizim hanımız öldüğünde de geçerliliğini sürdürmesi gerekir. ' diye cevap vermiştir²⁶⁴.

1896'da yeniden Sistan bölgesinde İran ile Afganistan arasında anlaşmazlıklar oluşmuş, iki taraf da İngiltere'nin ara buluculuğunu istemiştir. Bunun üzerine İngiltere heyetleri Ocak 1903'te Sistan'a geldiler. Bu heyet 2 sene 3 ay sonunda 10 Nisan 1905'te Sistan meselesini Afganistan ve İran arasında çözüme kavuşturmuşlardır. Afganistan Emiri İngiltere'nin bu hakemliğinden memnun kaldığı ve Lord Curzon'in eskisinden daha yumuşak bir politika izlemesi üzerine emir ve İngiltere arasındaki gerginliğin bitmesini sağladı. Lord Curzon tekrar bir heyet göndermek istemiş, bu sefer emir bu teklifi kabul etmiştir. Bu heyet Kasım 1904'te Afganistan'a gelmiştir²⁶⁵.

İngiliz heyeti ile ilk görüşmeler 15 Aralık 1904'te başlamıştır. Bu görüşmelerde Habibullah Han İngilizlerden Türkistan'a sefer düzenlemek için askeri

²⁶³ Farheng, *a.g.e.*, s. 451.

²⁶⁴ Farheng, *a.g.e.*, s. 452.

²⁶⁵ Feryad Afgan, *a.g.e.*, s. 181.

yardım talep etmiştir. Çünkü bu sırada Rusya ve Japonya büyük bir savaş halindeydi. Emir Rusya'nın bu durumundan faydalanarak eski Afganistan topraklarını geri almak istiyordu. Ancak İngiltere Emir'in bu isteğini kabul etmeyerek şöyle söylemiştir, Rusya Japonya ile savaş halinde olmasına rağmen Türkistan'da bulunan Rus askerleri Afganistan'ı yenebilecek güçtedir". İngiltere ise eskisi gibi Afganistan'ın dış politikasını kontrol altında bulundurma, Afganistan'ın önemli merkezlerine subaylarının yerleşmesini istemiştir. Böylece ilk görüşme bir sonuca ulaşmadan bitmiştir. Ocak 1905'te yeni görüşmeler iki heyet arasında yeniden başlamıştır. Sonunda iki taraf 21 Mart 1905'te Khal Antlaşmasını imzaladılar. Bu antlaşmaya göre Afganistan Emir'i bir kez daha Afganistan dış politikasının iplerini İngiltere'nin eline vermişti²⁶⁶.

Bu antlaşmadan hemen sonra Lord Curzon istifa etmiş, yerine Lord Mento geçmiştir. Lord Mento Afganistan ile iyi ilişkiler kurmayı düşündüğünü göstermek amacıyla Habibullah Han'ı Hindistan'a davet etmiştir. Emir 2 Ocak 1907'de Celalabat yolundan Hindistan'a gitmiş ve İngiltere tarafından çok sıcak karşılanmıştır. Emir bu ziyarete 1100 kişilik büyük bir heyetle gitmiş, Hindistan'ın önemli şehirlerini gezmiş ve bu ziyarette modern devlet sistemlerini görmüş ve Afganistan'a uygulamak istemiştir. 7 Mart 1907'de Afganistan'a dönmüştür.

Afganistan üzerinde İngiltere ile Rusya arasındaki nüfuz mücadelesi, 1907 yılında yeni gelişmelerle birlikte ortadan kalktı. Rusya'nın Uzakdoğu'da 1905 yılında Japonlar karşısında aldığı yenilgi, Avrupa'da da Almanların yeni bir güç olarak ortaya çıkması iki ülke arasındaki rekabetin kalkmasını sağladı. 1907 yılında İngiltere ile Rusya'nın arasında bir anlaşma sağlandı. Bu anlaşmaya göre, Ruslar bundan böyle Afganistan'ı nüfuz sahası olarak göremeyecek, İngiltere ise Rusların Orta Asya'da Müslüman topraklarındaki hâkimiyetine saygı gösterecekti²⁶⁷.

Habibullah döneminde en önemli olaylardan biriside I.Dünya Savaşı'nın başlamasıdır. Emir bu savaşın başladığını duyduktan sonra Afganistan'ı tarafsız olarak ilan etmiştir. Bu karar, İngiltere ve Rusya tarafından oldukça iyi karşılanmıştır. Çünkü İngiltere, Hindistan tarafından Rusya ise Türkistan tarafından kendini güvende hissedecekti. Hatta İngiltere Devleti Habibullah Han'a bu kararı için

²⁶⁶ Feryad Afgan, *a.g.e.*, s. 181.

²⁶⁷ Saray, *a.g.e.*, s. 143.

teşekkür etmiştir. Kısa bir süre içerisinde Osmanlı Devleti'nin, Almanya'nın yanında savaşa girmesi üzerine Habibullah Han'ın tarafsız pozisyonunu korumasını zorlaştırmıştı. Özellikle İslamiyet dünyasının halifeliğine sahip olan Osmanlı Devleti İngiltere ve Rusya devletlerine cihat ilan etmişti. Bu durumda İngiltere ve Rusya devletleri Habibullahın Osmanlı Devleti tarafında saf tutacağından endişe duymuştu.

Savaş başladıktan bir süre sonra Enver Paşa İngiltere ve Rusya'ya karşı cihat ilan ettiği için Afganistan'a elçi göndermek istemiştir. Enver Paşa, göndereceği heyetin daha göze çarpıcı olmasını istediği için Almanya'dan da bazı kişileri heyete dâhil etmişti. Osmanlı idari adamı Kazım Bey başkanlığındaki heyet 24 Ağustos 1915'te Afganistan'a vardı. Ancak gelen bu sefirler, Afgan şahının tarafsızlığını değiştirememiştir.²⁶⁸ Afgan hükümetinin en önemli katkısı Kurtuluş Savaşı sırasında Emanullah Han döneminde görülecektir.

2.7. II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti'nin Afgan Siyaseti

Osmanlı Devleti'ndeki Panislamist siyasetin gelişimi ve uygulanmalarının başlangıcı II. Abdülhamid döneminde başlamamış ise de bu devirle özdeşleşmiştir. Daha önce değinildiği, II. Abdülhamid'in tahta çıkmasından kısa bir süre sonra Ahmed Hulusi Efendi başkanlığındaki bir heyet Afganistan'a gönderilmişti. Afganistan'a gönderilen heyetin temel amaçlarından biri İngiltere ile arası bozuk olan Emir Şir Ali Han'ın Rusya'ya karşı İngiltere'nin yanında olmasını tavsiye etmektir. 1877 yılında Osmanlı heyeti Kabil'e varmıştır. Osmanlı heyeti Emir Şir Ali Han ile görüşmelerinde Sultan Abdülhamid'in islam lideri olarak talebini şu şekilde açıklamışlardı; Rusya, Müslüman toprakları olan Hive ve Buhara'yı işgal etmiştir. Bu toprakların Rusya'dan geri alınması ve eskisi gibi İngiltere ile ilişkilerin düzenlenmesi gerektiğini dile getirmiştir. Emir Şir Ali Han ise, Afganistan'ın Rusya ile savaşacak gücünün olmadığını ve İngiltere'nin Afganistan bağımsızlığına engel olduğunu söyleyerek bu teklife olumsuz cevap vermiştir. Ayrıca İngiltere'nin Müslüman toprağı olan Kuvetta'yı işgal ettiğini, eğer bu bölgeyi terk ederse zaten

²⁶⁸ Farheng, *a.g.e.*, s. 469.

İngiltere ile sorunların kalmayacağını dile getirmiştir. Böylece Osmanlı heyeti herhangi bir sonuç alamadan geri dönmek zorunda kalmıştır.²⁶⁹

Afgan heyeti Osmanlı başkentine dönmeden patlak veren 93 Harbi'nin sonuçları, II. Abdülhamid'in içeride ve dışarıda izleyeceği siyaseti derinden etkiledi. Osmanlı askeri gücünün ne kadar zayıf olduğunun ortaya çıkması, Avrupa devletleri arasında en önemli müttefik olarak görülen İngiltere'nin Osmanlı siyasetindeki derin değişiklik, Rusya tehdidinin İstanbul kapılarına kadar ulaşmış olması II. Abdülhamid'in denge politikasında karar kılmasına neden oldu. Bu politikanın önemli bir unsuru da Panislamizm idi. Panislamizm Osmanlı dışında kalan topraklarda siyasetten daha çok kültürel ve sosyal yakınlaşmayı ve en azında Sünni dünyasında Osmanlı halifesinin varlığını hissettirmek üzerine temellendirilmişti. Bir yandan Müslüman nüfusun yoğun yaşadığı toprakları elinde bulunduran Avrupa devletlerini tedirgin etmemeğe dikkat edilirken diğer yandan Panislamizm önemli bir koz olarak elde bulundurulmaktaydı.

Afganistan ise, o dönemde ender bağımsız Müslüman ülkelerden biriydi. Fakat İngiltere ve Rusya'nın çekişme alanlarından biri konumunda olduğu için hassas bir siyaset izlenmesi gerekmektedir. Fakat II. Abdülhamid'in uzun bir süre Afganistan'da sosyal ve kültürel politikalar izlemede de çok başarılı olamadığını görüyoruz. Bunun temel sebebi Afganistan'da yaşanan taht değişikliğidir. Kısacası Abdurrahman Han'ın iktidara gelmesinin Osmanlı-Afgan ilişkilerine olumsuz yansıdığını söylemek mümkündür. Onun Afgan halkına zulüm kar tutumu ve sürgüne gönderilen ya da kaçan Afgan muteberinin Osmanlı topraklarında hüsnü kabulü ilişkileri olumsuz etkilemiştir.

Bununla birlikte Afganistan ile ilgili iki tür politika izlendiği söylenebilir. Birinci olarak, Osmanlı topraklarına bir sebeple gelen Afganlılar üzerinde önemli bir tesir bırakmaya çaba sarf edilmiştir. Osmanlı sultanı aynı zamanda müminlerin Emiri olarak, hac farızasını yerine getirmek amacıyla ülkesine gelen Afgan hacıların sorunlarının giderilmesine özel önem vermiştir. Osmanlı topraklarına gelmiş olan Afgan ulemasına özel hürmet gösterilmiş, Afgan dergâhlarının ihtiyaçlarının karşılanmasına çaba sarf edilmiştir.

²⁶⁹ Gobar, *a.g.e.*, s.787.

II. Abdülhamid döneminde, Afganistan'dan Osmanlı topraklarına, Abdurrahman Han'ın zulmünden ya da İngiltere ve Rusya'nın baskısından dolayı çok fazla göç yapıldığı görülmektedir. Toplu göç eden aşiretler Osmanlı topraklarının çeşitli bölgelerinde iskân edilmişlerdir. Yine pek çok Afgan önde gelen ailesinin siyasi nedenlerle Osmanlı'ya sığındıkları görülür. Bu ailelerle yakından ilgilenilmiş, belli bir gelir bağlanmış, muafiyet beratları verilmiş ama özellikle Rus ya da İngiltere tabiiyetine geçmelerinin önü kesilmeğe çabalanmıştır.

İkinci olarak ise Afganistan'daki meşru rejimle iyi ilişkiler tesis edilemese de bu ülkede yaşanan gelişmeler çok yakından takip edilmiştir. Nitekim bu açıdan Tahran sefiri Fahri Bey'in 1880 yılında kaleme aldığı layiha kayda değerdir. Fahri Bey, Afganistan'da bir yıl önce imzalanan sulhun ardından ortaya çıkan karışıklıkları yatıştırmak yerine İngilizlerin bütün Afganlıları, bilhassa ulema ve muteber anını ittiham etmesi karışıklıkların artmasına sebebiyet verdiği gibi, Afgan halkını Ruslara meylettirmektedir. Bu politika İngiltere'yi daha zor durumda bırakmaktadır.

Fahri Bey, Rusya'nın asıl hedefinin Merv şehri olduğu, bu şehri alması durumunda da İngiltere'nin kendisini güvenceye almak maksadıyla Herat'ı işgale teşebbüs edeceğini vurgulamaktadır. İran ise Merv şehrinin Türkmenler tarafından gasledildiğini, Herat'ın da İngilizlerin zoruyla elinden çıktığı iddiasıyla her iki şehirde de hak iddia etmektedir. Hatta İran hariciye nazırı ile mükâlemesinde Rusya'nın her iki şehrin İran'ın elinde kalmasına ses çıkarmayacağını belirttiğini, bu sebeple İran'da Rus nüfuzunun daha güçlü olduğunu söylemektedir²⁷⁰. İleride görüleceği gibi Ruslar gerçekten de 1884 yılında Merv'i ele geçirecekler ve Afganistan'ı da işgal için nabız yoklayacaktır.

Osmanlı Devleti'nin Abdurrahman Han'ın iktidarından hoşnutsuzluğa rağmen onun taraftarları da bulunduğu anlaşılmaktadır. Der saadet İstinaf Mahkemesi Müddeiumûlîği Başmuavini olan Hacı İsmail Hakkı'nın kaleme aldığı layihada Abdurrahman Han ile İttihat-ı İslam'ın bir gereği olarak ittifak yapılması önerilmekteydi. İsmail Hakkı Efendi, Abdurrahman Han'ın 150 bin kişilik bir ordu tesis ettiğini ve bunun birkaç sene zarfında 300 bin kişilik muazzam bir orduya dönüşeceğini ifade etmektedir. Hatta İngiltere'de bazı mahfillerde "Hindistan'ı yalnızca Abdurrahman Han'ın alabileceğinin" konuşulduğunu belirtir.

²⁷⁰ BOA., Y.A.HUS., 164/11, 11 Ra 1297 (22 Şubat 1880)

İsmail Hakkı'nın tenkid ettiği hususlardan biri Ahmed Hulusi'nin Afganistan'a gönderilmesidir. Osmanlı elçisi, Ramazan ayında oruç tutmamakla, yanında bir genç çocuk ve bir İngiliz'i bulundurmakla itham edilmiştir. Ayrıca Ahmed Hulusi'nin İngiliz hükümetinin Müslümanların ve Osmanlı'nın dostu olduğuna sürekli vurgu yapması Afgan ulema ve halkının tepkisi çekmiş, bu sebeple görevinde başarısız olmuştur. Bunun yanında Afgan sikkelerinin bir yüzünde Emirü'l-müminin tabirinin bulunması²⁷¹, hutbenin Müslümanların halifesi adına okunması ve üç binden fazla Afgan ailesinin Osmanlı topraklarına sığınması, Sultan'a duyulan muhabbetin göstergesidir.

İsmail Hakkı Efendi, iki ülke ilişkilerinin kuvvetlendirilmesi için ilk olarak Abdurrahman Han'a bir name yazılmalıdır. Oğulları Habibullah ve Nasrullah Han'a nişan, gayet nadide iki Mushaf-ı Şerif ve kılıç gibi hediyelerle bir hususi sefirin gönderilmesi ve her iki ülkenin de karşılıklı olarak daimi elçiler bulundurması gerekmektedir. Ama bu tür teşebbüslerin İngiltere hükümeti tarafından engellenebileceğini düşünen İsmail Hakkı Efendi, İstanbul'daki Afgan Dergâhı şeyhi Mustafa Resul'e bir mektup yazdığını, bu mektubun da Afgan muteberanından Mehmed Sadık ile gönderilmesi taraftarıdır.²⁷²

İngiltere, İslam dünyasının halifesi olarak II. Abdülhamid'in Mısır, Sudan, Hindistan ve Afganistan gibi elinde tuttuğu Müslüman ülkelerinde etkili olmasını istemiyordu. Ahmed Hulusi sefareti sırasında İngiltere ile yapılan işbirliğine rağmen Osmanlı elçisi sıkı bir denetim altında tutulmuştu. Bununla birlikte, aralarında Lord Salisbury'nin de bulunduğu bazı devlet adamları, Afganistan'daki Rus tehdidine karşı Afgan Hanına güvenmek yerine Müslümanların halifesi olarak Osmanlı Sultanı ile işbirliğine gidilmeliydi²⁷³.

Osmanlı Devleti, Afgan siyasetini tarafsızlık ve denge politikası üzerine kurmak niyetindeydi. Özellikle Rusların Türkmenistan'da Merv'i ele geçirmelerinden sonra ile dünya kamuoyunun bir İngiliz-Rus savaşını beklediği sırada Osmanlı Devleti bu politikasını belirgin halde gösterdi. Avrupa gazetelerinin pekçoğu İki ülkenin savaşa sürüklenmemesinde Osmanlı'nın izlediği tarafsız

²⁷¹ Aslında Dost Muhammed'den bu yana Afgan Emirleri "emirül müminin" ünvanını kullanmaktaydılar. Bkz. Orhan Yazıcı, *Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, C. VII, S. 1, Elazığ 2010, S. 98.

²⁷² BOA., *Y.PRK.AZN.*, 10/53, 21 Ş 1312 (17 Şubat 1895)

²⁷³ BOA., *Y.PRK.SGE.*, 5/22.

siyasetinin ve özellikle boğazları her iki ülkeye kapatmasının çok olumlu katkısı olduğu konusunda hem fikirdiler. Olumsuz neşriyatta bulunarak Osmanlı Devleti'nin tek taraflı davrandığına dair haberler ise derhal tekzip edilmekteydi²⁷⁴. Bu konudaki temel hassasiyet, muhtemelen Avrupa kamuoyuna verilen tarafsızlık mesajının ve sürdürülen denge politikasının zarar görmemesiydi.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti, İngiltere ve Rusya arasında hayatta kalmaya çalışarak denge siyaseti izlemiştir. II. Abdülhamid'in Panislamizm politikasının en önemli amacı ise büyük islam birliğini kurmak ve müslüman ülkeleri sömürgeci devletlerin egemenliğinden kurtarmaktı. Ancak bu politika Afganistan ve Hindistan gibi ülkelerde geç uygulamaya konulmasından dolayı başarıya ulaşmamıştır. Bunun doğal sonucu olarak Osmanlı Devleti ise denge siyasetine başvurmuştur.

²⁷⁴ BOA., *Y.PRK.HR.*, 8/23, 11 Ş 1302 (26 Mayıs 1885)

SONUÇ

Afganistan, stratejik bir ÷lke olmasından dolayı Asya kıtasının merkezinde önemli bir yere sahiptir. Tarih boyunca, Kuruş, Büyük İskender, Kuşaniler, Cengiz Han gibi devlet adamlarının dikkatini çekmiştir. Fakat Afganistan'ın yakınçağ tarihi Sadozay hanedanından Ahmed Şah'ın bölgeye hâkim olmasıyla başladı. Ahmed Şah, Afganistan devletini kurarak halka hüviyetini kazandırdı ve Afganistan birliğini sağladı. Ahmed Şah'tan sonra oğlu Timur Şah, babasının politikasına devam ederek Kabil'i başkent yaptı ve günümüzde hala Kabil Afganistan'ın başkentidir. Ahmed Şah, savaşlarla sınırlarını genişletmeye çalışırken, Timur Şah, aynı zamanda ıslahat girişimlerinde de bulunmuştur.

Timur Şah'ın 50 çocuğu olması dolayısıyla kendisinden sonra taht mücadelelerinin başlamasına sebep olmuştur. Sonuçta Dost Muhammed Han, Sadozay Hanedanı'nın saltanatına son vererek Muhammedzay Hanedanı'na gücü nakletmiştir. Bu dönemde Afganistan, İngiltere-Rusya rekabet alanı haline gelmiştir. İngiltere, Dost Muhammed Han ile anlaşamadığı için 1839'da Şah Şuca ile anlaşarak 17 Ağustos 1839'da Şah Şuca'yı tahta geçirmiştir. Dost Muhammed Han, Buhara'ya kaçarak belli bir zaman sonra Afganistan'a dönüp, mücahid savaşlarına katılmıştır. Cihad sırasında ani karar değişikliğiyle Dost Muhammed, İngiltere'ye teslim olmuştur ve Hindistan'a sür÷lmüştür. Diğer cihad edenler savaşa devam etmiş, 13 Aralık 1841'de Kabil'de olan İngiliz heyetini öldürmüşlerdir. Sonuçta Şah Şuca'da 13 Nisan 1843'te muhalifler tarafından öldür÷lmüştür.

İngiltere Kabil'den çıkmak üzere iken halk tarafından katledilmişlerdir. Bu nedenle İngiltere, Hindistan'da bulunan Dost Muhammed ile taht için müzakere etmişlerdir. Sonucunda İngiltere'nin isteği ile Afganistan tahtına Dost Muhammed yeniden geçmiştir. Ahmet Şah'tan sonra ilk kez Afgan toprak birliğini sağlamıştır. Dost Muhammed Han'dan sonra Şir Muhammed başa geçmiş ve kardeşleriyle taht savaşına başlamıştır. Şir Ali Han, Cemaleddin Afgani'nin ıslahat lahiyalarıyla Afganistan'ın her alanda yenileşmesini sağlamıştır. Tam bu dönemde II. Afgan-İngiliz savaşı meydana gelmiştir.

Şir Ali Han'dan sonra oğlu Yakup Han ortaya çıkmıştı ve Afganistan, İngiltere'nin hâkimiyeti altındaydı. Yakup Han, İngiltere'nin topraklarından çıkması için Gandamak anlaşmasını imzalamıştır.

İngiltere'ye cihad ilan eden Afgan halkına Abdurrahman Han Taşkent'ten Afganistan'a dönerek destek vermiştir. Bu durumda İngiltere, Afganistan'dan çıkmak için Abdurrahman Han ile anlaştı ve Han'ı şah olarak ilan etti. Başa gelen Abdurrahman Han, İngiltere'ye muhalefet eden herkesi ortadan kaldırdı. Bu dönemde Afganistan'ın Rusya sınırları belirlenmişti. Abdurrahman Han, 1893'te İngiltere ile Durand Anlaşmasını imzalayarak Afgan topraklarını yeniden İngiltere'ye teslim etmiş oldu.

Abdurrahman Han'ın yerine oğlu Habibullah Han şah olarak ortaya çıktığı dönemde muhalefet eden herkes babası tarafından ortadan kaldırıldığı için, Afganistan'da birçok yenilik yapma fırsatı bulmuştur.

II. Abdülhamid döneminin belirgin panislamist siyasetine rağmen Afganistan ve Osmanlı ilişkileri yeterince geliştirilememiştir. Bunun bir sebebi Osmanlı Devleti ve Afganistan'ın kendi ülke durumlarının buna imkân vermemesiydi. Osmanlı Sultanı aynı zamanda halife ünvanı ile Afgan halkı gözünde önemli bir mevkide bulunmakla birlikte, İngiltere ve Rusya'nın nüfuz alanında bulunan Afganistan politikasında denge politikasından vazgeçmeyi doğru bulmamıştır. Dönemin Afgan Emiri Abdurrahman Han'ın kişiliği ve izlediği politikalar da buna izin vermediği anlaşılmaktadır. Habibullah Han ile birlikte iki ülke ilişkilerinde iyileşme gösterilse de dönemin siyasi atmosferi yeterince gelişmeye imkan vermemiştir. Fakat bu dönemde başlayan yakınlaşma ve Kurtuluş Savaşı sırasında Afgan halkının fedakarlıkları Türkiye ile Afganistan arasında sağlam ilişkilerin kurulmasına zemin hazırlamıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

İ. DH., 762/ 62137

Y.A.HUS., 159/101, 164/11, 218/ 72/ 3

Y.PRK.AZN., 10/53

Y.PRK.HR., 8/23

Y.PRK.SGE., 5/22

Y. PRK. TKM., 26/ 7/ 1

Kitap ve Makaleler

Ahmetbeyoğlu , Ali., *Afganistan üzerine araştırmalar*, Tarih ve Tabiat vakıf Yayınları, İstanbul 2002.

Azmi, Özcan., *Pan-İslamizm*, İsam Yayınları, yayın No: 2, Ankara 1997.

Farheng , Mir Muhammed Siddig., *Afghanistan Der 5 Karn-i Ahir*, 1. Cilt, Hayber Yayınları, yayın No: 1, Kabil 2012.

Feryad Afgan, Necmeddin., *Negariş-i Ber Tarih-i Muasır-ı Afghanistan*, Daniş Yayınları, Pişavur 2006.

Gobar, Mir Ghulam Mohammed., *Afganistan Dar masir-i tarih*, 1. Cilt, Saadet Yayınları, Kabil 2015.

Habibi, Abdulhay., *Tarih-i Muhtasar-I Afghanistan*, Daniş yayınları, Yayın No: 5, Pişavur 2011.

Haşemi, Said Saaddiddin., *Tarih-i Nawin Afganistan*, Kabil Üniversite, Kabil 1980.

İlmi, Hamed, *Ruz Şumare Vukayi-i Afghanistan*, Meywand Yayınları, Yayın No: 2, Kabil 2003.

Karadeniz, Yılmaz., “İngiltere’nin İran-Afganistan Politikası(1848-1870)”, *Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı Yayınları*, Muş 2008, Sayı. 11.

- Katib, Feyz Muhammed., *Sırac-ül Tevarih*, 1. Cilt, Dar – ul Saltanaye Kabil Yayınları, Kabil 1952.
- Keleş, Erdoğan., “Kırım Savaşı’nda(1853-1856)Karadeniz ve Boğazlar Meselesi”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ankara.
- Keşmiri, Mohanlal., *Hayat-ı Emir Dost Muhammed Han*, Çev. Said Halilullah Haşemiyan, Cilt No: 2, America 2006.
- Kohzad, Ahmad Ali., *Rical ve Roydadhayi Siyasi, Tarihi Afganistan*, Daniş Yayınları, Peşaver 1997.
- Kohzad, Ahmad Ali., *Balahisar Kabil ve Pişamadhay Tarihi An*, Meywand Yayınlar, Peşaver 2004.
- Mahmud, Mahmud., *Tarih-i Revabit-i Siyasi İran ve İngiltere Der Karn-i Nuzdahum*, 1. Cilt, Tahran 1949.
- Mandegar*, Gazate, 7.yıl, Sayı 1597, 11 Ağustos Kabil 2015.
- Marifeti, Şadi., *Kitab-ı Mah Tarih ve Cografi*, “Horasan-i Buzurg Pas Az Nadir”, Tahran 2008.
- Misbahzadeh, Said Mohammed Baqirzadeh., *Tarih-i siyasi mohtasar-i Afganistan*, Merkez-i Pojohişhay-i Aftab Yayınları, Tehran 2009.
- Mucaddedi , Alame Abdulhak ve Fezlullah Mucaddedi., *Hakikat’ül Tevarih*, Meywand Yayınları, yayın No: 2, Kabil 2003.
- Nikola Arnoviç Halifin, *Şikaste Tecavüz-i Britania Ber Afghanistan*, Moskova 1959.
- Öke, Mim Kemal, “Şark Meselesi ve II. Abdülhamid’in Garp Politikaları (1876-1909)”, *Osmanlı Araştırmaları III*, İstanbul 1982.
- Payam-aftab.com, مجموع تصاویر عکاس ایرلندی-افغانستان زمان-جنگ دوم انگلیس
- ((Çevrimiçi)) <http://www.payam-aftab.com/fa/doc/news/33933/> - مجموعہ تصاویر عکاس - 9 Mayıs/ 2016 ایرلندی-افغانستان-زمان-جنگ-دوم-انگلیس.
- Nakavi , Pakzad., *Nadir Şah*, Tahran 1945.
- Piri, Jozsef., *Tarih-i Afghanha*, çev. Dr. La’lzade, Said Yayınları, yayın No: 1, Kabil 2012.

Refi, Habibullah., *Tarih-i Fişurda-i Afghanistan*, İdare-I Kitaphaney Seyar Yayınları, Pişavur 1999.

Riştıya, Seyid Kasım., *Afghanistan Der Karn-i Nuzdehum*, Meywand Yayınları, yayın No: 6, Kabil 2010.

Faruh , Said Mahdi., *Tarih-i Siyasi Afganistan*, Ehsan Yayınları, Yayın No: 4, Kum 1997.

Saray, Mehmet., *Afganistan ve Türkler*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997.

Saray, Mehmet., *Dünden Bugüne Afganistan*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1981.

Serveri, Mohammed Nabi., *Tarih-i Muhasır-ı Afghanistan*, Meywand Yayınları, Kabil, 2010.

Şahin, Hasan, “Şark Meselesi Çerçevesinde Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış (Başlangıcından Paris Barışına Kadar)”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.29, Erzurum 2006.

Şah Şüca, *Vakiyat-i Şah Şuca*, Meywand Yayınlar, Peşaver 2003.

Şirazi, Seyid Hüseyin., *Tarih-i Duranyan*, Merkezi Asnad ve Tarih Diploması Yayınları, Tahran 2000.

Ünal, Abidin., *Geçmişten Günümüze Türk-Afgan ilişkileri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yayınları, Ankara 2009.

Yalçın Balata, Refet., “Afgan Hanları Dost Muhammed Han ve Yar Muhammed Han Tarafından Sultan Abdülmecid’e Gönderilen Farsça Bir arz”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Ankara 2003, 18. Cilt, Sayı. 2.

Yazıcı, Orhan., “Afganistan’ın Bağımsızlığını Kazanmasında Mahmud Terzi ve Siracül- Ahbar Gazetesinin Rolü”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 2011, Sayı. 193.

Yazıcı, Orhan., “Emir Abdurrahman Han’ın Afganistan’da Merkezî Otoriteyi Tesis Etme Çabaları”, *Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, C. VII, S. 1, Elazığ 2010.

<http://www.bartarinha.ir>, عکس-جنگ-انگلیس-و-افغانستان-سال-1879

((Çevremiçi)) <http://www.bartarinha.ir/fa/news/128410>, 15 Nisan/ 2016.

<http://www.izzettincopur.com/> Türk ve Afgan İlişkileri.

((Çevrimiçi http://www.izzettincopur.com/index.php?option=com_content&view=article&id=82:tarhte-tuerk-afgan-ikler&catid=44:tarh-olaylar&Itemid=49. 2 Mayıs/2016.

Ek 1: Emir Şir Ali Han.²⁷⁵

(1868-1879) Afganistan Şah'ı Emir Şir Ali Han

²⁷⁵ <http://www.payam-aftab.com/fa/doc/news/33933/> -مجموعه تصاویر -عکاس -ایرلندی -افغانستان -زمان -جنگ -دوم -انگلیس

Ek 2: 1865'deki Mülki Taksimat.²⁷⁶

Afganistan'ın 1865 yılında Mülki Taksimat Haritası.

²⁷⁶ Ghulam Jaylani Ariz, Sarhadat ve Taqsimat İderi Afghanistan, Khatiz Biya Raghoji İderesi Yayınları, Peşaver 2003, s. 76.

Ek 3: II. İngiliz-Afgan Savaşı.²⁷⁷

II. İngiliz-Afgan Savaş Sırasında Afgan Halkın Mücadelesi

²⁷⁷ <http://www.payam-aftab.com/fa/doc/news/33933/> -مجموعه تصاویر -عکاس -ایرلندی -افغانستان -زمان -جنگ -دوم -انگلیس

Ek 4: II. İngiliz-Afgan Savaşında Kullanılan Ağır Silahlar.²⁷⁸

II. İngiliz-Afgan Savaşında Kullanılan Toplar

²⁷⁸ <http://www.bartarinha.ir/fa/news /128410>.

Ek 5: Bala Hisar, Afganistan'ın Birinci ve İkinci Afgan-İngiliz Savşların Sırasında Afganistan'nın Askeri Merkezi.²⁷⁹

Bala Hisar, Afganistan'nın Uzun Süre Asker Merkezi

²⁷⁹ <http://www.payam-aftab.com/fa/doc/news/33933/> - مجموعه تصاویر - عکاس - ایرلندی - افغانستان - زمان - جنگ - دوم - انگلیس

Ek 6: II. Afgan- İngiliz Savaşın Afganistan Halkın Kullandığı Silahlar.²⁸⁰

Afganistan Halkın Kullandığı Silahlar

²⁸⁰ <http://www.bartarinha.ir/fa/news /128410>

Ek 7: Emir Amanullah Han Dönemindeki Mülki Taksimatı.²⁸¹

Emir Amanullah Han Dönemindeki 1919 Mülki Taksimat

²⁸¹ Ariz, a.g.e. s. 77.

Ek 8: Emir Yakup Han.²⁸²

Afganistan Şah'ı Emir Muhammed Yakup Han

²⁸² <http://www.bartarinha.ir/fa/news/128410>

,

